

ΣΤΕΛΛΑΣ ΜΠΑΖΑΚΟΥ - ΜΑΡΑΓΚΟΥΔΑΚΗ

Ἰσοκράτους Ἐπιτομή

ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ

ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΟΣ

Α' ΛΥΚΕΙΟΥ

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ ΑΘΗΝΑΙ 1977

ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ

Με απόφαση τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως τὰ δι-
δακτικά βιβλία τοῦ Δημοτικοῦ, Γυμνασίου καὶ Λυ-
κείου τυπώνονται ἀπὸ τὸν Ὀργανισμό Ἐκδόσεως
Διδακτικῶν Βιβλίων καὶ μοιράζονται ΔΩΡΕΑΝ.

17083

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

Με απόφαση της Ελληνικής Κυβερνήσεως τὰ δι-
δακτικά βιβλία τῶν Δημοτικῶν Ἐπιπέδων καὶ Λο-
γίων τοπονομαστῶν ὁργανισμῶν Ἐκδόσεως
Διδακτικῶν Βιβλίων καὶ πορτάβαντα ΔΩΡΕΑΝ.

17083

ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ

ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΟΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ - ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ - ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ
ΣΤΕΛΛΑΣ ΜΠΑΖΑΚΟΥ - ΜΑΡΑΓΚΟΥΔΑΚΗ

Α' ΛΥΚΕΙΟΥ

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ
ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ
ΑΘΗΝΑΙ 1977

ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ

ΠΑΡΗΓΓΕΛΙΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ - ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ - ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ
ΣΤΡΑΛΑΣ ΜΠΑΛΑΚΟΥ ΜΑΡΑΓΚΟΔΑΧΗ

Α ΛΥΚΕΙΟΥ

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΝ
ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ
ΑΘΗΝΑΙ 1977

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΟΝ ΙΣΟΚΡΑΤΗ

α' Η ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ

Ὁ Ἰσοκράτης γεννήθηκε στήν Ἀθήνα τό 436 καί πέθανε στήν ἴδια πόλη τό 338 π.Χ. Ἔζησε δηλαδή ἕναν ὀλόκληρο αἰώνα, σέ μιά ἀποφασιστική μάλιστα ἐποχή γιά τήν ἑλληνική ἱστορία, γεμάτη ταραχές καί πολέμους.

Τά ἔξι πρῶτα χρόνια του ἦταν τά μόνα ξένοιαστα καί εὐτυχισμένα στή ζωή του. Ἦταν ἡ ἐποχή πού τό μεγαλεῖο τῆς Ἀθήνας μεσουρανοῦσε, ὁ χρυσός αἰώνας τοῦ Περικλῆ ἔφτανε στή μεγαλύτερη ἀκμή του. Αὐτή ἡ θαυμασὴ ἀνθησις δέν μπορεῖ παρά νά εἶχε κάποια ἐπίδραση στή διαμόρφωση τοῦ ψυχικοῦ κόσμου τοῦ Ἰσοκράτη.

Ἀλλά δέν ἔζησε γιά πολύ στήν ξεγνοιασιά. Μόλις ἦταν ἔξι χρονῶν ὅταν ξέσπασε ἡ θύελλα τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, πού ἔφερε τόσες συμφορές σ' ὀλόκληρη τήν Ἑλλάδα. Τήν ταραγμένη αὐτή ἐποχή ὁ Ἰσοκράτης ἀρχίζει νά καταλαβαίνει τόν ἑαυτό του καί τό γύρω του κόσμο, καί ὅπωςδήποτε γεννιοῦνται μέσα του ἡ ἀδελαιότητα, ἡ ἀνησυχία καί ὕστερα ἡ ἀνάγκη νά βρεῖ μόνος του κάποιο τρόπο νά ἀντιδράσῃ.

Ὁ Πελοποννησιακός πόλεμος τελειώνει τό 404 π.Χ. — ὁ Ἰσοκράτης εἶναι πιά 32 χρόνων — μέ τήν ἦττα τῆς Ἀθήνας καί τό γενικό πένθος καί τήν ντροπή τῶν πολιτῶν τῆς. Ἀλλά καί σέ ὅλη τήν Ἑλλάδα ἐπικρατεῖ μιά γενική διάλυση καί παρακμή· ὅλος ὁ Ἑλληνισμός ἔχει ὑποστῆ ἀνυπολόγιστη φθορά, ἀφοῦ ὅλες σχεδόν οἱ ἑλληνικές πόλεις πῆραν μέρος στόν ὀλέθριο αὐτό πόλεμο, ἄλλες στό πλευρό τῆς Ἀθήνας καί ἄλλες μέ τό μέρος τῆς Σπάρτης.

Τήν Ἀθηναϊκή ἡγεμονία, πού χρεωκόπησε στά δύσκολα αὐτά χρόνια, τή διαδέχθηκε ἡ Σπαρτιατική μέ ἐπικεφαλῆς τούς νικητές

Σπαρτιάτες. Αὐτοί ὡς τότε ὑπόσχονταν στίς ἑλληνικές πόλεις ἰσοτιμία καί αὐτονομία καί ἀπαλλαγὴ ἀπὸ τὸ ζυγὸ τῶν Ἀθηναίων, οἱ ἴδιοι ὁμως θὰ ἐξελιχτοῦν σέ δυνάστες πολὺ πιά μισητοὺς ἀπὸ τοὺς Ἀθηναίους μέ τίς δεκαρχίες καί τίς τριακονταρχίες – κυδερνήσεις ἀπὸ ὀλιγαρχικοὺς – πού τοποθετοῦσαν στίς διάφορες πόλεις μετὰ τὸν πόλεμο, γιὰ νὰ διευκολύνουν τὰ δικά τους σχέδια.

Τώρα παντοῦ ἀνησυχία καί ἀγωνία, φόβος καί ἀναταραχὴ πολεμικὴ συνθέτουν τὴν ἀτμόσφαιρα τῆς ἐποχῆς, καθὼς πότε ἢ μία καί πότε ἢ ἄλλη ἀπὸ τίς ἑλληνικές πόλεις, πού ἀποχτοῦν κάποια δύναμη, προσπαθοῦν νὰ ἐπιβάλουν τὴν κυριαρχία τους στίς ἄλλες μέ ὅλα τὰ μέσα, ἀκόμα καί μέ τὴ βοήθεια τοῦ Πέρση βασιλιᾶ, καί προκαλοῦν τὸ μῖσος καί τὴν ἀντίδρασή τους.

Στὴν ἀρχὴ ἡ Σπάρτη τρεῖς δεκαετίες σχεδόν κάνει ὅ,τι θέλει στὴν Ἑλλάδα, μέ τὸ δικαίωμα πού τῆς ἐξασφάλισε ἡ νίκη της στὸν Πελοποννησιακὸ πόλεμο καί μέ τὴ συμπαράσταση τῶν Περσῶν, καί τελικὰ παραδίνει στὰ χέρια τῶν τελευταίων τὰ ἑλληνικὰ νησιά καί τὰ μικρασιατικὰ παράλια καί τοὺς δίνει τὸ δικαίωμα νὰ ἐπεμβαίνουν στὰ πράγματα τῆς Ἑλλάδας μέ τὴ συνθήκη τοῦ Ἀνταλκίδα τὸ 387 π.Χ., προκαλώντας ἔτσι τὴν ἀνησυχία καί τὴν ἀντίδραση ὄλων τῶν Ἑλλήνων.

Ὑστερα ἡ Θήβα θὰ ἀναστατώσει πάλι τὴν Ἑλλάδα μέ τὴ δική της ἐπεκτατικὴ πολιτικὴ καί θὰ δημιουργήσει καί ἄλλα πανελλήνια προβλήματα κοντὰ στὰ τόσα πού ὑπῆρχαν, ὥσπου θὰ ὑποκύψει καί αὐτὴ στὴ μάχη τῆς Μαντινείας τὸ 362 π.Χ., ὅπου σκοτώθηκε ὁ Ἐπαμεινώνδας, καί τὸ χάος, πού ἐπικρατοῦσε μέχρι τότε στὴν Ἑλλάδα, ἔγινε ἀκόμα μεγαλύτερο, ὅπως μᾶς λέει ὁ Ξενοφώντας στὸ τέλος τῶν «Ἑλληνικῶν» του.

Τὸ χάος αὐτὸ καί ἡ διάλυση θὰ εὐνοήσουν τὰ σχέδια μιᾶς νέας δυνάμεις, πού ξεπροβάλλει ἀπὸ τὸ βορρᾶ γεμάτη σφρίγος καί ὀρμῆ. Εἶναι τὸ κράτος τῶν Μακεδόνων, πού ἔχει τὴν τύχη τὰ ἀποφασιστικὰ αὐτὰ χρόνια νὰ κατευθύνεται ἀπὸ τὸ Φίλιππο τὸ Β΄, ἄνθρωπο δραστήριου, ἔξυπνου καί δυναμικοῦ, πού μπορεῖ καί ξέρει νὰ ἐκμεταλλεῖ τίς εὐκαιρίες.

Αὐτὸς λοιπὸν ἀπὸ ἐπιτυχία σέ ἐπιτυχία καί ἀπὸ νίκη σέ νίκη θὰ φτάσει ὡς τὴ Νότια Ἑλλάδα καί θὰ ἐπιβάλει μέ τὴ βία τὴν κυριαρχία του σέ μιὰ ἀποφασιστικὴ γιὰ τὴν ἑλληνικὴ ἱστορία μάχη, τὴ μάχη στὴ Χαιρώνεια τὸ 338 π.Χ., πού ἐγκαινιάζει μιὰ νέα ἐποχὴ γιὰ τὸν ἑλληνικὸ κόσμον· τὴν ἐποχὴ αὐτὴ τὸ ρόλο τοῦ πρωταγωνιστῆ δέν τὸν παίζουν πιά οἱ μεγάλες πόλεις τῆς κλασικῆς Ἑλλάδας – Ἀθήνα, Σπάρτη, Κόρινθος, Θήβα κλπ. – ἀλλὰ νέες

δυνάμεις, πού διαμορφώθηκαν στο μεταξύ στον ελληνικό χώρο, μέ επικεφαλής τούς Μακεδόνες.

Στό διάστημα αυτό, μετά τό τέλος του Πελοποννησιακού πολέμου, σέ ποιά κατάσταση βρίσκεται ή Ἀθήνα, ή ιδιαίτερη πατρίδα του Ἰσοκράτη, ὅπου ζεῖ, διαμορφώνει τόν κόσμο του καί δημιουργεῖ τό ἔργο του ὁ συγγραφέας; Ἦταν βέβαια φοβερό τό πλήγμα, πού δέχτηκε ἀπό τήν ἤττα της στόν πόλεμο, καί ἀνυπολόγιστες οἱ ὕλικές καί ἠθικές ζημιές της. Ὡστόσο οἱ δυνάμεις καί οἱ σταθερές ἀξίες πού ἔκλεινε μέσα της ἡ πόλη αὐτή ἦταν ἀτέλειωτες: Δέν πέρασε πολὺς καιρός καί ἄρχισε πάλι νά ἀναλαμβάνει ἀπό κάθε ἄποψη. Σ' αὐτό τή βοήθησε πολὺ καί ἡ αὐταρχική πολιτική τῆς Σπάρτης, πού δυσaráστησε τίς ἐλληνικές πόλεις καί τίς ἔκαμε νά νοσταλγήσουν τήν Ἀθηναϊκή ἡγεμονία καί νά στραφῶν πάλι μέ ἐμπιστοσύνη πρὸς τήν πατρίδα του Ἰσοκράτη, ιδιαίτερα μέ τήν κακή ἐντύπωση πού προκάλεσε στό πανελλήνιο ἡ Εἰρήνη του Ἀνταλκίδα τό 387 π.Χ., γιά τήν ὁποία ὑπεύθυνους θεωροῦσαν τούς Σπαρτιάτες.

Ἀποτέλεσμα αὐτῆς τῆς δυσaráσκείας, ἀλλά καί τῆς ἀθηναϊκῆς δραστηριότητος, ἦταν νά δημιουργηθεῖ ἡ δεύτερη Ἀθηναϊκή ἡγεμονία τό 378 π.Χ., δύο χρόνια μετά τήν κυκλοφορία του Πανηγυρικοῦ· στό γεγονός αὐτό φαίνεται πὺς βοήθησε καί ὁ λόγος του Ἰσοκράτη, πού καλεῖ τούς Ἕλληνες νά ὁμονοήσουν καί νά ἐνωθοῦν κάτω ἀπό τήν ἡγεμονία τῶν Ἀθηναίων.

Βέβαια διάφοροι λόγοι ἱστορικοί, καί ιδιαίτερα ἡ πολιτική τῆς Θήβας, πού εἶχε ἀρχίσει πιά νά παίξει πρωτεύοντα ρόλο στό προσκήνιο τῆς ἐλληνικῆς ἱστορίας, συνετέλεσαν νά μὴν κρατήσῃ πολὺ ἡ δεύτερη Ἀθηναϊκή ἡγεμονία. Ὡστόσο ὅμως ἡ ἡγεμονία αὐτή ἦταν ἀληθινὸς θρίαμβος γιά τήν Ἀθήνα, μετά τή φοβερὴ φθορά πού εἶχε ὑποστῆι κατά τόν Πελοποννησιακὸ πόλεμο, καί ἀποδείχνη ἀκριβῶς τό γεγονός ὅτι ἡ πόλη αὐτή δικαιολογημένα δημιουργοῦσε στοὺς πολίτες της περηφάνια γιά τό μεγαλεῖο της καί δικαιώνει τίς θέσεις πού παίρνει ὁ Ἰσοκράτης στόν Πανηγυρικό του λόγο γιά τὰ ἀπαράβατα δικαίωματα τῆς πατρίδας του στό θέμα τῆς ἡγεμονίας τῶν Ἑλλήνων. Ἀκόμα ἐξηγεῖ γιατί καί κατά τόν 4ο αἰῶνα, μετά τὰ ὀλέθρια ἀποτελέσματα του πολέμου, ἐξακολουθοῦν νά ἀναφαίνονται ἐξαιρετες πνευματικές μορφές μέσα σ' αὐτή τήν πόλη, ὅπως ἡ μορφή του Ἰσοκράτη λ.χ., καί γιατί καί τήν ἐποχὴ αὐτὴ παραμένει πάντα τό ἐκπαιδευτήριό ὅλης τῆς Ἑλλάδας.

6' ΤΑ ΠΡΩΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΤΗΣ ΖΩΗΣ ΤΟΥ

Ὁ πατέρας τοῦ Ἰσοκράτη Θεόδωρος ἦταν πλούσιος· εἶχε ἐργοστάσιο πού κατασκεύαζε αὐλούς. Αὐτό τοῦ ἔδωσε τή δυνατότητα νά πάρει ἀπό τὰ πρῶτα χρόνια του ἐπιμελημένη ἀγωγή καί μόρφωση καί νά ἀξιοποιήσει ἔτσι τὰ φυσικά του προσόντα· γιατί ἦταν προικισμένος μέ μιά ἔμφυτη κλίση γιά τὰ γράμματα, μέ δξυδέρχεια καί ἦθος, πού τόν ἔκαμαν νά ξεχωρίζει ἀνάμεσα στοὺς συνομηλίκους του. Ἀλλά καί ἡ μορφή του ἦταν ὠραία, ἰδίως ὅταν ἔφτασε στά χρόνια τῆς ἐφηβείας. Ἦταν δηλαδή ὁ «καλὸς κάγαθος» νέος – ὠραῖος στή μορφή καί στήν ψυχή, ἰδανικό πού τόσο ἀγαποῦσαν οἱ ἀρχαῖοι Ἀθηναῖοι – μέ τίς ἀρετές τοῦ πνεύματος καί τῆς ψυχῆς του καί μέ τή χάρη τῆς μορφῆς του.

Δάσκαλοι, πού ἄσκησαν ἀποφασιστική ἐπίδραση ἐπάνω του – ἔξω ἀπό τήν ἴδια τήν πόλη του, πού ἦταν, ὅπως εἶπαμε, πάντα τό κοινό ἐκπαιδευτήριο ὅλης τῆς Ἑλλάδας – στάθηκαν γνωστοί σοφιστές πρῶτα, πού δίδασκαν τή ρητορική τέχνη εἰσπράττοντας συχνά γενναῖα δίδακτρα καί σημάδεψαν μέ τήν παρουσία τους τήν ἐποχή του: Ὁ Πρωταγόρας, ὁ Πρόδικος, ὁ Τεισίας καί ἰδίως ὁ Γοργίας.

Τόν τελευταῖο τόν ἄκουσε στή Θεσσαλία, ὅπου εἶχε πάει γι' αὐτό τό σκοπό ἀνάμεσα στό 421 καί 413 π.Χ., τήν ἐποχή τῆς Εἰρήνης τοῦ Νικία, ὅποτε τὰ πράγματα ἤρεμοῦν κάπως μέσα στή γενική θύελλα τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου. Ὁ Γοργίας εἶχε ἐξαιρετική φήμη σά σοφιστής καί δάσκαλος στήν ἐποχή του καί ὄλοι, ὅσοι μποροῦσαν νά πληρώσουν τὰ μεγάλα δίδακτρα πού γύρευε, φιλοδοξοῦσαν νά στείλουν τὰ παιδιά τους κοντά του. Ὁ πατέρας τοῦ Ἰσοκράτη εἶχε ἀκόμα τήν οἰκονομική δυνατότητα νά ἀνταποκριθεῖ σέ τέτοιες ἀξιώσεις – ἀργότερα ἔχασε τήν περιουσία του μέσα στή γενική καταστροφή πού ἔφερε ὁ πόλεμος – καί ἔτσι μπόρεσε νά ἀκούσει ἀπό κοντά τό μεγάλο δάσκαλο. Ἦταν φυσικό βέβαια νά ἐπηρεαστεῖ ἀπό τή διδασκαλία τοῦ Γοργία: Ἡ πίστη του στή δύναμη πού ἔχει ἕνας καλοδουλεμένος λόγος νά πείθει τό κοινό ἀσφαλῶς ὀφείλεται στά μαθήματα τοῦ Γοργία, ὅσο καί ἂν ἀπομακρύνθηκε ἀργότερα ἀπό τό πνεῦμα τοῦ δασκάλου του, πού θεοποιοῦσε τή δύναμη τοῦ λόγου καί πού εἶναι ὁ εἰσηγητής ὄλων τῶν ρητορικῶν σχημάτων καί ὁ δημιουργός τοῦ ἔντεχνου πεζοῦ λόγου στήν Ἑλλάδα.

Ἀργότερα ἔγινε καί μαθητής τοῦ Σωκράτη. Ὁ μεγάλος φιλό-

σοφος τόν αγάπησε πολύ και τόν ἐπηρέασε βαθιά. Ἄλλά και ὁ Ἰσοκράτης δέθηκε μέ τό δάσκαλό του, και ὁ ἄδικος θάνατός του τό 399 π.Χ. τόν πίκρανε πολύ – λένε μάλιστα πώς θγήκε στήν ἀγορά μέ ροῦχα πένθμα.

Τά μαθήματα τοῦ Γοργία λοιπόν πρῶτα γιά τή μεγάλη δύναμη τοῦ λόγου και ἡ ἠθική διδασκαλία τοῦ Σωκράτη ὕστερα διαμόρφωσαν κυρίως τόν ψυχικό και τόν πνευματικό κόσμο τοῦ Ἰσοκράτη, μαζί μέ διάφορες ἄλλες ἐπιδράσεις πού δέχτηκε ἀπό πολλές μεριές.

Μετά τό τέλος τοῦ πολέμου οἱ δυσκολίες τῆς ζωῆς ἔγιναν πολλές γι' αὐτόν, ἀφοῦ ἔχασε, ὅπως εἶπαμε, ὄλη του τήν περιουσία. Γιά νά ἀντιμετωπίσει λοιπόν τό οἰκονομικό πρόβλημα, ἀναγκάζεται νά ἐργαστεῖ ἐπαγγελματικά και νά κάνει γιά δέκα χρόνια περίπου, ἀπό τό 404 μέχρι τό 393 π.Χ., τό λογογράφο: πληρώνεται δηλαδή και γράφει δικανικούς λόγους γιά λογαριασμό τῶν πελατῶν του. Τό ἐπάγγελμα αὐτό ἀναδείχτηκε μετά τόν πόλεμο, πού δημοιούργησε πολλές δικαστικές ὑποθέσεις στήν Ἀθήνα, και πολλοί συνάδελφοί του εἶχαν ἐξαιρετική ἐπιτυχία στόν τομέα αὐτόν, ὅπως ὁ Λυσίας. Ἄλλά και ὁ Ἰσοκράτης ἐργάστηκε μέ εὐσυνειδησία, ἄν και εἶχε νά ἀντιμετωπίσει τόν ἰσχυρό ἀνταγωνισμό τῶν ἄλλων λογογράφων, ἰδίως τοῦ Λυσία, και κατάφερε νά διορθώσει τά οἰκονομικά του μέ τό ἐπάγγελμα αὐτό, πού δέν τό ἀγαποῦσε, γιατί δέν ταίριαζε στήν ἰδιοσυγκρασία και στά ἐνδιαφέροντά του, και τό ἀσκοῦσε μόνο ἀπό ἀνάγκη.

γ' Η ΣΧΟΛΗ ΤΟΥ ΙΣΟΚΡΑΤΗ ΟΙ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΕΣ ΤΟΥ ΙΔΕΕΣ

Κατά τό 390 π.Χ. ἡ οἰκονομική του κατάσταση τοῦ ἐπέτρεψε νά ἀφήσει τό ἐπάγγελμα τοῦ λογογράφου και νά ἀνοίξει στήν Ἀθήνα μιὰ σχολή, γιά νά γίνει δάσκαλος και ὀδηγητής τῶν νέων σέ μιὰ δύσκολη ἐποχή.

Ἡ σχολή αὐτή λειτουργοῦσε ἔξω ἀπό τά τεῖχη τῆς Ἀθήνας, ἀνάμεσα στό Κυνόσαργες και στό Λύκειο, τό ἄλλος δηλαδή τοῦ Λυκείου Ἀπόλλωνα, κοντά στόν Ἴλισό, ὅπου ἦταν ἡ Περιπατητική Σχολή τοῦ Ἀριστοτέλη. Εἶχε γύρω στούς 14-18 μαθητές, Ἀθηναίους στήν ἀρχή και ὕστερα, μετά τή δημοσίευση τοῦ Πανηγυρικοῦ τό 380 π.Χ., πού τόν ἔκαμε διάσημο, ἀπό πολλά μέρη τῆς Ἑλλάδας. Ἐμεναν κοντά του 3-4 χρόνια, και ἀνάμεσα στό δάσκαλο και στούς μαθητές ἀναπτύσσονταν πάντοτε ἰσχυροί δεσμοί

φιλίας, πού βοηθοῦσαν νά καρποφορήσει ἄμεσα καί ἀποδοτικά ὁ σπόρος τῆς διδασκαλίας του. Μετά τό τέλος τῶν σπουδῶν ὅλο σχεδόν ἀποχωρίζονταν μέ μεγάλη θλίψη τόν Ἰσοκράτη. Τά διδάκτρα αὐτοῦ πλήρωναν δέν εἶναι ἀκριβῶς γνωστά, φαίνεται ὅμως πῶς μέ τίς εἰσπράξεις τῆς Σχολῆς, ἀλλά καί μέ διάφορες δωρεές τῶν φίλων του, κατόρθωσε νά ξαναφτάξει μιὰ περιουσία.

Τόν 4ο αἰῶνα λειτουργοῦν καί ἄλλες σχολές στήν Ἀθήνα· ἦταν μιὰ ἀνάγκη γιά τήν ἀνήσυχη αὐτή ἐποχή, ἀφοῦ οἱ ἄνθρωποι δέν ἔχουν πού νά στηριχτοῦν καί διψοῦν νά ἀκούσουν καί νά μάθουν. Σέ τρεῖς βασικές κατηγορίες μπορούμε νά χωρίσουμε τίς σχολές αὐτές: Πρῶτα εἶναι οἱ καθαρά ρητορικές, ὅπως τοῦ Γοργία, πού σκοπό ἔχουν νά διδάξουν στούς νέους κυρίως τή ρητορική τέχνη, γιά νά τούς ἐτομάσουν γιά τήν πολιτική σταδιοδρομία. Ὑστερα εἶναι οἱ φιλοσοφικές, ὅπως τοῦ Πλάτωνα καί τοῦ Ἀριστοτέλη, πού ἀσχολοῦνται ἰδιαίτερα μέ θεωρητικά προβλήματα, χωρίς νά ἔχουν πρακτική κατεύθυνση, καί τέλος οἱ ἐνδιάμεσες, ἅς ποῦμε, σάν τή σχολή τοῦ Ἰσοκράτη, πού, χωρίς νά ἀδιαφορεῖ γιά τή ρητορική κατάρτιση τῶν μαθητῶν, φιλοδοξεῖ καί ἐπιδιώκει νά δημιουργήσει ὀλοκληρωμένες ἠθικές προσωπικότητες, ἀνθρώπους ἄξιους, πού δέ θά ἐξαντλοῦνται στή θεωρητική συζήτηση, ἀλλά θά εἶναι σέ θέση νά ἀντιμετωπίσουν ὅλα τά προβλήματα τοῦ καιροῦ τους, ἀτομικά καί πολιτικά, μέ τά ἐφόδια τῆς ἀρετῆς καί τῆς πρακτικῆς γνώσης πού θά ἀποχτοῦσαν στή Σχολή.

Εἶχε δηλαδή περισσότερο πρακτική κατεύθυνση ἀπό μιὰ καθαρή φιλοσοφική σχολή καί ἀντιμετώπιζε σοβαρότερα τά ἠθικά καί θεωρητικά προβλήματα ἀπό μιὰ ρητορική σχολή. Βοηθοῦσε τούς νέους νά καλλιεργήσουν τήν ψυχή καί τό πνεῦμα τους καί νά ἀποκτήσουν ἠθικά καί πρακτικά ἐφόδια, γιά νά τά δγάλουν πέρα σέ ὀποιαδήποτε κατάσταση καί νά βοηθοῦν καί τήν πολιτεία ἀποτελεσματικά. Γιατί, γιά τόν Ἰσοκράτη, τά ἐφόδια, πού ἀποχτοῦμε σάν ἄτομα, δέν ἔχουν καμιὰ ἀξία, ἂν δέν τά χρησιμοποιοῦμε γιά τό καλό τῶν συναθρώπων μας.

Κατά τή γνώμη του λοιπόν, ἀληθινά μορφωμένοι ἄνθρωποι δέν εἶναι αὐτοί πού εἶναι φορτωμένοι γνώσεις καί σοφία· εἶναι ἐκεῖνοι πού μποροῦν νά ἀντιμετωπίσουν κάθε κατάσταση, σάν ἄτομα ἢ σά μέλη μιᾶς πολιτείας, καί νά προσφέρουν πολύτιμη βοήθεια στό σύνολο καί στό συνάνθρωπό τους· ἐκεῖνοι πού δέν ἐνοχλοῦνται ἀπό τά ἐλαττώματα καί τίς ἀδυναμίες τῶν ἄλλων, ἀλλά τά βλέπουν ὅλα μέ ἀνθρωπιά καί κατανόηση· ἐκεῖνοι πού

σέ κάθε τους κίνηση, σέ κάθε εκδήλωσή τους, προσέχουν νά μήν πληγώνουν, νά μήν προσβάλουν τόν άλλο· εκείνοι πού ξέρουν νά βάζουν χαλινάρι στά πάθη τους καί δέν παρασέρνονται από εύκολες απολαύσεις, ώστε νά μήν μπορούν νά ξεχωρίσουν τό καλό από τό κακό, τί έχει αξία στή ζωή καί τί δέν έχει· εκείνοι πού δέν κλονίζονται από τίς συμφορές πού τούς τυχαίνουν, αλλά τίς αντιμετωπίζουν μέ γενναιότητα, χωρίς νά ξεχνούν ότι υπάρχουν καί χειρότερες καταστάσεις καί ότι είναι ντροπή νά μήν τίς λογαριάζουν καί σκέφτονται ἐγωϊστικά μόνο τόν εαυτό τους· τέλος εκείνοι πού δέ διαφθείρονται από τήν εὐτυχία καί τήν καλή τους τύχη, ώστε νά αποκτήσουν ἔπαρση καί ἀνόητη περηφάνια

Γιά νά φτάσουμε ὁμως σέ ἕνα τέτοιο ἀποτέλεσμα, ἀπαραίτητες εἶναι τρεῖς προϋποθέσεις: Οἱ ἔμφυτες ἱκανότητες τοῦ νέου – χωρίς αὐτές τίποτα δέν μπορεῖ νά φέρεي οὐσιαστικό ἀποτέλεσμα – ἢ κατάλληλη ἀγωγή, πού θά δεχτεῖ στά χρόνια πού διαπλάθεται καί διαμορφώνεται ὁ χαρακτήρας του, καί τέλος ἢ πείρα, πού θά ἀποκτήσει ὁ ἴδιος χρησιμοποιοῦντας τά ἐφόδια αὐτά πάνω στήν πράξη, σάν ἄτομο καί σά μέλος μιᾶς κοινωνίας.

Τό βασικό ὕλικό γιά τή διδασκαλία του ἀποτελοῦσαν οἱ πανηγυρικοί καί συμβουλευτικοί λόγοι. Οἱ πρώτοι προορίζονταν νά ἀπαγγελοῦν σέ πανηγύρεις καί σέ συγκεντρώσεις καί εἶχαν γιά βασικό τους θέμα τόν ἔπαινο τῶν προγόνων καί τῆς πολιτείας· οἱ δεῦτεροι ἀπευθύνονταν σέ διάφορα πρόσωπα καί ἔδιναν συμβουλές κάθε λογῆς. Οἱ λόγοι αὐτοί τοῦ ἐξασφάλιζαν πλούσιο παιδευτικό ὕλικό, γιά νά ἐφαρμόσει τίς παιδαγωγικές καί ἠθικές του ἀρχές στίς εὐπλαστες ψυχές τῶν νέων, πού τίς χειρίζονταν μέ προσοχή καί ἀληθινό σεβασμό. Ἀντίθετα εἶχε ἀποκλείσει ἀπό τή διδασκαλία τούς δικανικούς λόγους, πού ἀπαγγέλλονταν στά δικαστήρια, γιατί τούς περιφρονοῦσε, ἀφοῦ παρουσίαζαν τά πάθη καί τίς ἀντιδικίες τῶν ἀνθρώπων, καί τούς θεωροῦσε ἀκατάλληλους γιά παιδαγωγικούς σκοπούς.

Μέ τό φωτεινό της πρόγραμμα, μέ τό μελετημένο περιεχόμενό της καί μέ τήν προσωπικότητα τοῦ δασκάλου, δέν ἦταν δύσκολο ἢ Σχολή νά πραγματοποιήσῃ τό σκοπό της: Νά δημιουργήσῃ δηλαδή ἀνθρώπους ἀξιους ἀπό κάθε ἄποψη, ἱκανούς νά βοηθήσουν τήν πολιτεία, ἰδίως τήν κρίσιμη ἐκείνη ἐποχή. Καί πράγματι οἱ μαθητές τῆς πρώτης δεκαετίας, 390-380 π.Χ. – ὁ Εὐνομος, ὁ Κάλιππος, ὁ Ὀνήτορας, ὁ Ἀντικλῆς, ὁ Λυσιθείδης, ὁ Φιλωνίδης καί ἄλλοι – τιμήθηκαν ἀπό τήν πολιτεία μέ τό χρυσό στέφανο γιά τίς ὑπηρεσίες, πού τῆς πρόσφεραν· οἱ κατοπινοί πάλι – ὁ Τιμόθεος,

ὁ Λεωδάμας, ὁ Θεόπομπος, ὁ Ἐφορος, ὁ Διόδοτος, ὁ Πύθωνας, ὁ Ἰερώνυμος – ἐργάσθησαν ὅλοι γιὰ τὸν ἴδιο πολιτικό σκοπό πού ἐπιδιώκει καί ὁ δάσκαλός τους στὰ διάφορα δημοσιεύματά τους.

δ' ΟΙ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΤΟΥ ΙΔΕΕΣ Η ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΑ ΙΔΕΑ

Ὁ Ἰσοκράτης ἔζησε σέ ὅλο τους τό βάθος τὰ προβλήματα τῆς ἐποχῆς του καί προσπάθησε λογικά καί ψύχραιμα, ἀλλά καί μέ μοναδική ἐπιμονή καί συνέπεια, νά προσφέρει καί τίς δικές του ὑπηρεσίες στή λύση τους, ὅπως τήν εἶχε συλλάβει ὁ ἴδιος.

Πίστευε ἀπόλυτα πώς ἓνας μονάχα τρόπος ὑπῆρχε, γιὰ νά σωθεῖ ἡ Ἑλλάδα: Νά σταματήσει τό γρηγορότερο ὁ καταλυτικός ἐμφύλιος σπαραγμός, νά μονοιάσουν μεταξύ τους οἱ Ἕλληνες, ἀφοῦ συνειδητοποιήσουν τήν ἐθνική τους ἐνότητα καί τήν κοινή τους μοίρα. Νά στραφοῦν ὕστερα ὅλοι μαζί μέ ὁρμή καί πείσμα ἐναντίον τῶν βαρβάρων τῆς Ἀσίας, πού εἶναι οἱ φυσικοί καί προαιώνιοι ἐχθροί τους. Ἡ πολιτική αὐτή πρῶτα - πρῶτα θά ικανοποιήσει ὅλες τίς εὐγενικές φιλοδοξίες τῶν Ἑλλήνων καί θά πραγματοποιήσει τά ἐθνικά καί ἠθικά ἰδανικά τους· ὕστερα, μέ τήν κατάκτηση ξένων γόνιμων ἐδαφῶν καί μέ τήν ἐγκατάσταση πολλῶν Ἑλλήνων στίς πλούσιες χώρες τῆς Ἀνατολῆς, θά λυθοῦν σοβαρά κοινωνικά προβλήματα τῆς Ἑλλάδας, ἀφοῦ θά μπορέσει ἔτσι νά ἀποσυμφορηθεῖ ὁ ἐλληνικός χῶρος, πού εἶναι φτωχός καί δέν ἐπαρκεῖ νά θρέψει ὅλους τούς κατοίκους του.

Ὁ Ἰσοκράτης θά ἀγωνιστεῖ μέ μεγάλη εὐσυνειδησία νά πραγματοποιήσει τό ἰδανικό του. Δέ θά ἀναμειχθεῖ δέβαια στήν ἐνεργό πολιτική, ὅπως ὁ πατριώτης του Δημοσθένης, γιατί θεωρεῖ τόν ἑαυτό του ἀκατάλληλο γι' αὐτή. Ὅμως ὁ λόγος του – καί ξέρεи ὅτι τά καταφέρει πολύ καλά ἐδῶ – θά μπεῖ στήν ὑπηρεσία τοῦ σκοποῦ αὐτοῦ, καί δέ θά κουραστεῖ νά ἐπιμένει καί νά προσπαθεῖ 50 χρόνια συνεχῶς, ἀπό τό 390 π.Χ. πάνω κάτω, μέχρι τό τέλος τῆς ζωῆς του.

Τό 380 π.Χ., μέ τόν Πανηγυρικό του λόγο, θά ζητήσει νά ἀναλάβει ἡ Ἀθήνα τήν ἡγεμονία τῶν Ἑλλήνων, γιὰ νά τούς ὀδηγήσει ἐναντίον τῶν βαρβάρων, στό μοναδικό δρόμο τῆς σωτηρίας, προβάλλοντας μέ πάθος τά ἠθικά ἀπαραιτήσια δικαιώματα πού ἔχει ἡ πατρίδα του πάνω στό θέμα αὐτό. Ὁ Ἀθηναῖος, πού γαλουχήθηκε στά πρῶτα χρόνια του μέ τή λάμψη τῆς Ἀθήνας τοῦ

Περικλή, δέν είναι εύκολο νά παραδεχτεί πώς ή πόλη του, τσακι-σμένη από τά άλλεπάλληλα χτυπήματα, δέν έχει τή δύναμη νά επιβληθεί τά χρόνια αυτά στους Έλληνες· μόνο άργότερα, και ύστερα από πολλές άπογοητεύσεις, θά ύποχρεωθεί νά δει τήν άλήθεια.

Άλλά ό Ίσοκράτης δέ θά σταματήσει τόν άγώνα του: Άπό τό 380 ως τό 345 π.Χ. δημοσιεύει λόγους τόν ένα μετά τόν άλλο μέ κεντρικό πυρήνα πάντα τό ίδιο θέμα: προσπαθει νά ένθουσιάσει τούς Έλληνες, νά κάνει κοινή συνείδηση όλων τή δικιά του βαθιά πίστη. Στέλνει άνοιχτές έπιστολές, για νά ξεσηκώσει τίς ισχυρές προσωπικότητες του καιρού του νά αναλάβουν τήν ήγεσία σέ μία τέτοια ύπόθεση. Τή μία φορά τραβάει τήν προσοχή του ό Νικοκλής τής Κύπρου, τήν άλλη ό Ίάσοντας τής Θεσσαλίας, άργότερα ό Διονύσιος τών Συρακουσών ή ό Άρχίδαμος τής Σπάρτης. Καμιά όμως από τίς προσωπικότητες αυτές δέν ήταν δυνατό νά ανταποκριθεί στήν πρόσκλησή του· τούς έλειπαν τά προσόντα, πού νόμιζε ό Ίσοκράτης ότι είχαν, και δέν μπορούσαν νά έξαυθύν στό ύψος τών περιστάσεων.

Έτσι ή φωνή του ρήτορα θά μείνει χωρίς καμιά άπόκριση για πολύν καιρό, ώσπου νά φανεϊ μία άλλη ήγετική μορφή από τό βορρά ό βασιλιάς τής Μακεδονίας Φίλιππος ό Β΄, πού χωρίς άλλο συγκέντρωνε πολύ περισσότερα προσόντα από όλους τούς προηγούμενους και στηριζόταν σέ πολύ πιό έννοϊκές προϋποθέσεις. Για άλλη μία φορά λοιπόν ό Ίσοκράτης άρπάχτηκε από τήν εύκαιρία και στήριξε σ΄ αυτήν όλες του τίς έλπίδες, σέ έποχή μάλιιστα πού τίποτα δέν έπρεπε νά αναβληθεί, αφού ό ρήτορας έχει περάσει πιά τά 80 του χρόνια.

Μέ τό λόγο του «Φίλιππος» τό 346 π.Χ. και μέ έπιστολές ζητάει από τό Μακεδόνα βασιλιά νά γίνει ό άξιος άρχηγός, πού θά συμφιλιώσει τούς Έλληνες και θά τούς οδηγήσει ένωμένους στήν έκστρατεία κατά τών Περσών.

Τά πράγματα δέ θά έρθουν βέβαια όπως τά όνειρεύτηκε ό Ίσοκράτης. Ο Φίλιππος θά επιβάλει μέ τή βία τήν κυριαρχία του στους Έλληνες στή μάχη τής Χαιρώνειας τό 338 π.Χ. Ύστερα οί περιστάσεις θά βοηθήσουν νά πραγματοποιηθεί και τό όνειρο του μεγάλου ιδεολόγου μέ τήν εκστρατεία του Μεγάλου Άλεξάνδρου, κάπως διαφορετικά βέβαια από ό,τι είχε έλπισει εκείνος, όπως δήποτε όμως μετά τό θάνατό του, όταν ό ίδιος δέν μπορεί πιά νά χαρεί τούς καρπούς από τό δικό του σπόρο.

ε' ΤΟ ΤΕΛΟΣ

Ήταν γραφτό του νά πεθάνει σέ μιά πολύ άτυχη ώρα: άμέσως μετά τή μάχη στή Χαιρώνεια, άφου είδε νά άλληλοσκοτώνονται πάλι μέ μανία οί Έλληνες και νά γκρεμίζονται έτσι όλα του τά όνειρα, πού 50 όλόκληρα χρόνια τά έτρεφε μέ τόση πίστη και μέ τόσο πάθος.

Λένε πώς πέθανε από άσιτία τήν τέταρτη ή τήν ένατη μέρα μετά τή συμφορά, τή μέρα πού έθαβαν τούς νεκρούς τής μάχης. Ήταν τόση ή άπογοήτευση και ή πίκρα του, πού άρνήθηκε, λείει, νά δεχτεί τροφή και νερό, και έτσι αυτοκτόνησε. Άλλοι όμως ισχυρίζονται πώς αυτό δέν άνταποκρίνεται άπόλυτα στήν πραγματικότητα: οί συγκινήσεις του 338 π.Χ., ή μεγάλη του ηλικία – είναι πιά 98 χρόνων ό Ίσοκράτης – και μιά άρρώστια, πού τον βρήκε στά τελευταία του χρόνια – μιλάει γι' αυτήν ό ίδιος στόν Παναθηναϊκό του λόγο – ήταν φυσικό νά προκαλέσουν ένα θάνατο φυσιολογικό. Όπως και νά είναι όμως, ό Ίσοκράτης μένει πιστός στό ιδανικό του μέχρι τήν τελευταία του στιγμή και ό θάνατός του όπωσδήποτε έχει κάποια σχέση μέ τό ιδανικό αυτό.

Η μορφή του Ίσοκράτη στήν ταραγμένη εποχή του στάθηκε πάνω άπό κάθε ύποψία και συγκέντρωσε τό γενικό σεβασμό και τήν εκτίμηση όλων. Τό γεγονός αυτό άποδείχνει καλύτερα άπό κάθε άλλο τήν άγνή φιλοπατρία του, τήν καθαρή πρόθεση στίς πράξεις του και τήν άκεραιότητα του χαρακτήρα του.

στ' ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ

Τό έργο του Ίσοκράτη άποτελείται άπό λόγους δικανικούς, επιδεικτικούς ή πανηγυρικούς συμβουλευτικούς ή παραιναιτικούς και άπό διάφορες έπιστολές. Μέσα σ' αυτό προβάλλουν καθαρά οί ιδέες του, πολιτικές, κοινωνικές και παιδαγωγικές, ή εποχή μέ τά προβλήματά της και όλα σχεδόν τά πολιτικά γεγονότα και οί ιστορικές στιγμές της.

Οί άρχαιοι λογάριζαν 60 λόγους του Ίσοκράτη, σ' έμάς όμως έφτασαν μόνο 21 και 9 έπιστολές. Άπό αυτούς οί 6 είναι δικανικοί, οί 3 παραιναιτικοί και οί υπόλοιποι επιδεικτικοί και πολιτικοί. Ό ίδιος δέν άπάγγειλε ούτε έναν μπροστά στό πλήθος. Ήταν δειλός και είχε φωνή άσθενική. Τούς έγραφε όμως και τούς δημοσίευε γιά τό κοινό – λένε πώς τά βιβλία του είχαν μεγάλη

κυκλοφορία στην εποχή του – ή ήταν ρητορικά γυμνάσματα, πού χρησιμοποιεταν για νά διδάσκει τούς μαθητές του.

Οί λόγοι πού μᾶς σώθηκαν εἶναι κατά κατηγορίες οί ἑξῆς:

1. Δικανικοί: Πρός Εὐθύνονον, ἁμαρτυρος (403 ἢ 402 π.Χ.), Παραγραφή πρὸς Καλλιμάχον (402 ἢ 401 π.Χ.), Κατά Λοχίτου (400-369 π.Χ.), Περί τοῦ ζεύγους (396 ἢ 395 π.Χ.), Τραπεζιτικός (393-391 π.Χ.), καί Αἰγινητικός (391 ἢ 390 π.Χ.). Οἱ δικανικοί λόγοι, πού γράφτηκαν τά πρῶτα δέκα χρόνια τῆς συγγραφικῆς του σταδιοδρομίας, ἀπεικονίζουσι τή μεταπολεμική περίοδο μέ τήν ὀξύτητα, τά πάθη καί τήν παρακμή του.

2. Συμβουλευτικοί ἢ Παραινετικοί: Εὐαγόρας (γύρω στό 374 π.Χ.), Πρὸς Νικοκλέα (μετά τό 373 π.Χ.) καί Νικοκλῆς (λίγο ἀργότερα. – Ὁ γνωστός πρὸς Δημόνικον λόγος, πού ἀποδίδονταν ὡς τώρα στόν Ἰσοκράτη, δέν εἶναι δικός του· γράφηκε μᾶλλον ἀπό κάποιον μαθητή του – Οἱ λόγοι αὐτοί περιέχουσι συμβουλές πρὸς τό νεαρό Κύπριο ἡγεμόνα Νικοκλῆ, γιό τοῦ φίλου του Εὐαγόρα, πού σκοπό ἔχουσι νά τόν βοηθήσουσι στήν ἄσκησι τῶν καθηκόντων του, σάν πολίτη καί σάν ἄρχοντα. Παρουσιάζουσι ὅμως γενικότερο ἐνδιαφέρον, καθὼς προβάλλουσι καί οἱ τρεῖς καινούριο ἰδανικό πολιτικῆς ζωῆς, τή μοναρχία. Ὁ Ἰσοκράτης δηλαδή θεωρεῖ σάν ἀνάγκη τῆς ἐποχῆς του τήν παρουσία μιᾶς ἰσχυρῆς προσωπικότητος, μέ ἠθικά καί πνευματικά ἐφόδια, πού θά μπορούσε μέ τό κύρος της καί μέ τήν πειθῶ νά ἐπιβάλει στίς πόλεις καί στούς Ἕλληνας γενικότερα τίς σωστές λύσεις.

3. Ἐπιδεικτικοί ἢ Πανηγυρικοί: Κατά τῶν Σοφιστῶν (390 π.Χ.), Βούσειρις καί Ἐλένη (πρὶν ἀπό τό 385 π.Χ.) – ἐγκώμια μέ παιδαγωγικό περιεχόμενο – Πανηγυρικός (380 π.Χ.) – τό πρῶτο πολιτικό ἔργο τοῦ Ἰσοκράτη καί ἀσφαλῶς ὁ τελειότερος λόγος του – Πλαταιικός (πρὶν ἀπό τό 371 π.Χ.), Ἀρχιδάμος (366 π.Χ.), Περί εἰρήνης (355 π.Χ.), Ἀρεοπαγίτικός (354 π.Χ.), Περί ἀντιδόσεως (353 π.Χ.) – ἐδῶ ἐξηγεῖ τό νόημα τῆς πολιτικῆς καί παιδαγωγικῆς του ἐργασίας ἀπαντώντας στίς ἐπικρίσεις τῶν ἐχθρῶν του – Φίλιππος (346 π.Χ. καί Παναθηναϊκός (342-339 π.Χ.) – τό τελευταῖο του ἔργο, πού ἔγραψε σέ ἡλικίᾳ 94 χρόνων, γι' αὐτό καί εἶναι κατώτερο στή μορφή ἀπό τά προηγούμενα.

4. Ἐπιστολές: Πρὸς Διονύσιον, πρὸς Φίλιππον, πάλι πρὸς Φίλιππον, πρὸς Ἀντίπατρον, πρὸς Ἀλέξανδρον, πρὸς τούς παῖδας Ἰάσονος, πρὸς Τιμόθεον, πρὸς Μυτιληναίων ἄρχοντας καί πρὸς Ἀρχίδαμον. Πρόκειται γιά ἀνοιχτές ἐπιστολές, πού σκοπό

είχαν νά παρουσιάσουν προβλήματα τής εποχής και νά διαδαστούν από όλους.

ζ' Η ΜΟΡΦΗ ΚΑΙ ΤΟ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ ΤΟΥ

Από τούς λόγους πού μᾶς σώθηκαν οί πιό σπουδαῖοι ἀπό κάθε ἄποψη εἶναι οί ἐπιδεικτικοί - πολιτικοί, πού συγκεντρώνουν ὅλες τίς ἰδέες του και προβάλλουν τή ρητορική ἱκανότητα και τίς λογοτεχνικές ἀρετές τοῦ Ἴσοκράτη.

Ἡ ἐξαιρετικά ἐπιμελημένη μορφή τους τοῦ ἐξασφάλισε δίκαια τή φήμη τοῦ ἀριστοτέχνη πεζογράφου. Τό λεξιλόγιό του δέν ἔχει τίποτα τό ξεχωριστό, εἶναι ἡ γλώσσα πού μιλιέται στήν ἐποχή του, και τό διακρίνει ἀκρίβεια και σαφήνεια. Δέν κνηγάει τίς περίτεχνες και φανταχτερές ἐκφράσεις, ὅπως ὁ Γοργίας, και ἀποφεύγει τίς εἰκόνες και τίς τολμηρές μεταφορές· παραθέτει ὅμως τίς λέξεις μέσα στή φράση μέ κάποια τάξη και ἀντιστοιχία, ἔτσι πού ὁ λόγος του ἀποχτάει ρυθμό και ἁρμονία. Τέλος κάθε ἔργο του ἀποτελεῖ ἕνα ὀργανωμένο σύνολο, ὅπου ξεχωρίζεις καθαρά τά μέρη του, δεμένα ὅμως μεταξύ τους ἁρμονικά· τά πάντα πειθαρχοῦν στό κεντρικό νόημα, χωρίς νά χάνουν τήν αὐτοτέλειά τους και δευτερεύουσες ἰδέες.

Τά βασικά θέματα στό ἔργο τοῦ Ἴσοκράτη δέν εἶναι βέβαια ἄγνωστα στόν ἀρχαῖο κόσμο. Ἡ λαμπρή «Πανελλήνια ἰδέα» λ.χ., πού ἔρχεται και ξανάρχεται ἀκούραστα σχεδόν σέ ὅλους του τούς λόγους, δέν εἶναι δικό του ἐπινόημα. Ὁ ἴδιος παραδέχεται ὅτι πολλοί πρὶν ἀπό αὐτόν εἶχαν ἀσχοληθεῖ μέ τό ἴδιο θέμα - γνωστοί εἶναι οί Ὀλυμπιακοί λόγοι τοῦ Γοργία και τοῦ Λυσία, μέ τό ἴδιο σχεδόν θέμα, πού τούς ἀπάγγειλαν στήν Ὀλυμπία, ὁ πρῶτος τό 392 και ὁ ἄλλος τό 388 π.Χ. Ἐκεῖνο ὅμως πού ξεχωρίζει τόν Ἴσοκράτη ἀπό ὅλους τούς ἄλλους εἶναι ἡ πίστη του ὅτι ἡ ἔνωση τῶν Ἑλλήνων δέν ἐπιβάλλεται μόνο γιά λόγους ἠθικούς· ἀποτελεῖ μαζί και ἀνάγκη ἐθνική, κοινωνική και οἰκονομική, ὅπως ἐξηγήσαμε παραπάνω, εἶναι ἡ μοναδική λύση γιά νά σωθεῖ ὁ Ἑλληνισμός. Βλέπομε δηλαδή ἐδῶ ἕναν ἄνθρωπο θετικό, μέ ἀναπτυγμένη πολιτική συνείδηση, ἕναν πολιτικό ἔξυπνο και διορατικό, πού συλλαμβάνει σέ βάθος τά προβλήματα τής εποχής του.

Μπορεῖ λοιπόν τό θέμα νά εἶναι τό ἴδιο, ὁ Ἴσοκράτης ὅμως τό τοποθετεῖ, τό χειρίζεται και τό παρουσιάζει μέ τρόπο διαφορε-

τικό από τούς άλλους. Καί ἀσφαλῶς δέν εἶναι τό γεγονός ὅτι τοῦ λείπει ἄλλο θέμα, πού τόν κάνει νά ἐπανερχεται κάθε τόσο στό ἴδιο· εἶναι ἡ βαθιά του πίστη ὅτι ἀποτελεῖ τό πρῶτο καί τό κύριο πρόβλημα τοῦ Ἑλληνισμοῦ καί ὅτι κανεῖς δέ θά ἔπρεπε οὔτε στιγμή νά ἀπομακρύνεται ἀπό αὐτό.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΟΝ ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΟ

Ὁ Πανηγυρικός κυκλοφόρησε τὸ καλοκαίρι τοῦ 380 π.Χ. μεταξύ Ἰουλίου καὶ Σεπτεμβρίου. Ἡ χρονολογία εἶναι σίγουρη, γιατί οἱ πολιορκίες τῆς Ὀλύμπου καὶ τοῦ Φλειούντα – πού ἀναφέρονται μέσα σά γεγονότα σύγχρονα καὶ διαρκοῦν ἀκόμα – ἀρχισαν τὸ 382 καὶ 381 π.Χ. καὶ τέλειωσαν τὸ 379 π.Χ.

Εἶναι ἀκόμα βέβαιο ὅτι ὁ ρήτορας δούλευε τὸ λόγο του αὐτὸν πάνω ἀπὸ δέκα χρόνια. Ἄρχισε νά σκέφτεται τὸ θέμα ὅταν ἄφηγε τὸ ἐπάγγελμα τοῦ λογογράφου, γύρω στὰ 392 π.Χ., τῆ χρονιά πού ὁ Γοργίας ἀπάγγειλε στὴν Ὀλυμπία τὸν Ὀλυμπιακὸ του λόγο μέ τὸ ἴδιο σχεδόν θέμα καὶ τῆ χρονιά πού οἱ Πέρσες ἔπιασαν τὸν Ἀθηναῖο ναύαρχο Κόνωνα καὶ προκάλεσαν νέα ἔξαιψη στὰ πνεύματα τῶν συμπατριωτῶν του.

Τὸ 388 π.Χ. ὁ Ὀλυμπιακὸς λόγος τοῦ Λυσία, πού ἀπαγγέλλθηκε πάλι στὴν Ὀλυμπία καὶ καλοῦσε τοὺς Ἕλληνας νά ἐνωθοῦν κατὰ τοῦ τυράννου τῶν Συρακουσῶν Διονυσίου, ἔδωσε νέα ἀφορμὴ στὸν Ἰσοκράτη. Ἀποφασιστικὴ ὁμως γιὰ τὴν ὀλοκλήρωση τοῦ λόγου αὐτοῦ στάθηκε ἡ ὑπογραφή τῆς Εἰρήνης τοῦ Ἀνταλκίδα τὸ 387 π.Χ., πού παράδινε τὰ ἑλληνικὰ νησιά καὶ τὰ μικρασιατικὰ παράλια στὸν Πέρση βασιλιά καὶ ἀναγνώριζε σ' αὐτὸν τὸ δικαίωμα νά ἐπεμβαίνει στὰ πράγματα τῆς Ἑλλάδας, καταρρακώνοντας ἔτσι τὸ γόητρο τῶν Ἑλλήνων. Ἡ εἰρήνη αὐτὴ δικαιολογημένα ἔφερε τὴν ἀγανάκτηση στὴν ψυχὴ τοῦ ρήτορα καὶ τοῦ ἐξασφάλισε ἄφθονα ἐπιχειρήματα γιὰ τὸ σκοπὸ του.

Ὅτι ὁ Πανηγυρικός εἶχε δουλευτεῖ πρὶν ἀπὸ τὸ 387 π.Χ. εἶναι βέβαιο, γιατί ὡς τὴν παράγραφο 115 δέ γίνεται καθόλου λόγος γιὰ τὴν Εἰρήνη τοῦ Ἀνταλκίδα, πού θά τοῦ ἔδινε ἀπὸ τὴν ἀρχὴ πλούσιο ὑλικὸ γιὰ τοὺς σκοποὺς του. Μετὰ τὴν 115 καὶ ἐνὸς τὸ σχέδιο τοῦ λόγου σχεδόν εἶναι ὀλοκληρωμένο, ὁ Ἰσοκράτης γράφει ἀκόμα 75 παραγράφους – εἶναι φανερό πὼς ἡ ἐπέκταση αὐτὴ ὀφείλεται στὶς νέες ἀνάγκες πού δημιούργησε ἡ ἀναγγελία τῆς συνθήκης – ὅπου κυρίως κάνει δορυμύτατη κριτικὴ κατὰ τῆς Εἰρήνης, ἐπικρίνει τὴν πολιτικὴ τῶν Λακεδαιμονίων καὶ τὸν προδοτικὸ τους ρόλο καὶ ἀναλύει τὴ σημασία καὶ τίς ὀλέθριες συνέπειες πού θά ἔχει αὐτὴ γιὰ τὴν Ἑλλάδα.

Ὁ λόγος γράφτηκε βέβαια μέ τὴν εὐκαιρία μιᾶς Ὀλυμπιάδας πάλι, ἀλλὰ δὲν ἀπαγγέλλθηκε στὴν Ὀλυμπία. Ἀπευθύνεται πρω-

ταρχικά στους μαθητές του μέ σκοπό νά τούς διδάξει – από πολιτική καί ρητορική άποψη – αλλά καί ευρύτερα προβάλλει σέ όλο τό έλληνικό κοινό τό πολιτικό του πιστεύω, όπως διαμορφώθηκε από τίς ανάγκες εκείνης τής ιστορικής στιγμής: Νά ένωθούν επί-τέλους οί Έλληνες αφήνοντας τήν καταλυτική αντιζηλία καί τά μίση, πού τούς οδήγησαν σέ τέτοια παρακμή, καί όλοι μαζί νά στραφούν κατά του φυσικού έχθρου του Έλληνισμού, κατά τών βαρβάρων τής Άσίας, πού τόσες συμφορές τούς έφεραν ώς τώρα. Η έκστρατεία αυτή θά λύσει όλα τά δξύτατα προβλήματα τών Έλλήνων – πολιτικά, κοινωνικά, οικονομικά – μέ τήν κατάκτηση νέων πλουσίων έδαφών, όπου θά εγκατασταθεί μέγα μέρος του ελληνικού πληθυσμού, πού πλεονάζει τώρα καί προκαλεί συμφόρηση στόν ελληνικό χώρο.

Τήν ήγεσία στήν ίερή αυτή άποστολή φυσικό είναι νά τήν αναλάβει ή Άθήνα, αφού έχει πολλά πατροπαράδοτα καί άπαραβίαστα δικαιώματα γι' αυτό. Πρώτη κράτησε τήν ήγεμονία τής Ελλάδας καί πάντοτε φέρθηκε έψογα προς τούς Έλληνες.

Μέ τήν ευκαιρία, ακολουθώντας παλιά συνήθεια καλά δοκιμασμένη, πλέκει μέ τρόπο έξοχο τό εγκώμιο τών Άθηνών καί επιμένει – όπως πριν από 50 χρόνια ο Περικλής – στά πολιτιστικά της επιτεύγματα, πού καθιέρωσαν στή συνείδηση τών Έλλήνων τή λαμπρή πόλη μέ τά υλικά καί τά πνευματικά αγαθά, πού δημιούργησε καί πρόσφερε άπλόχερα γιά τήν προκοπή καί τήν ευδαιμονία όλης τής Ελλάδας.

Άναγκαστικά θά αντιπαραθέσει έδω καί τή σπαρτιατική πολιτική στά χρόνια τής ήγεμονίας τών Λακεδαιμονίων, επικρίνοντάς την αυστηρά, ιδιαίτερα μέ τά έπιχειρήματα πού του έδινε ή Ειρήνη του Άνταλκίδα, γιά νά ενισχύσει τή θέση του πώς ή ήγεμονία τών Έλλήνων ανήκει δικαιοματικά μόνο στήν πόλη τή δικιά του.

Ο λόγος του Ίσοκράτη έχει, είπαμε, στόχο διπλό: Τήν ένωση του Έλληνισμού από τή μιά καί τήν ανάγκη τής εκστρατείας εναντίον τών βαρβάρων από τήν άλλη. Παρουσιάζει όμως αυστηρή ένότητα καί τά μέλη πειθαρχούν στήν κεντρική γραμμή. Θεωρείται δίκαια τό άριστούργημα τής πολιτικής κριτικής καί συγκεντρώνει όλες τίς άρετές τής ώρμης πιά ρητορικής τέχνης. Μόλο πού οί ιδέες του δέν ακούγονται γιά πρώτη φορά στήν Ελλάδα, ο έξοχος χειρισμός του θέματος από τόν Ίσοκράτη έκαμε νά ξεχα-

στούν όλα τὰ προηγούμενα ἔργα, πού παρουσίαζαν τό ἴδιο πρόβλημα.

Ἡ ἐπίδραση τοῦ Πανηγυρικοῦ πάνω στά πολιτικά γεγονότα τῆς ἐποχῆς εἶναι βέβαια δύσκολο νά ἀποδειχτεῖ. Μποροῦμε ὅμως νά ποῦμε μέ κάποια βεβαιότητα πώς προετοίμασε τό ἔδαφος γιά τή δεύτερη ἀθηναϊκή συμμαχία, πού ἔγινε σέ δύο χρόνια – τό 378 π.Χ. καί ἀκόμα πώς εἶχε κάποια ἐπίδραση, ἔστω καί ἔμμεση, στά μεταγενέστερα πολιτικά γεγονότα, ὅταν πραγματοποιήθηκε ἡ νίκη τῆς Ἑλλάδας κατά τῶν Περσῶν μέ τήν ἐκστρατεία τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου.

Γιά τή φιλολογική ὁμως ἐπίδραση τοῦ Πανηγυρικοῦ μποροῦμε νά εἴμαστε πιό κατηγορηματικοί: Ἦταν ἀπό τὰ ἀρχαῖα χρόνια ὁ πιό γνωστός, ὁ πιό διαβασμένος λόγος, καί εἶχε τούς περισσότερους μιμητές. Τό ὕφος καί οἱ ἰδέες του στάθηκαν πρότυπο γιά ὅλους τούς μεταγενέστερους, πού ἐπανερχονται στό πρόβλημα τῶν σχέσεων Ἑλλάδας καί Περσίας. Ἦταν ἀκόμα ὁ λόγος πού προτιμοῦσε καί ὁ Ἰσοκράτης καί ὡς τὰ τελευταῖα χρόνια του μιλάει πάντα μέ ιδιαίτερη ἀγάπη γι' αὐτόν. (Φίλιππος, παρ. 84-85).

ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΟΣ

- 1 Πολλάκις ἐθαύμασα τῶν τὰς πανηγύρεις συναγαγόντων καὶ τοὺς γυμνικοὺς ἀγῶνας καταστησάντων, ὅτι τὰς μὲν τῶν σωμάτων εὐτυχίας οὕτω μεγάλων δωρεῶν ἠξίωσαν, τοῖς δ' ὑπὲρ τῶν κοινῶν ἰδίᾳ πονήσασι καὶ τὰς αὐτῶν ψυχὰς οὕτω παρασκευάσασιν ὥστε καὶ τοὺς ἄλλους ὠφελεῖν δύνασθαι, τούτοις δ' οὐδεμίαν τιμὴν ἀπένειμαν,
- 2 ὧν εἰκὸς ἦν αὐτοὺς μᾶλλον ποιήσασθαι πρόνοιαν· τῶν μὲν γὰρ ἀθλητῶν δις τοσαύτην ῥώμην λαβόντων οὐδὲν ἂν πλέον γένοιτο τοῖς ἄλλοις, ἐνὸς δ' ἀνδρὸς εὖ φρονήσαντος ἅπαντες ἂν ἀπολαύσειαν οἱ βουλό-
- 3 μενοι κοινωνεῖν τῆς ἐκείνου διανοίας. Οὐ μὴν ἐπὶ τούτοις ἀθυμήσας εἰλόμην ῥαθυμεῖν, ἀλλ' ἱκανὸν νομίσας ἄθλον ἔσσεσθαι μοι τὴν δόξαν τὴν ἀπ' αὐτοῦ τοῦ λόγου γενησομένην ἤκω συμβουλεύσω περὶ τε τοῦ πολέμου τοῦ πρὸς τοὺς βαρβάρους καὶ τῆς ὁμοιοῦσας τῆς πρὸς ἡμᾶς αὐτούς, οὐκ ἀγνοῶν ὅτι πολλοὶ τῶν προσποιησαμένων
- 4 εἶναι σοφιστῶν ἐπὶ τοῦτον τὸν λόγον ὤρμησαν, ἀλλ' ἅμα μὲν ἐλπίζων τοσοῦτον διοίσειν ὥστε τοῖς ἄλλοις μηδὲν πάποτε δοκεῖν εἰρησθαι περὶ αὐτῶν, ἅμα δὲ προκρίνας τούτους καλλίστους εἶναι τῶν λόγων, οἵτινες περὶ μεγίστων τυγχάνουσιν ὄντες καὶ τοὺς τε λέγοντας μάλιστ' ἐπιδεικνύουσι καὶ τοὺς ἀκούοντας πλεῖστ' ὠφελοῦσιν ὧν
- 5 εἷς οὗτός ἐστιν. "Ἐπειτ' οὐδ' οἱ καιροὶ πω παρεληλύθασιν ὥστ' ἤδη μάτην εἶναι τὸ μεμνησθαι περὶ τούτων. Τότε γὰρ χρὴ παύεσθαι λέγοντας, ὅταν ἢ τὰ πράγματα λάβῃ τέλος καὶ μηκέτι δέη βουλευέσθαι περὶ αὐτῶν, ἢ τὸν λόγον ἴδη τις ἔχοντα πέρας ὥστε μηδεμίαν
- 6 λελεῖφθαι τοῖς ἄλλοις ὑπερβολήν. "Ἐως δ' ἂν τὰ μὲν ὁμοίως ὥσπερ πρότερον φέρεται, τὰ δ' εἰρημένα φαύλως ἔχοντα τυγχάνῃ, πῶς οὐ χρὴ σκοπεῖν καὶ φιλοσοφεῖν τοῦτον τὸν λόγον, δεῖ ἦν κατορθωθῆ, καὶ

ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΟΣ

ΠΡΟΟΙΜΙΟ

Πολλές φορές απόρησα με αυτούς που καθιέρωσαν τις θρησκευτικές γιορτές και όργανωσαν τους αθλητικούς αγώνες¹: "Εκριναν αξίες για τόσο μεγάλα επαθλα τις ικανότητες του σώματος, ενώ αυτούς που κοπίασαν προσωπικά για τό κοινό καλό και καλλιέργησαν έτσι τόν ψυχικό τους κόσμο ώστε νά είναι σέ θέση νά ώφελήσει και τούς άλλους, σ' αυτούς δέν έδωσαν καμιά τιμητική διάκριση. Και όμως τó σωστό θά ήταν γι' αυτούς κυρίως νά νοιαστούν· γιατί δυó φορές τóση δύναμη και άν αποκτήσουν οί άθλητές, οί άλλοι δέ θά είχαν νά κερδίσουν τίποτα παραπάνω· αντίθετα, και ένας μονάχα άνθρωπος άν θά σκεφτεί σωστά, όλοι θά ήταν δυνατό νά ώφεληθούν, όσοι θά ήθελαν νά γευτούν τή γνώση εκείνου.

"Όμως δέν απογοητεύτηκα από αυτό ώστε νά αδρανήσω. "Εκριναν ικανό επαθλο τή φήμη που θά μου φέρει αυτός ό λόγος και ήρθα νά δώσω γνώμη και για τόν πόλεμο με τούς βαρβάρους και για τήν άνάγκη νά μονοιάσουμε μεταξύ μας, και άς ξέρω καλά ότι πολλοί από όσους κάνουνε τούς σοφιστές² έχουν κιόλας ασχοληθεί με αυτό τό θέμα³. "Έχω, βλέπετε, τήν έλπίδα πώς θά ξεχωρίσω τόσο από κείνους, ώστε νά δημιουργηθεί ή εντύπωση πώς τίποτα σχετικό δέν είπανε ποτέ. "Υστερα θεωρώ άριστους τούς λόγους που αναφέρονται στά πιό σοβαρά θέματα. Αυτοί προβάλλουν τήν άξία του ρήτορα και όσους τούς άκούν τούς ώφελούν πολύ. Τέτοιος είναι και ό λόγος που θά πώ.

"Άλλωστε ούτε και οί συνθήκες έχουν αλλάξει έτσι που νά είναι άνώφελο πιά νά γίνει λόγος για τά ζητήματα αυτά. Οί λόγοι πρέπει νά σταματούν μονάχα όταν τά πράγματα λάβουν κάποιο τέλος και δέν ώφελεί πιά ή συζήτηση γι' αυτά ή όταν διαπιστωθεί πώς κάποιος λόγος έφτασε πιά σέ τέλεια μορφή, ώστε νά μήν αφήνει περιθώρια στους άλλους νά προχωρήσουν παραπάνω. "Όσο όμως τά πράγματα στην Έλλάδα ακολουθοún τόν ίδιο δρόμο όπως πριν και όσα ειπώθη-

1 *Τò θέμα και ό χειρισμός του.*

2

3

4

5

6

- τοῦ πολέμου τοῦ πρὸς ἀλλήλους καὶ τῆς ταραχῆς τῆς παρουσίας καὶ
- 7 τῶν μεγίστων κακῶν ἡμᾶς ἀπαλλάξει; Πρὸς δὲ τούτοις εἰ μὲν μηδαμῶς ἄλλως οἷόν τ' ἦν δηλοῦν τὰς αὐτάς πράξεις ἀλλ' ἢ διὰ μιᾶς ιδέας, εἶχεν ἂν τις ὑπολαβεῖν ὡς περιεργόν ἐστι τὸν αὐτὸν τρόπον ἐκείνοις λέ-
- 8 γοντα πάλιν ἐνοχλεῖν τοῖς ἀκούουσιν· ἐπειδὴ δ' οἱ λόγοι τοιαύτην ἔχουσι τὴν φύσιν ὥσθ' οἷόν τ' εἶναι περὶ τῶν αὐτῶν πολλαχῶς ἐξηγήσασθαι καὶ τὰ τε μεγάλα ταπεινὰ ποιῆσαι καὶ τοῖς μικροῖς μέγεθος περιθεῖναι, καὶ τὰ τε παλαιὰ καινῶς διελθεῖν καὶ περὶ τῶν νεωστὶ γεγενημένων ἀρχαίως εἰπεῖν, οὐκέτι φευκτέον ταῦτ' ἐστὶ περὶ ὧν ἕτεροι
- 9 πρότερον εἰρήκασιν, ἀλλ' ἄμεινον ἐκείνων εἰπεῖν πειρατέον. Αἱ μὲν γὰρ πράξεις αἱ προγεγενημέναι κοινὰ πᾶσιν ἡμῖν κατελείφθησαν, τὸ δ' ἐν καιρῷ ταύταις καταχρησασθαι καὶ τὰ προσήκοντα περὶ ἐκάστης ἐνθυμηθῆναι καὶ τοῖς ὀνόμασιν εὖ διαθέσθαι τῶν εὖ
- 10 φροονόντων ἰδίον ἐστίν. Ἐγοῦμαι δ' οὕτως ἂν μεγίστην ἐπίδοσιν λαμβάνειν καὶ τὰς ἄλλας τέχνας καὶ τὴν περὶ τοὺς λόγους φιλοσοφίαν, εἴ τις θαυμάζοι καὶ τιμῶν μὴ τοὺς πρώτους τῶν ἔργων ἀρχομένους, ἀλλὰ τοὺς ἄρισθ' ἕκαστον αὐτῶν ἐξεργαζομένους, μηδὲ τοὺς περὶ τούτων ζητοῦντας λέγειν, περὶ ὧν μηδεὶς πρότερον εἴρηκεν, ἀλλὰ τοὺς οὕτως ἐπισταμένους εἰπεῖν ὡς οὐδεὶς ἂν ἄλλος δύναιτο.
- 11 Καίτοι τινὲς ἐπιτιμῶσι τῶν λόγων τοῖς ὑπὲρ τοὺς ιδιώτας ἔχουσι καὶ λίαν ἀπηκριβωμένοις, καὶ τοσοῦτον διημαρτήμασιν ὥστε τοὺς πρὸς ὑπερβολὴν πεποιημένους πρὸς τοὺς ἀγῶνας τοὺς περὶ τῶν ἰδίων συμβολαίων σκοποῦσιν, ὥσπερ ὁμοίως δέον ἀμφοτέρους ἔχειν,

καν ὡς τώρα τυχαίνει νά εἶναι ἀχρηστα, πῶς νά μή στρέψουμε τή σκέψη καί τό στοχασμό μας στό λόγο αὐτόν, πού, ἂν τυχόν πετύχει τό σκοπό του, σίγουρα θά μᾶς ἀπαλλάξει καί ἀπό τόν ἐμφύλιο πόλεμο καί ἀπό τή σημερινή ἀναταραχή καί ἀπό τίς πιό μεγάλες συμφορές; Ἄλλωστε, ἂν σέ καμιᾶ περίπτωση δέ θά ἦταν δυνατό νά δηλωθοῦν τά ἴδια πράγματα διαφορετικά παρά μέ ἕνα τρόπο, θά μπορούσε ἴσως κανεῖς νά σκεφτεῖ πῶς εἶναι περιττό νά ἐνοχλεῖ τόν κόσμο χρησιμοποιοῦντας τά ἴδια ἀκριβῶς ἐπιχειρήματα μέ ἄλλους. Ὅμως ἡ φύση τῶν λόγων εἶναι τέτοια, ὥστε τά ἴδια πράγματα μέ πολλούς τρόπους νά μπορείς νά τά ἀναπτύξεις, καί τά σπουδαῖα σάν ἀσήμαντα νά τά παρουσιάσεις καί τά μικρά νά μεγαλοποιήσεις καί ἀκόμα τά παλιά μέ σύγχρονο πνεῦμα νά προβάλεις καί τά καινούρια γεγονότα μέ τόν παλιό δοκιμασμένο τρόπο νά ἐκθέσεις. Γι' αὐτό ἀκριβῶς δέν πρέπει νά ἀποφεύγεις τά θέματα πού οἱ προηγούμενοι ἀπό σένα ἀντιμετώπισαν, ἀλλά νά προσπαθεῖς νά τά ἀναπτύξεις μέ τρόπο πιό σωστό ἀπό κείνους. Τά περασμένα γεγονότα βέβαια εἶναι κοινή κληρονομιά γιά ὅλους μας. Δουλειά τώρα τῶν προικισμένων μέ μυαλό εἶναι νά κάμουν σωστή ἐκμετάλλευση αὐτῶν καί, στήν κατάλληλη στιγμή, νά ἀναφέρουν μονάχα ὅ,τι χρειάζεται γιά τό καθένα ἀπό αὐτά καί νά τά διατυπώσουν μέ τρόπο ἀψογο. Νομίζω μάλιστα πῶς τότε μονάχα θά μπορούσαν νά προκόψουν καί οἱ ἄλλες τέχνες καί ἡ ρητορική ἐπιστήμη, δταν θαυμάζουμε καί ἐκτιμοῦμε ὄχι τόσο αὐτούς πού εἶχαν τήν πρωτοβουλία ν' ἀρχίσουν ἕνα ἔργο, ὅσο ἐκείνους πού τό ἔφεραν σέ πέρας μέ τόν πιό τέλειο τρόπο· οὔτε καί αὐτούς πού θέλουν νά μιλοῦν γιά θέματα πού κανένας ἄλλος προηγούμενα δέν ἔπιασε, ἀλλά ὅσους γνωρίζουν νά τά λέν μέ τρόπο πού κανένας ἄλλος δέ θά τό μπορούσε.

Καί ὅμως βρίσκονται ἄνθρωποι νά κατακρίνουν τούς λόγους πού ξεπερνοῦν τό πνευματικό ἐπίπεδο τοῦ πλήθους καί εἶναι δουλεμένοι μέ τέχνη καί ἐπιμέλεια. Καί ἔχουν πέσει τόσο ἔξω, ὥστε συγκρίνουν τούς ἐπιδεικτικούς λόγους, πού ἔγιναν μέ τέχνη καί ἀξιώσεις, μέ τά διάφορα δικαστικά ἔγγραφα⁴, πού ἀναφέρονται σέ ἰδιωτικές συμβάσεις, σά νά ἦταν ὑποχρεωτικό νά μοιάζουν τά δύο εἶδη. Οὔτε περνάει ἀπό τό μυαλό τους πῶς τοῦτα ἐδῶ, τά ἔγγραφα, εἶναι γραμμένα ἀπλά καί ἀπέρριτα, ἐνῶ οἱ λόγοι οἱ ἐπιδεικτικοί, γραμμένοι μέ ἐπιμέλεια καί σχήματα ρητορικά, ἀποβλέπουν στήν ἐντύπωση πού θά δη-

11 *Βεβαιότητα τοῦ συγγραφέα πῶς θά ἐκθέσῃ τό θέμα καλύτερα ἀπό τούς προκατόχους του.*

- ἀλλ' οὐ τοὺς μὲν ἀφελῶς, τοὺς δ' ἐπιδεικτικῶς, ἢ σφᾶς μὲν διορῶντας
 τὰς μετριότητας, τὸν δ' ἀκριβῶς ἐπιστάμενον λέγειν ἀπλῶς οὐκ ἂν
 12 δυνάμενον εἰπεῖν. Οὗτοι μὲν οὖν οὐ λελήθασιν ὅτι τούτους ἐπαινοῦ-
 σιν ὧν ἐγγὺς αὐτοὶ τυγχάνουσιν ὄντες· ἐμοὶ δ' οὐδὲν πρὸς τοὺς τοι-
 ούτους, ἀλλὰ πρὸς ἐκείνους ἐστὶ τοὺς οὐδὲν ἀποδεχομένους τῶν εἰκῆ
 λεγομένων, ἀλλὰ δυσχερανοῦντας καὶ ζητήσοντας ἰδεῖν τι τοιοῦτον
 ἐν τοῖς ἐμοῖς οἷον παρὰ τοῖς ἄλλοις οὐχ εὐρήσουσιν. Πρὸς οὗς ἔτι
 μικρὸν ὑπὲρ ἐμαντοῦ θρασυνάμενος ἤδη περὶ τοῦ πράγματος ποιήσο-
 13 μαι τοὺς λόγους. Τοὺς μὲν γὰρ ἄλλους ἐν τοῖς προοιμίοις ὀρῶ
 καταπραΰνοντας τοὺς ἀκροατὰς καὶ προφασισζομένους ὑπὲρ τῶν μελ-
 λόντων ῥηθήσεσθαι καὶ λέγοντας, τοὺς μὲν ὡς ὑπογνίου γέγονεν
 αὐτοῖς ἢ παρασκευῆ, τοὺς δ' ὡς χαλεπὸν ἐστὶν ἴσους τοὺς λόγους
 14 τῷ μεγέθει τῶν ἔργων ἐξευρεῖν. Ἐγὼ δ' ἦν μὴ καὶ τοῦ πράγματος
 ἀξίως εἶπω καὶ τῆς δόξης τῆς ἐμαντοῦ καὶ τοῦ χρόνου, μὴ μόνον τοῦ
 περὶ τὸ λόγον ἡμῖν διατριφθέντος, ἀλλὰ καὶ σύμπαντος οὐ βεβίωκα,
 παρακελεύομαι μηδεμίαν μοι συγγνώμην ἔχειν, ἀλλὰ καταγελᾶν καὶ
 καταφρονεῖν· οὐδὲν γὰρ ὅ τι τῶν τοιούτων οὐκ ἀξίός εἰμι πάσχειν,
 εἴπερ μηδὲν διαφέρων οὕτω μεγάλας ποιούμαι τὰς ὑποσχέσεις.
- 15 Περὶ μὲν οὖν τῶν ἰδίων ταῦτά μοι προειρήσθω. Περὶ δὲ τῶν κοι-
 νῶν, ὅσοι μὲν εὐθὺς ἐπελθόντες διδάσκουσιν ὡς χρεὴ διαλυσαμένους
 τὰς πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς ἔχθρας ἐπὶ τὸν βάρβαρον τραπέσθαι, καὶ διεξ-
 ἔρχονται τὰς τε συμφορὰς τὰς ἐκ τοῦ πολέμου τοῦ πρὸς ἀλλήλους ἡμῖν
 γεγενημένας καὶ τὰς ὠφελείας τὰς ἐκ τῆς στρατείας τῆς ἐπ' ἐκείνων
 ἐσομένας, ἀληθῆ μὲν λέγουσιν, οὐ μὴν ἐντεῦθεν ποιῶνται τὴν ἀρχὴν
 16 ὅθεν ἂν μάλιστα συστήσῃ ταῦτα δυνηθεῖεν. Τῶν γὰρ Ἑλλήνων
 οἱ μὲν ὑφ' ἡμῖν, οἱ δ' ὑπὸ Λακεδαιμονίοις εἰσίν· αἱ γὰρ πολιτεῖαι,
 δι' ὧν οἰκοῦσι τὰς πόλεις, οὕτω τοὺς πλείστους αὐτῶν διειλήφασιν.
 Ὅστις οὖν οἶεται τοὺς ἄλλους κοινῇ τι πράξειν ἀγαθὸν πρὶν ἂν τοὺς

μιουργήσουν. Ἡ μήπως τάχα αὐτοὶ μποροῦν καὶ διακρίνουν τὴν ἀπλὴ ἔκφραση, ἐνῶ ἐκεῖνος πού ξέρει νά μιλάει μέ ὄλους τοὺς κανόνες τῆς ρητορικῆς δέ θά μπορούσε νά τὰ πει καὶ ἀπλά;

Δέν τοὺς διαφεύγει βέβαια ὅτι ἐπαινοῦν ὄσους τυχαίνει νά ἔχουν 12 κάποια ψυχικὴ συγγένεια μαζί τους. Ἐγὼ δέν ἔχω τίποτα νά πῶ σ' αὐτούς: ἀπευθύνομαι σ' ἐκείνους πού δέ θά δεχτοῦν τίποτα ἀπό ὅσα λέγονται στὴν τύχη, ἀλλά θά δυσανασχετήσουν καὶ θά ζητήσουν νά θροῦν στά λόγια μου ὅ,τι δέν πρόκειται νά θροῦν στοὺς ἄλλους. Σ' αὐτούς λοιπὸν τοὺς ἐκλεκτούς⁵ δυὸ λόγια ἀκόμα θά τολμήσω γιὰ τὴ δικιά μου θέση νά τοὺς πῶ καὶ ἀμέσως ὕστερα θά μπῶ στό θέμα μου.

Βλέπω τοὺς ἄλλους ρήτορες στά προσομιὰ τους νά προσπαθοῦν 13 νά διαθέσουν εὐνοϊκὰ τὸ ἀκροατήριό τους, νά βρίσκουνε προφάσεις γιὰ ὅσα πρόκειται νά ποῦν καὶ νά ἰσχυρίζονται ὄλοι πῶς τάχα ἡ προετοιμασία γιὰ τὸ λόγο τους στάθηκε πρόχειρη καὶ βιαστικὴ καὶ ἄλλοι πῶς εἶναι δύσκολο νά θροῦν τὰ λόγια πού θά ἀποδώσουν ἀκριθῶς τὸ μέγεθος τῶν γεγονότων⁶. Ἐγὼ, ἂν δέ μιλήσω μέ τρόπο πού 14 νά ταιριάζει ἀπόλυτα στὴ σημασία τῶν γεγονότων καὶ στὴν ὑπόληψή μου καὶ στό χρόνο πού δαπάνησα, ὄχι μονάχα γιὰ τὴ σύνταξη τοῦ λόγου⁷, ἀλλά καὶ σέ ὄλη τὴ ζωὴ μου μέχρι τώρα, παρακαλῶ ὄχι μονάχα νά μὴν ἔχετε καμιά ἐπιείκεια. ἀλλά νά μέ περιφρονήσετε, νά μέ περιγελάσετε ὄλοι! Ὁ,τι καὶ νά πεῖς θά ἀξίζει νά τὸ πάθω, ἀφοῦ τόσο μεγάλα λόγια λέω χωρὶς νά διαφέρω διόλου ἀπό τοὺς ἄλλους⁸.

ΚΥΡΙΟ ΜΕΡΟΣ

Γιὰ μένα ἰδιαίτερα λοιπὸν αὐτὰ εἶχα νά ἀναφέρω στὴν ἀρχή. 15 Ὅσο γιὰ τὰ κοινὰ ζητήματα, πολλοὶ ἔρχονται καὶ μᾶς λέν πῶς πρέπει ἀπαραίτητα νά σταματήσουμε τὴν ἔχθρα μεταξὺ μας καὶ νά στραφοῦμε πρὸς τὸ θάρβαρο· διεκτραγωδοῦν τίς συμφορὲς πού ἔπесαν ἐπάνω μας ἀπὸ τὸν ἐμφύλιο πόλεμο καὶ ἀπαριθμοῦν τίς ὠφέλειες πού θά προκύψουν ἀπὸ τὴν ἐκστρατεία ἐναντίον τῶν θαρδάρων. Αὐτοὶ βέβαια ὄλοι μᾶς λένε τὴν ἀλήθεια· μόνο πού δέν ἀρχίζουν ἀπὸ ἐκεῖ πού θά μπορούσαν νά πετύχουν τὸ σκοπὸ τους ἀσφαλέστερα. Δηλαδή ἀπὸ τοὺς 16 Ἕλληνες ἄλλοι βρίσκονται κάτω ἀπὸ τὴ δικιά μας ἐπιρροή καὶ ἄλλοι κάτω ἀπὸ τὴν ἐπιρροή τῶν Λακεδαιμονίων· τὰ πολιτεύματα, βλέπετε, πού σύμφωνα μ' αὐτὰ διοικοῦνται οἱ πόλεις, ἔτσι ξεχώρισαν τοὺς πῶ πολλούς. Ὅποιος λοιπὸν νομίζει πῶς οἱ ἄλλες πόλεις θά κάμουν κάτι

ΘΕΜΑ Α'.
Ποιὸς πρέπει
νά ἔχει τὴν
ἡγεμονία.

προεστῶτας αὐτῶν διαλλάξῃ, λίαν ἀπλῶς ἔχει καὶ πόρρω τῶν πραγμάτων ἐστίν. Ἄλλὰ δεῖ τὸν μὴ μόνον ἐπίδειξιν ποιούμενον, ἀλλὰ καὶ διαπραξάσθαι τι βουλόμενον ἐκείνους τοὺς λόγους ζητεῖν, οἷτινες τῷ πόλει τούτῳ πείσουσιν ἰσομοιρῆσαι πρὸς ἀλλήλας καὶ τὰς θ' ἡγεμονίας διελέσθαι, καὶ τὰς πλεονεξίας, ὡς νῦν παρὰ τῶν Ἑλλήνων ἐπιθυμοῦσιν αὐταῖς γίνεσθαι, ταύτας παρὰ τῶν βαρβάρων ποιήσασθαι. Τὴν μὲν οὖν ἡμετέραν πόλιν εὐδίων ἐπὶ ταῦτα προαγαγεῖν, Λακεδαιμόνιοι δὲ νῦν μὲν ἔτι δυσπείστως ἔχουσι παρειλήφασιν γὰρ ψευδῆ λόγον, ὡς ἔστιν αὐτοῖς ἡγεῖσθαι πάτριον· ἦν δ' ἐπίδειξῃ τις αὐτοῖς ταύτην τὴν τιμὴν ἡμετέραν οἶσαν μᾶλλον ἢ κείνων, τάχ' ἂν ἐάσαντες τὸ διακριβοῦσθαι περὶ τούτων ἐπὶ τὸ συμφέρον ἔλθοιεν.

Ἐχρῆν μὲν οὖν καὶ τοὺς ἄλλους ἐντεῦθεν ἄρχεσθαι καὶ μὴ πρότερον περὶ τῶν ὁμολογουμένων συμβουλευεῖν, πρὶν περὶ τῶν ἀμφισβητούμενων ἡμᾶς ἐδίδαξαν· ἐμοὶ δ' οὖν ἀμφοτέρων ἕνεκα προσήκει περὶ ταῦτα ποιήσασθαι τὴν πλείστην διατριβήν, μάλιστα μὲν ἵνα προὔργουσι γένηται καὶ πανσάμενοι τῆς πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς φιλονικίας κοινῇ τοῖς βαρβάροις πολεμήσωμεν, εἰ δὲ τοῦτ' ἐστὶν ἀδύνατον, ἵνα δηλώσω τοὺς ἐμποδῶν ὄντας τῇ τῶν Ἑλλήνων εὐδαιμονία, καὶ πᾶσι γένηται φανερόν ὅτι καὶ πρότερον ἢ πόλις ἡμῶν δικαίως τῆς θαλάττης ἤρξεν καὶ νῦν οὐκ ἀδίκως ἀμφισβητεῖ τῆς ἡγεμονίας. Τοῦτο μὲν γὰρ εἰ δεῖ τούτους ἐφ' ἐκάστῳ τιμᾶσθαι τῶν ἔργων τοὺς ἐμπειροτάτους ὄντας καὶ μεγίστην δύναμιν ἔχοντας, ἀναμφισβητήτως ἡμῖν προσήκει τὴν ἡγεμονίαν ἀπολαβεῖν, ἦνπερ πρότερον ἐτυγχάνομεν ἔχοντες· οὐδεὶς γὰρ ἂν ἐτέραν πόλιν ἐπίδειξαιε τοσοῦτον ἐν τῷ πολέμῳ τῷ κατὰ γῆν ὑπερέχουσαν, ὅσον τὴν ἡμετέραν ἐν τοῖς κινδύνοις τοῖς κατὰ θάλατταν διαφέρουσαν. Τοῦτο δ' εἴ τις ταύτην μὲν μὴ νομίζουσι δικαίαν εἶναι τὴν κρίσιν, ἀλλὰ πολλὰς τὰς μεταβολὰς γίνεσθαι, τὰς γὰρ δυναστείας οὐδέποτε τοῖς αὐτοῖς παραμένειν, ἀξιοῦσι δὲ τὴν ἡγεμονίαν

ἀξιόλογο, προτοῦ νά συμφιλιωθοῦν οἱ δύο μεγάλες πόλεις, πού τίς κατευθύνουν, εἶναι πολύ ἀφελῆς καί θρίσκειται μακριά ἀπό τήν πραγματικότητα.

ἽΟποιοι ὁμως δέν ἐπιδιώκει μονάχα νά ἐπιδειχτεῖ, ἀλλά φιλο- 17
δοξεῖ νά ἐπιτύχει καί κάποιο ἀποτέλεσμα, πρέπει ἀπαραίτητα νά ἐπιζητήσει ἐκεῖνα τά ἐπιχειρήματα πού θά πείσουν τίς δύο αὐτές πόλεις νά ἀναγνωρίσουν τήν ἰσοτιμία μεταξύ τους καί νά μοιράσουν λογικά τήν ἡγεμονία· καί τά πλεονεκτήματα, πού προσπαθοῦν νά ἐπιτύχουν σήμερα ἀπό τοὺς Ἑλληνας, νά τά ἐπιδιώξουν αὐριο ἀπό τοὺς βαρβάρους.

Τή δικιά μας πόλη θέβαια εἶναι εὐκολο νά τήν ὀδηγήσουμε πρὸς 18
τήν κατεύθυνση αὐτή· οἱ Σπαρτιάτες ὁμως καί τώρα ἀκόμα δυσπιστοῦν. Κληρονόμησαν, βλέπετε, τή λαθασμένη γνώμη δι τὰχα εἶναι πατροπαράδοτο προνόμιο σ' αὐτούς νά ὀδηγοῦν τοὺς ἄλλους. Ἐν ὁμως τοὺς ἀποδείξει κάποιος πὼς ἡ τιμή αὐτή ἀνήκει περισσότερο σ' ἐμᾶς παρά σ' ἐκείνους, θά ἄφηναν ἴσως κατὰ μέρος τίς διαφωνίες πάνω σ' αὐτό τό ζήτημα καί θά κοιτοῦσαν τό συμφέρο τους.

Ἐπρεπε λοιπόν καί οἱ ἄλλοι ρήτορες ἀπό αὐτό τό σημειο νά κά- 19
νουν τήν ἀρχή· νά μᾶς δίνουν συμβουλές γιά ὄσα θέματα ὑπάρχει ὁμοφωνία, προτοῦ μᾶς δώσουν γνώμη γιά ὄσα ἀμφισθητοῦνται. Ἐγώ πάντως γιά δύο λόγους βασικά εἶναι ἀνάγκη νά μιλήσω διεξοδικά γι' αὐτά τὰ τελευταῖα θέματα: Πρῶτα, γιά νά πετύχουμε κάποιο ἀποτέλεσμα ὄσο ἀκόμα εἶναι καιρός καί σταματώντας τίς ἔχθρες μεταξύ μας νά πολεμήσουμε ὄλοι μαζί τό θάρβαρο· ὕστερα, ἄν αὐτό στα- 20
θεῖ ἀδύνατο, γιά νά δείξω ξεκάθαρα ποιοί ἐμποδίζουν τήν εὐτυχία τῶν Ἑλλήνων καί νά γίνει σέ ὄλους φανερό δι ἡ πόλη μας δικαιολογημένα κράτησε καί παλιότερα τήν ἀρχηγία στή θάλασσα καί τώρα πάλι μέ τό δίκιο της διεκδικεῖ τήν ἡγεμονία'.

Καί αὐτό γιατί, ἄν πρέπει σέ κάθε πράξη νά τιμοῦν αὐτούς πού 21
ἔχουν μιά πείρα ἐξαιρετική καί πιό μεγάλη δύναμη, χωρίς συζήτηση ἐμεῖς ἔχουμε τό δικαίωμα νά πάρουμε πάλι τήν ἡγεμονία, πού εἴχαμε καί σέ παλιότερους καιρούς: Κανείς δέ θά μπορούσε νά παρουσιάσει ἄλλη πόλη μέ τέτοια ὑπεροχή στόν πόλεμο τῆς στεριάς ὄση εἶναι ἡ δικιά μας στούς ναυτικούς ἀγῶνες. Μά καί ὄσοι ἀκόμα δέ θεωροῦν δίκαια 22
τήν ἀντίληψη αὐτή, γιατί τὰ πράγματα ἀλλάζουν διαρκῶς — καί

ΟΙ ΤΙΤΛΟΙ
ΤΗΣ
ΑΘΗΝΑΣ
Ἀρχαιότητα.

- ἔχειν ὡσπερ ἄλλο τι γέρας ἢ τοὺς πρώτους τυχόντας ταύτης τῆς τιμῆς ἢ τοὺς πλείστων ἀγαθῶν αἰτίους τοῖς Ἑλλησιν ὄντας, ἡγοῦμαι
- 23 καὶ τούτους εἶναι μεθ' ἡμῶν. ὅσῳ γὰρ ἂν τις πορρωτέρωθεν σκοπῇ περὶ τούτων ἀμφοτέρων, τοσοῦτω πλέον ἀπολείφομεν τοὺς ἀμφισβητοῦντας. Ὁμολογεῖται μὲν γὰρ τὴν πόλιν ἡμῶν ἀρχαιοτάτην εἶναι καὶ μεγίστην καὶ παρὰ πᾶσιν ἀνθρώποις ὀνομαστοτάτην· οὕτω δὲ καλῆς ὑποθέσεως οὔσης, ἐπὶ τοῖς ἐχομένοις τούτων ἔτι μᾶλλον
- 24 ἡμᾶς προσήκει τιμᾶσθαι. Ταύτην γὰρ οἰκοῦμεν οὐχ ἐτέρους ἐκβαλόντες οὐδ' ἐρήμην καταλαβόντες οὐδ' ἐκ πολλῶν ἔθνῶν μιγάδες συλλεγέστες, ἀλλ' οὕτω καλῶς καὶ γνησίως γεγόναμεν ὥστ' ἐξ ἧσπερ ἐφυμεν, ταύτην ἔχοντες ἅπαντα τὸν χρόνον διατελοῦμεν, αὐτόχθονες ὄντες καὶ τῶν ὀνομάτων τοῖς αὐτοῖς οἷσπερ τοὺς οἰκειοτάτους τὴν
- 25 πόλιν ἔχοντες προσειπεῖν. Μόνοις γὰρ ἡμῖν τῶν Ἑλλήνων τὴν αὐτὴν τροφὸν καὶ πατρίδα καὶ μητέρα καλέσαι προσήκει. Καίτοι χρῆ τοὺς εὐλόγως μέγα φρονοῦντας καὶ περὶ τῆς ἡγεμονίας δικαίως ἀμφισβητοῦντας καὶ τῶν πατρίων πολλάκις μεμνημένους τοιαύτην τὴν ἀρχὴν τοῦ γένους ἔχοντας φαίνεσθαι.
- 26 Τὰ μὲν οὖν ἐξ ἀρχῆς ὑπάρξαντα καὶ παρὰ τῆς τύχης δωρηθέντα τηλικαῦθ' ἡμῖν τὸ μέγεθός ἐστιν· ὅσων δὲ τοῖς ἄλλοις ἀγαθῶν αἴτιοι γεγόναμεν, οὕτως ἂν κάλλιστ' ἐξετάσαιμεν, εἰ τὸν τε χρόνον ἀπ' ἀρχῆς καὶ τὰς πράξεις τὰς τῆς πόλεως ἐφεξῆς διέλθοιμεν. Εὐρήσομεν γὰρ αὐτὴν οὐ μόνον τῶν πρὸς τὸν πόλεμον κινδύνων, ἀλλὰ καὶ
- 27 τῆς ἄλλης κατασκευῆς, ἐν ἧ' κατοικοῦμεν καὶ μεθ' ἧς πολιτενοῦμεθα καὶ δι' ἣν ζῆν δυνάμεθα, σχεδὸν ἀπάσης αἰτίαν οὔσαν. Ἀνάγκη δὲ προαιρεῖσθαι τῶν εὐεργεσιῶν μὴ τὰς διὰ μικρότητα διαλαθούσας καὶ κατασιωπηθείσας, ἀλλὰ τὰς διὰ τὸ μέγεθος ὑπὸ πάντων ἀνθρώπων καὶ πάλαι καὶ νῦν πανταχοῦ καὶ λεγομένας καὶ μνημονοομένας.
- 28 Πρῶτον μὲν τοίνυν, οὗ πρῶτον ἢ φύσις ἡμῶν ἐδεήθη, διὰ

πράγματι ἡ ἐξουσία δέν παραμένει σταθερά ποτέ στά ἴδια χέρια — βρίσκουν ὅμως σωστό νά ἔχουν τήν ἡγεμονία, σάν ὁποιοδήποτε ἄλλο προνόμιο, αὐτοί πού πρῶτοι τήν ἀπόχτησαν ἢ ὅσοι πρόσφεραν τά μεγαλύτερα ἀγαθά στό Πανελλήνιο, καί αὐτοί, νομίζω, συμφωνοῦν μαζί μου. Ὅσο πιό πίσω μέσ στό χρόνο ἀναζητήσουμε τίς ρίζες 23 καί γιά τό ἓνα καί γιά τό ἄλλο¹⁰, τόσο πιό κάτω θά ἀφήσουμε αὐτούς πού θά ἀναμετρηθοῦν¹¹ μ' ἐμᾶς στό θέμα τῆς ἡγεμονίας: Εἶναι κοινή ὁμολογία ὅτι ἡ πόλη μας εἶναι ἡ πιό παλιά, ἡ πιό μεγάλη καί ἡ πιό ὀνομαστή σ' ὅλο τόν κόσμο. Καί μόλο πού ἡ ἀρχή τῆς ἱστορίας της στάθηκε ὀπωσδήποτε ἐξαιρετική, γιά τήν κατοπινή λαμπρή πορεία της μέσα στό χρόνο, τῆς πρέπει ἀκόμα μεγαλύτερη τιμή.

Στή χώρα ἐτούτη κατοικοῦμε χωρίς νά διώξουμε ἄλλους¹² οὔτε 24 τή βρήκαμε ἔρημη· οὔτε καί μαζευτήκαμε ἐδῶ πέρα ἀνάκατοι ἀπό διάφορα ἔθνη. Εἶναι τόσο ὠραία καί γνήσια, λέω, ἡ καταγωγή μας, ὥστε ἐκεῖ πού γεννηθήκαμε ἐκεῖ καί κατοικοῦμε χωρίς καμιά διακοπή, γέννημα - θρέμμα αὐτοῦ τοῦ τόπου¹³. Ἔτσι μποροῦμε νά ὀνομάσουμε τήν πόλη μας μέ τίς ἴδιες τρυφερές λέξεις πού χρησιμοποιοῦμε γιά τούς στενοῦς μας συγγενεῖς. Μονάχα ἐμεῖς δηλ. ἀπό τούς Ἕλλη- 25 νες ἔχουμε τό δικαίωμα νά τήν ἀποκαλέσουμε τροφό, πατρίδα, μάνα. Καί ἀλήθεια πρέπει νά εἶναι σέ θέση νά προβάλουν μιὰ τόση λαμπρή καταγωγή αὐτοί πού ἔχουν εὐλογία περηφάνια, διεκδικοῦν τήν ἡγεμονία μέ τό δίκιο τους καί ἀναφέρονται συχνά στό παρελθόν τους.

Τόσο σημαντική λοιπόν εἶναι καί ἡ πρώτη μας ἀρχή καί ὅσα 26 ὕστερα μᾶς χάρισε ἡ τύχη. Ὅσο γιά τά ἀγαθά πού ἐμεῖς προσφέραμε στούς ἄλλους, ὁ καλύτερος τρόπος νά τά δοῦμε εἶναι νά ἐξετάσουμε μέ χρονολογική σειρά τά κατορθώματα τῆς πόλης μας ἀπό τήν ἀρχαία ἐποχή. Σέ μιὰ τέτοια θεώρηση θά διαπιστώσουμε ὅτι ἡ πόλη μας 27 ὄχι μονάχα στάθηκε ἡ πρώτη πάντα στούς πολεμικούς ἀγῶνες, ἀλλά καί δημιούργησε ἀποκλειστικά σχεδόν τόν πολιτισμό πού ἔχουμε καί πού μ' αὐτόν ρυθμίζουμε τίς σχέσεις μεταξύ μας καί μᾶς ἐξασφαλίζει τή δυνατότητα νά ζοῦμε ἀνθρωπινά. Ἀναγκαστικά ὅμως ἀπό ὅλες τίς εὐεργεσίες θά διαλέξουμε ὄχι βέβαια αὐτές πού ἦταν ἀσήμαντες — γι' αὐτό καί πέρασαν ἀπαρατήρητες καί δέν ἔγινε λόγος — ἀλλά ἐκεῖνες πού, γιά τήν ἀποφασιστική τους σημασία, ὅλοι οἱ ἄνθρωποι παντοῦ καί πάντοτε τίς θυμοῦνται καί τίς μνημονεύουν.

Καί πρῶτα - πρῶτα αὐτό πού εἶχε πρωταρχική καί ἄμεση ἀνά- 28

*Ἡ προσφορά
στούς Ἕλλη-
νες τῶν ὑλι-
κῶν ἀγαθῶν
της.*

τῆς πόλεως τῆς ἡμετέρας ἐπορίσθη· καὶ γὰρ εἰ μυθώδης ὁ λόγος γέ-
 γονεν, ὅμως αὐτῶ καὶ νῦν δηθῆναι προσήκει. Δήμητρος γὰρ ἀφικο-
 μένης εἰς τὴν χώραν, ὅτ' ἐπλανήθη τῆς Κόρης ἀρπασθείσης, καὶ
 πρὸς τοὺς προγόνους ἡμῶν εὐμενῶς διατεθείσης ἐκ τῶν εὐεργεσιῶν,
 ἃς οὐχ οἶον τ' ἄλλοις ἢ τοῖς μεμνημένοις ἀκούειν, καὶ δούσης δωρεὰς
 διττάς, αἵπερ μέγισται τυγχάνουσιν οὐσαι, τοὺς τε καρπούς, οἱ τοῦ
 μὴ θηριωδῶς ζῆν ἡμᾶς αἴτιοι γεγόνασιν, καὶ τὴν τελετήν, ἧς οἱ με-
 τασχόντες περὶ τε τῆς τοῦ βίον τελευτῆς καὶ τοῦ σύμπαντος αἰῶνος
 29 ἠδίους τὰς ἐλπίδας ἔχουσιν, οὕτως ἡ πόλις ἡμῶν οὐ μόνον θεοφι-
 λῶς, ἀλλὰ καὶ φιλανθρώπως ἔσχεν, ὥστε κυρία γενομένη τοσοῦτων
 ἀγαθῶν οὐκ ἐφθόνησε τοῖς ἄλλοις, ἀλλ' ὧν ἔλαβεν ἅπασι μετέδω-
 κεν. Καὶ τὰ μὲν ἔτι καὶ νῦν καθ' ἕκαστον τὸν ἐνιαυτὸν δείκνυμεν, τῶν
 δὲ συλλήβδην τὰς τε χρείας καὶ τὰς ἐργασίας καὶ τὰς ὠφελείας τὰς
 ἀπ' αὐτῶν γιγνομένας ἐδίδαξεν. Καὶ τούτοις ἀπιστεῖν μικρῶν ἔτι
 30 προστεθέντων οὐδεὶς ἂν ἀξιώσειεν. Πρῶτον μὲν γὰρ ἐξ ὧν ἂν τις
 καταφρονήσειε τῶν λεγομένων ὡς ἀρχαίων ὄντων, ἐκ τῶν αὐτῶν
 31 τούτων εἰκότως ἂν καὶ τὰς πράξεις γεγενῆσθαι νομίσειεν· διὰ γὰρ τὸ
 πολλοὺς εἰρηκέναι καὶ πάντα ἀκηκοέναι προσήκει μὴ καινὰ μὲν,
 πιστὰ δὲ δοκεῖν εἶναι τὰ λεγόμενα περὶ αὐτῶν. Ἐπειτ' οὐ μόνον ἐν-
 ταῦθα καταφυγεῖν ἔχομεν, ὅτι τὸν λόγον καὶ τὴν φήμην ἐκ πολλοῦ
 παρειλήφαμεν, ἀλλὰ καὶ σημείοις μείζουσιν ἢ τούτοις ἔστιν ἡμῖν χρη-
 31 σασθαι περὶ αὐτῶν. Αἱ μὲν γὰρ πλεῖστοι τῶν πόλεων ὑπόμνημα
 τῆς παλαιᾶς εὐεργεσίας ἀπαρχὰς τοῦ σίτου καθ' ἕκαστον ἐνιαυτὸν
 ὡς ἡμᾶς ἀποπέμπουσιν, ταῖς δ' ἐκλειπούσαις ἡ Πυθία προσέτα-
 ξεν ἀποφέρειν τὰ μέρη τῶν καρπῶν καὶ ποιεῖν πρὸς τὴν πόλιν
 τὴν ἡμετέραν τὰ πάτρια. Καίτοι περὶ τίνων χρηὶ μᾶλλον πι-
 32 στεύειν ἢ περὶ ὧν ὁ τε θεὸς ἀναιρεῖ καὶ πολλοῖς τῶν Ἑλλήνων συν-

γκη¹⁴ ὁ ὀργανισμὸς μας τό πῆρε ἀπό τήν πόλη μας. Μπορεῖ θέβαια αὐτό νά εἶναι μονάχα μύθος, ὅμως ἀξίζει καί τώρα νά τόν πῶ: Ἡ Δήμητρα, μέσ στίς περιπλανήσεις της ὅταν τῆς ἔκλεψαν τήν Κόρη¹⁵, ἔφτασε κάποτε στή χώρα μας. Συμπάθησε λοιπόν τοὺς προγόνους μας γιά ὅσα καλά τῆς κάμανε — δέν μπορεῖ ἄλλος νά τά μάθει αὐτά ἐξόν ἀπό τοὺς μυημένους στά Ἐλευσίνια Μυστήρια¹⁶ — καί τοὺς χάρισε δῶρα διπλά, δῶρα πού ἔχουν πολλή μεγάλη ἀξία: Τοὺς καρπούς τῆς γῆς ἀπό τή μιὰ μεριά, πού μᾶς βοήθησαν νά μὴ ζοῦμε σάν τά θεριά, καί τά Μυστήρια τῆς Ἐλευσίνας ἀπ' τήν ἄλλη, πού δίνουν ἐλπίδες γλυκές στοὺς μυημένους γιά τό τέλος τῆς ζωῆς μας, γιά τήν αἰωνιότητα.

Ἡ πόλη μας ὅμως, πού εὐτύχησε νά ἔχει τήν ἀγάπη τῶν θεῶν, 29 εἶχε καί ἀμετρῆ ἀγάπη γιά τόν ἄνθρωπο. Τόσα ἀγαθὰ πού ἀπόκτησε δέν τά ἔκρυψε ζηλότυπα ἀπό τοὺς ἄλλους· ἀπό ὅσα πῆρε σέ ὄλους ἔδωσε. Καί νά, τά Ἐλευσίνια Μυστήρια καί τώρα ἀκόμα κάθε χρόνο τά τελοῦμε¹⁷: τή χρήση πάλι, τήν καλλιέργεια καί τήν ὠφέλεια ἀπό τοὺς δημητριακοὺς καρπούς σέ ὄλους χωρὶς ἐξαίρεση τή δίδαξε. Γιά ὅλα αὐτά κανεῖς δέ θά μπορούσε νά ἀμφιβάλλει, ἂν μάλιστα προσθέσω λίγα ἀκόμα.

Πρῶτα—πρῶτα τό ἐπιχειρήμα πῶς ἡ παράδοση αὐτή εἶναι πολὺ 30 παλιά, πού θά μπορούσε ἴσως νά μᾶς κάνει νά μὴν τή λογαριάσουμε, αὐτό τό ἴδιο ἐπιχειρήμα δικαιολογημένα θά μπορούσε καί νά ἀποδείξει ὅτι ἔγιναν στήν πραγματικότητα ὅσα λέγονται. Ἀφοῦ πολλοὶ ἔχουν μιλήσει γιά τήν παράδοση αὐτή καί ὄλοι τήν ἔχουν ἀκουστά, ἐπιβάλλεται νά θεωροῦμε τά λεγόμενα ἀπόλυτα ἀξιόπιστα καί ὄχι λόγια καινούργια ἀδοκίμαστα ἀπό τό χρόνο. Ἐπειτα δέν εἶναι τό μοναδικό μας ἐπιχειρήμα ὅτι ὁ μύθος καί ἡ παράδοση φτάνουν στίς μέρες μας ἀπό τά πολὺ παλιά· ἔχομε δυνατότητα νά χρησιμοποιήσουμε καί ἄλλες ἀποδείξεις, πιὸ ἰσχυρές ἀκόμα ἀπό αὐτό.

Οἱ περισσότερες δηλ. ἀπό τίς πόλεις τῆς Ἑλλάδας κάθε χρόνο 31 στέλνουν στήν πόλη τή δικιά μας, ἀνάμνηση τῆς παλιάς εὐεργεσίας, τίς ἀπαρχές¹⁸ ἀπό τή συγκομιδῆ τους· ὅσες μάλιστα ἀθέτησαν τό χρέος τους αὐτό, πολλές φορές τίς πρόσταξε ἡ Πυθία νά φέρουν τόν καρπὸ καί νά ἐκπληρώσουν ἔτσι τήν πατροπαράδοτη ὑποχρέωσή τους ἀπέναντι στήν πόλη μας. Σέ τί ἄλλο λοιπόν θά ἀξίζει νά ἔχομε πιότερη ἐμπιστοσύνη, ἂν ὄχι σέ ὅ,τι χρησιμοδοτεῖ ὁ θεὸς καί συμφωνοῦν μ' αὐτό καί πολλοὶ Ἕλληνες; Ἀκόμα περισσότερο πού οἱ

- δοκεῖ καὶ τὰ τε πάλαι ζηθέντα τοῖς παροῦσιν ἔργοις συμμαρτυρεῖ
 32 καὶ τὰ νῦν γιγνόμενα τοῖς ὑπ' ἐκείνων εἰρημένοις ὁμολογεῖ; Χω-
 ρὶς δὲ τούτων, ἦν ἅπαντα ταῦτ' εἰσάσαντες ἀπὸ τῆς ἀρχῆς σκοπῶμεν,
 εὐρήσομεν ὅτι τὸν βίον οἱ πρῶτοι φανέντες ἐπὶ γῆς οὐκ εὐθὺς οὕτως
 ὥσπερ νῦν ἔχοντα κατέλαβον, ἀλλὰ κατὰ μικρὸν αὐτοὶ συνεπορί-
 σαντο. Τίνας οὖν χρῆ μᾶλλον νομίζειν ἢ δωρεὰν παρὰ τῶν θεῶν
 33 λαβεῖν ἢ ζητοῦντας αὐτοὺς ἐντυχεῖν; Οὐ τοὺς ὑπὸ πάντων ὁμολο-
 γουμένους καὶ πρώτους γενομένους καὶ πρὸς τε τὰς τέχνας εὐφρε-
 στάτους ὄντας καὶ πρὸς τὰ τῶν θεῶν εὐσεβέστατα διακειμένους;
 Καὶ μὴν ὅσῃ προσήκει τιμῆς τυγχάνει τοὺς τηλικούτων ἀγαθῶν αἰ-
 τίους, περιέρχον διδάσκειν. Οὐδεὶς γὰρ ἂν δύναιτο δωρεὰν τοσαύτην
 τὸ μέγεθος εὐρεῖν ἣτις ἴση τοῖς πεπραγμένοις ἐστίν.
- 34 Περὶ μὲν οὖν τοῦ μεγίστου τῶν εὐεργετημάτων καὶ πρώτου
 γενομένου καὶ πᾶσι κοινοτάτου ταῦτ' εἰπεῖν ἔχομεν. Περὶ δὲ τοὺς
 αὐτοὺς χρόνους ὄρωσα τοὺς μὲν βαρβάρους τὴν πλείστην τῆς χώρας
 κατέχοντας, τοὺς δ' Ἕλληνας εἰς μικρὸν τόπον κατακεκλειμένους
 καὶ διὰ σπανιότητα τῆς γῆς ἐπιβουλεύοντάς τε σφίσι αὐτοῖς καὶ
 στρατείας ἐπ' ἀλλήλους ποιουμένους, καὶ τοὺς μὲν δι' ἔνδειαν τῶν
 35 καθ' ἡμέραν, τοὺς δὲ διὰ τὸν πόλεμον ἀπολλυμένους, οὐδὲ ταῦθ'
 οὕτως ἔχοντα περιεῖδεν, ἀλλ' ἠγεμόνας εἰς τὰς πόλεις ἐξέπεμψεν,
 οἱ παραλαβόντες τοὺς μάλιστα βίον δεομένους, στρατηγοὶ καταστάν-
 τες αὐτῶν καὶ πολέμῳ κρατήσαντες τοὺς βαρβάρους, πολλὰς μὲν
 ἐφ' ἑκατέρας τῆς ἠπείρου πόλεις ἔκτισαν, ἀπάσας δὲ τὰς νήσους κα-
 τώκισαν, ἀμφοτέρους δὲ καὶ τοὺς ἀκολουθήσαντας καὶ τοὺς ὑπο-
 36 μέναντας ἔσωσαν· τοῖς μὲν γὰρ ἱκανὴν τὴν οἴκου χώραν κατέ-
 λιπον, τοῖς δὲ πλείω τῆς ὑπαρχούσης ἐπόρισαν· ἅπαντα γὰρ περιε-
 βάλλοντο τὸν τόπον ὃν νῦν τυγχάνομεν κατέχοντες. Ὡστε καὶ τοῖς
 ὕστερον βουληθεῖσιν ἀποικίσαι τινὰς καὶ μιμησασθαι τὴν πόλιν τὴν
 ἡμετέραν πολλὴν ἄστων ἑποίησαν· οὐ γὰρ αὐτοὺς ἔδει κτωμέ-
 νους χώραν διακινδυνεύειν, ἀλλ' εἰς τὴν ὑφ' ἡμῶν ἀφορισθεῖσαν,
 37 εἰς ταύτην οἰκεῖν ἰόντας. Καίτοι τίς ἂν ταύτης ἠγεμονίαν ἐπιδεί-

παλιές μας παραδόσεις συμβαδίζουν απόλυτα με τὰ σημερινά μας ἔργα καὶ ἐτοῦτα πάλι συμφωνοῦν με ὅσα οἱ παλιοὶ μᾶς ἔχουν παραδώσει.

Ἄνεξάρτητα ὅμως ἀπὸ αὐτά, ἂν τὰ ἀφήσουμε ὅλα κατὰ μέρος 32 καὶ ἐξετάσουμε τίς πρῶτες στιγμὲς πού ἐμφανίστηκε ὁ ἄνθρωπος στὴ γῆ, θὰ δοῦμε πὼς οἱ πρῶτοι ἄνθρωποι δὲ βρῆκαν ἔτοιμα τὰ μέσα τῆς ζωῆς πού ἔχουν τώρα, ἀλλὰ σιγά — σιγά τὰ ἀνακάλυψαν οἱ ἴδιοι. Ποιοὶ ὅμως ἀπὸ ὄλους πρέπει νὰ παραδεχτοῦμε ἢ ὅτι τὰ δέχτηκαν χάρισμα ἀπὸ τοὺς θεοὺς ἢ ὅτι τὰ ἀνακάλυψαν φάχγοντας οἱ ἴδιοι; Ὅχι 33 αὐτοὶ πού ὄλοι παραδέχονται πὼς εἶναι οἱ ἀρχαιότεροι, οἱ πιὸ προικισμένοι γιὰ τίς τέχνες καὶ οἱ πιὸ εὐσεβεῖς πρὸς τοὺς θεοὺς; Περιττό τώρα νὰ ἀναπτύξω πόση τιμὴ ἀξίζει σ' αὐτοὺς πού ἔγιναν οἱ δημιουργοὶ τόσο μεγάλων ἀγαθῶν. Εἶναι βέβαιο ὅτι κανεὶς δὲ θὰ μπορούσε νὰ βρεῖ δῶρο τόσο σημαντικό, ἀντάξιο στὰ κατορθώματά τους.

Γιὰ τὴ σπουδαιότερη λοιπὸν εὐεργεσία, πού στάθηκε ἡ πρώτη, 34 κοινὴ γιὰ ὄλον τὸν κόσμον, αὐτὰ εἶχα νὰ πῶ. Τὰ ἴδια πάλι χρόνια ἢ πόλη μας ἔβλεπε τοὺς θαρβάρους νὰ κατέχουν τὸ πιὸ μεγάλο μέρος ὄλου τοῦ κόσμου τότε, τὴν ὥρα πού οἱ Ἕλληνες, ἀσφυκτικά κλεισμένοι σ' ἕναν τόπο στενό, ἀπὸ ἔλλειψη ἀκριβοῦς ζωτικῶν χώρου, ἀλληλοεπιβουλεύονταν καὶ ὁ ἕνας ἐξεστράτευε κατὰ τοῦ ἄλλου, με ἀποτελεσμα ἄλλοι νὰ χάνονται ἀπὸ τὴν πείνα καὶ ἄλλοι ἀπὸ τὸν πόλεμο. Μπροστὰ σέ μιὰ τέτοια κατάσταση δέν ἦταν βέβαια δυνατό νὰ 35 ἀδιαφορήσει: Ἔστειλε στίς διάφορες πόλεις ἀργηγούς, παράλαβαν τοὺς πιὸ φτωχοὺς, ἔγιναν στρατηγοὶ τους καὶ νίκησαν με τὰ ὄπλα τοὺς θαρβάρους· ἱδρυσαν ὕστερα πόλεις πολλές στίς δυὸ ἠπείρους, ἀποίκησαν ὅλα τὰ νησιά καὶ ἔσωσαν ἔτσι τοὺς συντρόφους τους, μὰ καὶ ὄσους εἶχαν μείνει πίσω στὴν πατρίδα: Στούς τελευταίους, βλέπετε, 36 ἄφησαν ἀρκετὴ γῆ, γιὰ νὰ ἐργάζονται, ἐνῶ στοὺς συντρόφους τους ἔδωσαν περισσότερη ἀπὸ ὄση εἶχαν πρὶν, τώρα μάλιστα πού εἶχαν δικές τους ὄλες τίς χώρες πού κατέχουμε καὶ σήμερα. Ἔτσι διευκόλυναν πολὺ καὶ ὄσους ὕστερα θέλησαν νὰ μιμηθοῦν τὴν πόλη μας καὶ νὰ ἱδρῦσουν ἀποικίες· δέν εἶχαν πιά ἀνάγκη νὰ ἀντιμετωπίσουν ἕνα σωρὸ κινδύνους γιὰ τὴν κατάχτηση μιᾶς νέας χώρας, ἀφοῦ μπορούσαν νὰ πᾶν καὶ νὰ ἐγκατασταθοῦν εὐκολα σ' αὐτές πού ἤδη εἶχαμε καταχτήσει ἕμεῖς.

Ἔστερα ἀπὸ αὐτὰ ποίος θὰ ἠμποροῦσε νὰ προβάλει ἡγεμονία με 37

ξειεν ἢ πατριωτέραν τῆς πρότερον γενομένης πρὶν τὰς πλείστας οἰκισθῆναι τῶν Ἑλληνίδων πόλεων, ἢ μᾶλλον συμφέρουσαν τῆς τοὺς μὲν βαρβάρους ἀναστάτους ποιησάσης, τοὺς δ' Ἑλληνας εἰς τοσαύτην εὐπορίαν προαγαγούσης;

- 38 Οὐ τοίνυν, ἐπειδὴ τὰ μέγιστα συνδιέπραξεν, τῶν ἄλλων ὠλιγόρησεν, ἀλλ' ἀρχὴν μὲν ταύτην ἐποιήσατο τῶν εὐεργεσιῶν, τροφήν τοῖς δεομένοις εὐρεῖν, ἦνπερ χρὴ τοὺς μέλλοντας καὶ περὶ τῶν ἄλλων καλῶν καλῶς διοικήσειν, ἡγουμένη δὲ τὸν βίον τὸν ἐπὶ τούτοις μόνον οὕτω τοῦ ζῆν ἐπιθυμεῖν ἀξίως ἔχειν οὕτως ἐπεμελήθη καὶ τῶν λοιπῶν ὥστε τῶν παρόντων τοῖς ἀνθρώποις ἀγαθῶν, ὅσα μὴ παρὰ θεῶν ἔχομεν, ἀλλὰ δι' ἀλλήλους ἡμῖν γέγονεν, μηδὲν μὲν ἄνευ τῆς πόλεως
- 39 τῆς ἡμετέρας εἶναι, τὰ δὲ πλείστα διὰ ταύτην γεγενῆσθαι. Παραλαβοῦσα γὰρ τοὺς Ἑλληνας ἀνόμως ζῶντας καὶ σποράδην οἰκοῦντας, καὶ τοὺς μὲν ὑπὸ δυναστεῶν ὕβριζομένους, τοὺς δὲ δι' ἀναρχίαν ἀπολλυμένους, καὶ τούτων τῶν κακῶν αὐτοὺς ἀπῆλλαξεν, τῶν μὲν κωρία γενομένη, τοῖς δ' αὐτὴν παράδειγμα ποιήσασα· πρώτη γὰρ καὶ
- 40 νόμους ἔθετο καὶ πολιτείαν κατεστήσατο. Δῆλον δ' ἐκεῖθεν· οἱ γὰρ ἐν ἀρχῇ περὶ τῶν φονικῶν ἐγκαλέσαντες καὶ βουληθέντες μετὰ λόγου καὶ μὴ μετὰ βίας διαλύσασθαι τὰ πρὸς ἀλλήλους ἐν τοῖς νόμοις τοῖς ἡμετέροις τὰς κρίσεις ἐποιήσαντο περὶ αὐτῶν. Καὶ μὲν δὴ καὶ τῶν τεχνῶν τὰς τε πρὸς τὰναγκαῖα τοῦ βίου χρησίμας καὶ τὰς πρὸς ἡδονὴν μεμηχανημένας, τὰς μὲν εὐροῦσα, τὰς δὲ δοκιμάσασα
- 41 χρῆσθαι τοῖς ἄλλοις παρέδωκεν. Τὴν τοίνυν ἄλλην διοίκησιν οὕτω φιλοξένως κατεσκευάσατο καὶ πρὸς ἅπαντας οἰκείως ὥστε καὶ τοῖς χρημάτων δεομένοις καὶ τοῖς ἀπολαῦσαι τῶν ὑπαρχόντων ἐπιθυ-

περισσότερα δικαιώματα μέσ στη βαθιά παράδοση τῶν Ἑλλήνων ἀπό τούτην ἐδῶ, πού παρουσιάστηκε προτοῦ ἀκόμα ἰδρυθοῦν οἱ περισσότερες ἀπό τίς πόλεις τῆς Ἑλλάδας; Καί ἀκόμα ποιὰ ἡγεμονία θά μπορούσε νά καυχηθεῖ πώς στάθηκε πιό χρήσιμη ἀπό τή δικιά μας, πού ἀναστατάωσε¹⁹ τούς βαρβάρους καί ὀδηγήσε τούς Ἕλληνας σέ μιὰ τέτοια οἰκονομική εὐημερία;

Νά μή θαρρεῖτε ὅμως πώς, ἀφοῦ κατάφερε νά πραγματοποιήσῃ 38 τὰ πιό σπουδαῖα ἔργα, ἀδιαφόρησε γιά τά ἄλλα. Βέβαια θεώρησε πρωταρχικό της χρέος νά θρεῖ ψωμί γιά ὅσους πεινοῦσαν — καί εἶναι ἀνάγκη ὅλοι, ὅσοι φιλοδοξοῦν νά διοικήσουν ἱκανοποιητικά ὄλους τούς τομεῖς τῆς πολιτικῆς καί κοινωνικῆς ζωῆς μας, αὐτό τό πρόβλημα νά ἀντιμετωπίζουν πρῶτα. Πιστεύοντάς ὅμως πώς μιὰ ζωή, πού ἀποβλέπει νά ἱκανοποιήσῃ μανάχα οἰκονομικές ἀνάγκες, δέν ἔχει τή δύναμη νά κάμει τούς ἀνθρώπους νά τήν ἐπιθυμοῦν, φρόντισε τόσο καί γιά τίς ἄλλες μας ἀνάγκες, ὥστε ἀπό τά πνευματικά ἀγαθά, πού ἔχουμε ὅλοι σήμερα — αὐτά πού δέν τά πήραμε ἀπό τούς θεούς, ἀλλά τά δημιουργήσαμε οἱ ἴδιοι μέ τήν κοινή προσπάθεια — τίποτα δέν ἔγινε χωρίς τήν ἀποφασιστική συμβολή τῆς δικιάς μας πόλης· ἀντίθετα τὰ πιό πολλά ὀφείλουν τήν ὑπαρξή τους ἀποκλειστικά σ' αὐτήν.

Θέλω νά πῶ ὅτι βρήκε τούς Ἕλληνας νά ζοῦνε χωρίς νόμους καί 39 νά εἶναι σκόρπιοι ἐδῶ καί ἐκεῖ, νά καταδυναστεύονται ἀπό τυράννους ἢ νά χάνονται ἀπό ἀναρχία, καί τούς ἀπάλλαξε ἀπό ὅλα τά κακά αὐτά, ἄλλους ἀναλαμβάνοντας τήν προστασία τους καί σ' ἄλλους προβάλλοντας τόν ἑαυτό της γιά ὑπόδειγμα εὐνομούμενης πολιτείας· εἶναι γνωστό πώς πρώτη αὐτή καθιέρωσε νομοθεσία καί διαμόρφωσε πολίτευμα δημοκρατικό²⁰. Τό ἀποδείχνει εὐκολα τό ἐξῆς 40 γεγονός: Στά πανάρχαια χρόνια, ὅταν γίνονταν καταγγελίες γιά ἐγκλήματα καί ἤθελαν νά λύσουν τίς διαφορές τους μέ βάση τή λογική καί ὄχι μέ τρόπο αὐθαίρετο²¹, στήριζαν πάντα τήν κρίση τους στίς διατάξεις τῶν δικῶν μας νόμων. Ἄλλά καί ἀπό τίς τέχνες, τόσο τίς βιοποριστικές, ὅσο καί αὐτές πού ἐπινοήσαμε γιά τήν ψυχαγωγία μας, ἄλλες τίς ἀνακάλυψε ἡ πόλη μας καί ἄλλες τίς καλλιέργησε ἀκόμα πιό πολύ καί τίς παρέδωσε στούς ἄλλους νά τίς χρησιμοποιήσουν.

Τούς ἄλλους τομεῖς ἔπειτα τῆς πολύπλευρης δραστηριότητάς της 41 τούς ρύθμισε μέ πνεῦμα τόσο φιλόξενο καί τόσο στοργικό γιά ὄλους, ὥστε νά προσαρμόζονται καί σ' αὐτούς πού ἔχουν ἀνάγκη ἀπό χρή-

Ἡ προσφορά τῶν πνευματικῶν ἀγαθῶν της.

- μοῦσιν ἀμφοτέροις ἀρμόττειν καὶ μήτε τοῖς εὐδαιμονοῦσι μήτε τοῖς δυστυχοῦσιν ἐν ταῖς αὐτῶν ἀχρήστως ἔχειν, ἀλλ' ἑκατέροις αὐτῶν εἶναι παρ' ἡμῖν, τοῖς μὲν ἡδίστας διατριβάς, τοῖς δ' ἀσφαλεστάτην
- 42 καταφυγῆν. Ἔτι δὲ τὴν χώραν οὐκ αὐτάρκη κεκτημένων ἐκάστων, ἀλλὰ τὰ μὲν ἐλλείπουσαν, τὰ δὲ πλείω τῶν ἰκανῶν φέρουσαν, καὶ πολλῆς ἀπορίας οὐσης τὰ μὲν ὅποι χρῆ διαθέσθαι, τὰ δ' ὀπόθεν εἰσαγαγέσθαι, καὶ ταύταις ταῖς συμφοραῖς ἐπήμυνεν· ἐμπόριον γὰρ ἐν μέσῳ τῆς Ἑλλάδος τὸν Πειραιᾶ κατεσκευάσατο, τοσαύτην ἔχονθ' ὑπερβολὴν ὥσθ' ἂ παρὰ τῶν ἄλλων ἐν παρ' ἐκάστων χαλεπὸν ἐστὶν λαβεῖν, ταῦθ' ἅπαντα παρ' αὐτῆς ῥάδιον εἶναι πορίσασθαι.
- 43 Τῶν τοίνυν τὰς πανηγύρεις καταστησάντων δικαίως ἐπαινουμένων ὅτι τοιοῦτον ἔθος ἡμῖν παρέδωκαν ὥστε σπεισαμένους καὶ τὰς ἔχθρας τὰς ἐνεστηκυίας διαλυσαμένους συνελθεῖν εἰς ταῦτόν, καὶ μετὰ ταῦτ' εὐχὰς καὶ θυσίας κοινὰς ποιησαμένους ἀναμνησθῆναι μὲν τῆς συγγενείας τῆς πρὸς ἀλλήλους ὑπαρχούσης, εὐμενεστερώς δ' εἰς τὸν λοιπὸν χρόνον διατεθῆναι πρὸς ἡμᾶς αὐτούς, καὶ τὰς τε
- 44 παλαιὰς ξενίας ἀνανεώσασθαι καὶ καινὰς ἐτέρας ποιήσασθαι, καὶ μήτε τοῖς ἰδιώταις μήτε τοῖς διενεγκοῦσιν τὴν φύσιν ἀργὸν εἶναι τὴν διατριβήν, ἀλλ' ἀθροισθέντων τῶν Ἑλλήνων ἐγγενέσθαι τοῖς μὲν ἐπιδείξασθαι τὰς αὐτῶν εὐτυχίας, τοῖς δὲ θεάσασθαι τούτους πρὸς ἀλλήλους ἀγωνιζομένους, καὶ μηδετέρους ἀθύμως διάγειν, ἀλλ' ἑκατέρους ἔχειν ἐφ' οἷς φιλοτιμηθῶσιν, οἱ μὲν ὅταν ἴδωσι τοὺς ἀθλητὰς αὐτῶν ἐνεκα πονοῦντας, οἱ δ' ὅταν ἐνθυμηθῶσιν ὅτι πάντες ἐπὶ τὴν σφετέρην θεωρίαν ἤκουσιν, τοσοῦτων τοίνυν ἀγαθῶν διὰ τὰς συνόδους ἡμῖν γιγνομένων, οὐδ' ἐν τούτοις ἢ πόλις ἡμῶν ἀπελείφθη.
- 45 Καὶ γὰρ θεάματα πλεῖστα καὶ κάλλιστα κέκτηται, τὰ μὲν ταῖς δαπάναις ὑπερβάλλοντα, τὰ δὲ κατὰ τὰς τέχνας εὐδοκιμοῦντα, τὰ δ' ἀμφοτέροις τούτοις διαφέροντα· καὶ τὸ πλῆθος τῶν εἰσαφικνουμένων

ματα και σε δσους θέλουν να απολαύσουν τα αγαθά τους· δέν ήταν άστοργη ούτε για δσους τούς ευνόησε ή τύχη ούτε για κείνους πού δυστυχούσανε στον τόπο τους, αλλά εξασφάλισε στους πρώτους ευχάριστη και άνετη ζωή²², στους άλλους πάλι σίγουρο καταφύγιο και ασφάλεια²³.

Άκόμα είναι γνωστό πώς κάθε χώρα θέβαια δέν παρουσιάζει 42
αυτάκρεια σε όλα τα προϊόντα: Άλλα τής λείπουν και άλλα τά έχει παραπάνω από τις ανάγκες της. Έτσι υπάρχει μέγα πρόβλημα πού να διαθέσει τό περισσευμα και από πού να κάνει εισαγωγή για τά άλλα. Και αυτό όμως τό πρόβλημα ή πόλη μας τό αντιμετώπισε μέ τρόπο αποφασιστικό: Στή μέση τής Ελλάδας έκαμε έμπορικό κέντρο τον Πειραιά, όπου συγκεντρώνονται τόσα προϊόντα, ώστε αυτά πού είναι δύσκολο να τά προμηθευτείς καθένα και από τόπον άλλο, έδω τά βρίσκεις εύκολα όλα συγκεντρωμένα.

Σ' αυτούς λοιπόν πού καθιέρωσαν τις πανελλήνιες γιορτές ται- 43
ριάζει δίκαιος έπαινος. Μας κληροδότησαν τό θαυμάσιο έθιμο να μαζευόμαστε δλοι μαζί στον ίδιο τόπο ύστερα από σπονδες και από διάλυση τής έχθρας πού μας χώριζε²⁴: να ένώνουμε κατοπιν τις προσευχές και τις θυσίες μας και να θυμόμαστε τούς παλιούς συγγενικούς δεσμούς μας, να έχουμε πιο φιλική διάθεση στο μέλλον ο ένας για τον άλλο και τέλος να ανανεώνουμε τις παλιές φιλίες και να δημιουργούμε νέες. 44
Ούτε λοιπόν για τούς καινούς ανθρώπους ούτε και για τις προικισμένες φύσεις είναι άσκοπη ή προσέλευση στις πανελλήνιες γιορτές, αφού οι τελευταίοι έχουν την ευκαιρία να επιδείξουν τά προσόντα τους μπροστά στο συγκεντρωμένο πληθος των Έλλήνων²⁵ και οι άλλοι μπορούν να τούς καμαρώσουν πού κάνουν μεταξύ τους αγώνα ευγενικό. Και δλοι είναι ευχαριστημένοι, αφού δλοι έχουν μέ τί να ικανοποιηθούν: Οι θεατές δλέπουν τούς άθλητές να αγωνίζονται για χάρη τους και τοῦτοι πάλι σκέφτονται πώς δλοι ήρθαν για να τούς καμαρώσουν. Άφου λοιπόν τόσο καλό κάνουν σ' έμας οι πανελλήνιες συγκεντρώσεις, ήτανε φυσικό να μη μείνει πίσω ή πόλη μας ούτε και σ' αυτές.

Και πράγματι απόχτησε θεάματα πάρα πολλά και θαυμαστά²⁶, 45
άλλα πολυτελή και πολυδάπανα, άλλα όνομαστά για την αξία τους την καλλιτεχνική και άλλα πάλι πού συνδυάζουν και τά δύο. Και είναι τόσο τό πληθος των ανθρώπων πού καταφθάνουν συνέχεια στην

- ὡς ἡμᾶς τοσοῦτόν ἐστιν ὥστ' εἴ τι ἐν τῷ πλησιάζειν ἀλλήλοις ἀγαθόν ἐστιν, καὶ τοῦθ' ὑπ' αὐτῆς περιειληφθαι. Πρὸς δὲ τούτοις καὶ φιλίας εὐρεῖν πιστοτάτας καὶ συνουσίαις ἐντυχεῖν παντοδαπωτάταις μάλιστα παρ' ἡμῖν ἐστιν, ἔτι δ' ἀγῶνας ἰδεῖν μὴ μόνον τάχους καὶ θέσης ἀλλὰ καὶ λόγων καὶ γνώμης καὶ τῶν ἄλλων ἔργων ἀπάντων, καὶ
- 46 τούτων ἄθλα μέγιστα. Πρὸς γὰρ οἷς αὐτὴ τίθησιν, καὶ τοὺς ἄλλους διδόναι συναναπεῖθει· τὰ γὰρ ὑφ' ἡμῶν κριθέντα τοσαύτην λαμβάνει δόξαν ὥστε παρὰ πᾶσιν ἀνθρώποις ἀγαπᾶσθαι. Χωρὶς δὲ τούτων αἱ μὲν ἄλλαι πανηγύρεις διὰ πολλοῦ χρόνου συλλεγεῖσαι ταχέως διελύθησαν, ἡ δ' ἡμετέρα πόλις ἅπαντα τὸν αἰῶνα τοῖς ἀφικνουμένοις πανήγυρις ἐστιν.
- 47 Φιλοσοφίαν τοίνυν, ἡ πάντα ταῦτα συνεξεύρε καὶ συγκατεσκεύασε καὶ πρὸς τε τὰς πράξεις ἡμᾶς ἐπαίδευσεν καὶ πρὸς ἀλλήλους ἐπράννε καὶ τῶν συμφορῶν τὰς τε δι' ἀμαθίαν καὶ τὰς ἐξ ἀνάγκης γιγνομένας διεῖλε καὶ τὰς μὲν φυλάξασθαι, τὰς δὲ καλῶς ἐνεγκεῖν ἐδίδαξεν, ἡ πόλις ἡμῶν κατέδειξεν, καὶ λόγους ἐτίμησεν, ὧν
- 48 πάντες μὲν ἐπιθυμοῦσιν, τοῖς δ' ἐπισταμένοις φθονοῦσιν, συνειδυῖα μὲν ὅτι τοῦτο μόνον ἐξ ἀπάντων τῶν ζῶων ἴδιον ἔφνυμεν ἔχοντες καὶ διότι τούτῳ πλεονεκτήσαντες καὶ τοῖς ἄλλοις ἅπασιν αὐτῶν διηγάμεν, ὁρῶσα δὲ περὶ μὲν τὰς ἄλλας πράξεις οὕτω ταραχώδεις οὔσας τὰς τύχας ὥστε πολλάκις ἐν αὐταῖς καὶ τοὺς φρονίμους ἀτυχεῖν καὶ τοὺς ἀνοήτους κατορθοῦν, τῶν δὲ λόγων τῶν καλῶς καὶ τεχνικῶς ἐχόντων οὐ μετὸν τοῖς φαύλοις, ἀλλὰ ψυχῆς εὐφρονοῦσης ἔργων ὄντας, καὶ τοὺς τε σοφοὺς καὶ τοὺς ἀμαθεῖς δοκοῦντας εἶναι
- 49 ταύτῃ πλεῖστον ἀλλήλων διαφέροντας, ἔτι δὲ τοὺς εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἐλευθέρως τεθραμμένους ἐκ μὲν ἀνδρίας καὶ πλοῦτου καὶ τῶν τοιούτων ἀγαθῶν οὐ γινωσκομένους, ἐκ δὲ τῶν λεγομένων μάλιστα καταφανεῖς γιγνομένους, καὶ τοῦτο σύμβολον τῆς παιδεύσεως ἡμῶν ἐκάστου πιστότατον ἀποδεδειγμένον, καὶ τοὺς λόγῳ καλῶς χρωμέ-

πόλη μας, ώστε, αν κάτι καλό υπάρχει στην επικοινωνία αυτή ανάμεσα στους ανθρώπους, και αυτό τό απόλαυσε ή πόλη μας. Πέρα από αυτά υπάρχει ή δυνατότητα νά βρει κανείς ἐδῶ φίλους ειλικρινείς και συντροφικές κάθε λογής²⁷, νά δει ἀγῶνες δρόμου και σωματικῆς ἀλκῆς, ἀγῶνες λόγου, πνεύματος και ὄλων τῶν ἄλλων ἔργων τοῦ ἀνθρώπου, και γιά ὄλα αὐτά τά πιό μεγάλα ἔπαθλα. Γιατί, ἐκτός ἀπό 46 ὄσα ἀθλοθετεῖ ή ἴδια, τά καταφέρνει νά προσφέρουν και οἱ ἄλλες πόλεις τῆς Ἑλλάδας και αὐτό γιατί ὄσα ἐμεῖς κρίνουμε ἄξια, ἀμέσως ἀποχτοῦν μιά τέτοια φήμη, πού τά ἀγαπάει ὄλος ὁ κόσμος. Ἐξῆωρα ἀπό αὐτά οἱ ἄλλες πανελληνίες συγκεντρώσεις γίνονται σέ χρονικά διαστήματα ἀραιά²⁸ και διαλύονται γρήγορα, ἐνῶ ή πόλη ή δικιά μας εἶναι μιά ἀδιάκοπη γιορτή γιά ὄσους φτάνουνε σ' αὐτόν τόν τόπο.

Ἡ πόλη μας δίδαξε ἐπίσης ὄτι ή καλλιέργεια τοῦ πνεύματος²⁹ 47 τά ἐπινόησε και ἔδωσε μορφή σέ ὄλα αὐτά, μᾶς ἔδωσε τά ἐφόδια νά μεταφέρουμε τή θεωρία σέ πράξη, γλύκανε τίς σχέσεις μεταξύ μας, ξεχώρισε τίς συμφορές σ' αὐτές πού φέρνει ή ἀμάθεια και αὐτές πού φέρνει ή ἀνάγκη και μᾶς ἔμαθε νά φυλαγόμαστε ἀπό τίς πρῶτες και νά ἀντιμετωπίζουμε μέ καρτερία τίς ἄλλες. Ἡ πόλη μας ἀναγνώρισε ἀκόμα τήν πρέπουσα ἀξία στήν τέχνη τοῦ λόγου, πού ὄλοι λαχταροῦν νά ἀποχτήσουν, φθοροῦν ὄσῶσο αὐτούς πού τήν κατέχουν. Και αὐτό γιατί ἔχει βαθεῖα ἐπίγνωση πῶς εἶναι τό μόνο φυσικό 48 μας πλεονέκτημα ἀπέναντι στά ζῶα και ἀκριβῶς αὐτό εἶναι πού μᾶς κάνει νά ξεχωρίζουμε ἀπό ἐκεῖνα σέ ὄλες τίς ἄλλες ἐκδηλώσεις μας· βλέπει καλά ὄτι ή τύχη στίς ἄλλες θέβαια πλευρές τῆς ἀνθρώπινης δραστηριότητας εἶναι ἔτσι ἰδιότροπη και ἄστατη, ὄστε πολλές φορές δέν πετυχαίνουν στή ζωή οἱ μυαλωμένοι, ἐνῶ τά καταφέρνουν οἱ ἀνόητοι, και μονάχα οἱ λόγοι πού εἶναι καμωμένοι μέ ὄμορφιά και τέχνη δέν εἶναι δυνατό νά βγοῦν ἀπό ἀμαθεῖς και ἄξεστους, παρά εἶναι δημιουργήματα πνευμάτων φωτεινῶν και προικισμένων. Ἐέρει ἀκό- 49 μα ὄτι οἱ καλλιεργημένοι και οὔτοι πού θεωροῦνται ἄξεστοι σ' αὐτό τό σημείο διαφέρουν μεταξύ τους βασικά, ἄλλά και ὄσοι ἀνατράφηκαν ἀπό τήν ἀρχή ὄπως ταιριάζει σέ ἐλεύθερους δέν ξεχωρίζουν ἀπό τήν παλικαριά και ἀπό τά πλούτη τους και ἀπό ἄλλα τέτοια ἀγαθά· ή ἱκανότητα στό λόγο εἶναι πού τούς προβάλλει και ἀποτελεῖ κατά κοινή ὄμολογία τό ἀλάνθαστο κριτήριο γιά τό βαθμό καλλιέργειας πού διαθέτει ὁ καθένας· και ὄσοι χειρίζονται τό λόγο μέ ἱκανότητα δέν

- νους οὐ μόνον ἐν ταῖς αὐτῶν δυναμένους, ἀλλὰ καὶ παρὰ τοῖς ἄλλοις
 50 ἐντίμους ὄντας. Τοσοῦτον δ' ἀπολέλοιπεν ἢ πόλις ἡμῶν περὶ τὸ
 φρονεῖν καὶ λέγειν τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους, ὥσθ' οἱ ταύτης μαθηταὶ
 τῶν ἄλλων διδάσκαλοι γεγόνασιν, καὶ τὸ τῶν Ἑλλήνων ὄνομα πε-
 ποίηκεν μηκέτι τοῦ γένους, ἀλλὰ τῆς διανοίας δοκεῖν εἶναι, καὶ μᾶλ-
 λον Ἑλληνας καλεῖσθαι τοὺς τῆς παιδείσεως τῆς ἡμετέρας ἢ τοὺς
 τῆς κοινῆς φύσεως μετέχοντας.
- 51 "Ἴνα δὲ μὴ δοκῶ περὶ τὰ μέρη διατρίβειν ὑπὲρ ὅλων τῶν πρα-
 γμάτων ὑποθέμενος, μηδ' ἐκ τούτων ἐγκωμιάζειν τὴν πόλιν ἀπο-
 ρῶν τὰ πρὸς τὸν πόλεμον αὐτὴν ἐπαινεῖν, ταῦτα μὲν εἰρήσθω μοι
 πρὸς τοὺς ἐπὶ τοῖς τοιούτοις φιλοτιμουμένους· ἡγοῦμαι δὲ τοῖς προ-
 γόνοις ἡμῶν οὐχ ἦττον ἐκ τῶν κινδύνων τιμᾶσθαι προσήκειν ἢ τῶν ἄλ-
 52 λων ἐδεργεσιῶν. Οὐ γὰρ μικροὺς οὐδ' ὀλίγους οὐδ' ἀφανεῖς ἀγῶ-
 νας ὑπέμειναν, ἀλλὰ πολλοὺς καὶ δεινοὺς καὶ μεγάλους, τοὺς μὲν
 ὑπὲρ τῆς αὐτῶν χώρας, τοὺς δ' ὑπὲρ τῆς τῶν ἄλλων ἐλευθερίας· ἅπαντα
 γὰρ τὸν χρόνον διετέλεσαν κοινῇ τὴν πόλιν παρέχοντες καὶ τοῖς ἀδι-
 53 κουμένοις ἀεὶ τῶν Ἑλλήνων ἐπαμύνοσαν. Διὸ δὴ καὶ κατηγοροῦ-
 σί τινες ἡμῶν ὡς οὐκ ὀρθῶς βουλευομένων, ὅτι τοὺς ἀσθενεστέροους
 εἰθίσμεθα θεραπεύειν, ὥσπερ οὐ μετὰ τῶν ἐπαινεῖν βουλομένων ἡμᾶς
 τοὺς λόγους ὄντας τοὺς τοιούτους. Οὐ γὰρ ἀγνοοῦντες ὅσον διαφέρουσιν
 αἱ μείζους τῶν συμμαχιῶν πρὸς τὴν ἀσφάλειαν, οὕτως ἐβουλευόμεθα
 περὶ αὐτῶν, ἀλλὰ πολὺ τῶν ἄλλων ἀκριβέστερον εἰδότες τὰ συμβαί-
 νοντ' ἐκ τῶν τοιούτων ὁμῶς ἡρούμεθα τοῖς ἀσθενεστέροις καὶ παρὰ τὸ
 συμφέρον βοηθεῖν μᾶλλον ἢ τοῖς κρείττοσιν τοῦ λυσιτελοῦντος ἕνεκα
 συναδικεῖν.
- 54 Γνοίη δ' ἂν τις καὶ τὸν τρόπον καὶ τὴν ἐρώμην τὴν τῆς πόλεως
 ἐκ τῶν ἱκετειῶν ὅς ἦδη τινὲς ἡμῖν ἐποίησαντο. Τὰς μὲν οὖν ἢ νεωστὶ
 γεγενημένας ἢ περὶ μικρῶν ἐλθούσας παραλείψω· πολὺ δὲ πρὸ τῶν

ἔχουν δύναμη μόνο στὸν τόπο τους, ἀλλὰ καὶ στὰ ἄλλα μέρη τοὺς τιμοῦν.

Τόσο πολὺ ξεπέρασε ἡ πόλη μας ὄλους τοὺς ἄλλους στὴν πνευμα- 50
τική ἀνάπτυξη καὶ στὴν τέχνη τοῦ λόγου, ὥστε οἱ δικοί της μαθητές
ἔγιναν δάσκαλοι στοὺς ἄλλους³⁰. τὸ ὄνομα πάλι Ἑλληνες κατόρθωσε
νὰ μὴ συμβολίζει πιά τὴν καταγωγή, ἀλλὰ τὴν καλλιέργεια τοῦ πνεύ-
ματος, καὶ Ἑλληνες νὰ ὀνομάζονται πιὸ πολὺ ὅσοι δέχτηκαν τὸν τρό-
πο τῆς δικιάς μας ἀγωγῆς καὶ μόρφωσης παρά αὐτοὶ πού ἔχουν τὴν
ἴδια μέ ἡμᾶς καταγωγή.

Γιὰ νὰ μὴ δώσω ὅμως τὴν ἐντύπωση πὼς πελαγοδρομῶ σέ λε- 51
πομέρειες, ἐνῶ στὴν ἀρχὴ ὑποσχέθηκα πὼς θὰ ἀναπτύξω ὅλο τὸ θέ-
μα στὴ γενικὴ μορφή του, καὶ γιὰ νὰ μὴ φανεῖ πὼς πλέκω ἐγκώμιο
στὴν πόλη μας μέ ὅλα τὰ παραπάνω, γιατί ἀδυνατῶ νὰ τὴν ἐπαινέσω
γιὰ τὰ πολεμικά της κατορθώματα, ἄς ποῦμε πὼς τὰ εἶπα ὅλα αὐτὰ
γιὰ ὅσους ἱκανοποιεῖται τὸ φιλότιμό τους, ὅταν ἀκοῦνε τέτοια θέματα.
Ἐγὼ προσωπικὰ νομίζω ὅτι στοὺς προγόνους μας δέν ταιριάζει μικρό-
τερη τιμὴ γιὰ τοὺς πολεμικοὺς κινδύνους πού ἀντιμετώπισαν ἀπὸ ὅση
γιὰ τίς ἄλλες εὐεργεσίες πού πρόσφεραν στοὺς Ἑλληνες. Δέν ἦταν δά 52
οὔτε μικροὶ οὔτε ἀσήμαντοι οὔτε καὶ λίγοι οἱ ἀγῶνες πού ὑπόμειναν
ἀντίθετα, πολλοὶ καὶ μεγάλοι καὶ φοβεροί! Ἄλλοι γιὰ νὰ ὑπερασπί-
σουν τὴ δικιά τους χώρα καὶ ἄλλοι γιὰ τὴν ἐλευθερία τῶν Ἑλλήνων.
Εἶναι γνωστὸ πὼς πάντοτε διέθεταν τὴ δύναμη τῆς πόλης γιὰ τὸ
κοινὸ συμφέρο τῆς Ἑλλάδας καὶ γιὰ τὴν ὑπεράσπιση τῶν Ἑλλήνων,
πού δεινοπαθοῦσαν. Γι' αὐτὸ δά καὶ μᾶς κατακρίνουν μερικοὶ πὼς 53
τάχα δέ σκεφτόμαστε λογικά, ἀφοῦ εἶχαμε τὴν ἀνόνητη συνήθεια
νὰ βοηθοῦμε τοὺς ἀδύνατους — λές καὶ δέ βοηθᾶνε τέτοια λόγια
αὐτοὺς πού θέλουν νὰ μᾶς ἐπαινέσουν! Ὑποθετήσαμε αὐτὴ τὴν ταχτι-
κὴ ὄχι γιατί δέν ξέρομε καλύτερα ἀπὸ τοὺς ἄλλους τίς συνέπειες μιᾶς
τέτοιας ταχτικῆς, ἀλλὰ τὸ θρίσκουμε πιὸ ἐντιμο νὰ ὑπερασπίζουμε
τοὺς πιὸ ἀδύναμους ἐναντία στοῦ συμφέρο μας, παρά νὰ συνεργοῦμε
στὶς ἀδικίες τῶν ἰσχυρῶν, μόνο καὶ μόνο γιὰ νὰ ἐξασφαλίσουμε ὕλικα
κέρδη.

Ἴσως θὰ ἦταν δυνατό νὰ ἀντιληφθεῖ κανεὶς τὴ νοοτροπία καὶ 54
τὴ δύναμη τῆς πόλης μας ἀπὸ τίς ἐπικλήσεις γιὰ βοήθεια πού μερι-
κοὶ μᾶς ἔκαναν ὡς τώρα. Αὐτές πού τώρα τελευταῖα ἔγιναν ἦ

*Πολεμικὲς
ὕπηρεσιες τῆς
Ἀθήνας πρὶν
ἀπὸ τὰ Μη-
δικά.*

Τρωϊκῶν, — ἐκεῖθεν γὰρ δίκαιον τὰς πίστεις λαμβάνειν τοὺς ὑπὲρ τῶν
 πατρίων ἀμφισβητοῦντας. — ἦλθον οἱ θ' Ἑρακλέους παῖδες καὶ
 μικρὸν πρὸ τούτων Ἄδραστος ὁ Ταλαοῦ, βασιλεὺς ὦν Ἀργούσ,
 55 οὗτος μὲν ἐκ τῆς στρατείας τῆς ἐπὶ Θήβας δεδυστυχηκῶς, καὶ τοὺς
 ὑπὸ τῆ Κадμεία τελευτήσαντας αὐτὸς μὲν οὐ δυνάμενος ἀνελέσθαι,
 τὴν δὲ πόλιν ἀξιῶν βοηθεῖν ταῖς κοιναῖς τύχαις καὶ μὴ περιορᾶν τοὺς
 ἐν τοῖς πολέμοις ἀποθνήσκοντας ἀτάφους γιγνομένους μηδὲ παλαιὸν
 56 ἔθος καὶ πάτριον νόμον καταλυόμενον, οἱ δ' Ἑρακλέους παῖδες
 φεύγοντες τὴν Εὐρυσθέως ἔχθραν, καὶ τὰς μὲν ἄλλας πόλεις ὑπερο-
 ρῶντες ὡς οὐκ ἂν δυναμένας βοηθῆσαι ταῖς αὐτῶν συμφοραῖς, τὴν δ'
 ἡμετέραν ἰκανὴν νομίζοντες εἶναι μόνην ἀποδοῦναι χάριν ὑπὲρ ὧν ὁ
 57 πατὴρ αὐτῶν ἅπαντας ἀνθρώπους εὐεργέτησεν. Ἐκ δὴ τούτων ῥά-
 διον κατιδεῖν ὅτι καὶ κατ' ἐκεῖνον τὸν χρόνον ἡ πόλις ἡμῶν ἡγεμονι-
 κῶς εἶχεν· τίς γὰρ ἂν ἰκετεύειν τολμήσειεν ἢ τοὺς ἤττους αὐτῶν ἢ τοὺς
 ὑφ' ἑτέροις ὄντας, παραλιπὼν τοὺς μείζω δύναμιν ἔχοντας, ἄλλως
 τε καὶ περὶ πραγμάτων οὐκ ἰδίων, ἀλλὰ κοινῶν καὶ περὶ ὧν οὐδένας
 ἄλλους εἰκὸς ἦν ἐπιμεληθῆναι πλην τοὺς προεστάναι τῶν Ἑλλήνων
 58 ἀξιούντας; Ἐπειτ' οὐδὲ φευσθέντες φαίνονται τῶν ἐλπίδων δι' αὖς
 κατέφυγον ἐπὶ τοὺς προγόνους ἡμῶν. Ἀνελόμενοι γὰρ πόλεμον ὑπὲρ
 μὲν τῶν τελευτησάντων πρὸς Θηβαίους, ὑπὲρ δὲ τῶν παίδων τῶν
 Ἑρακλέους πρὸς τὴν Εὐρυσθέως δύναμιν, τοὺς μὲν ἐπιστρατεύσαντες
 ἠνάγκασαν ἀποδοῦναι θάψαι τοὺς νεκροὺς τοῖς προσήκουσιν, Πελο-
 ποννησίων δὲ τοὺς μετ' Εὐρυσθέως εἰς τὴν χώραν ἡμῶν εἰσβαλόντας
 ἐπεξελθόντες ἐνίκησαν μαχόμενοι κἄκεῖνον τῆς ὕβρεως ἔπαυσαν.
 59 Θαναμαζόμενοι δὲ καὶ διὰ τὰς ἄλλας πράξεις ἐκ τούτων τῶν ἔργων ἔτι
 μᾶλλον εὐδοκίμησαν. Οὐ γὰρ παρὰ μικρὸν ἐποίησαν, ἀλλὰ τοσοῦτον

ἦταν γιὰ ἀσήμαντα ζητήματα θά τίς παραλείψω. Ὅμως πολὺ προ-
 τοῦ νά γίνουν τά Τρωϊκά — ἀπό ἐκεῖ εἶναι σωστό νά ἀντλοῦν ἐπιχει-
 ρήματα ὅσοι προβάλλουν δικαιώματα πατροπαράδοτα — ἦρθαν οἱ
 γιοὶ τοῦ Ἡρακλῆ³¹ καί λίγο πρὶν ὁ Ἄδραστος³² τοῦ Ταλαοῦ καί βασι-
 λιάς τοῦ Ἄργου. Ὁ τελευταῖος ἀπότυχε στήν ἐκστρατεία κατὰ τῆς 55
 Θῆβας καί δέν εἶχε τή δύναμη ὁ ἴδιος νά σηκώσει καί νά θάψει τούς
 νεκρούς πολεμιστές του, πού εἶχαν πέσει κάτω ἀπό τά τεῖχη τῆς Καδ-
 μείας. Ζήτησε λοιπόν ἀπό τήν πόλη μας νά τόν συνδράμει σ' αὐτή
 τή συμφορά — πού σέ ὄλους εἶναι δυνατό νά τύχει — καί νά μὴν ἀνε-
 χτεῖ νά μένουν ἄταφοι οἱ σκοτωμένοι στούς πολέμους, οὔτε νά κατα-
 πατηθεῖ παλιά συνθήεια καί νόμος ἱερός πατροπαράδοτος. Τά τέκνα 56
 πάλι τοῦ Ἡρακλῆ, κυνηγημένα ἀπό τήν ἔχθρα τοῦ Εὐρυσθέα, ἄφη-
 σαν κατὰ μέρος τίς ἄλλες πόλεις τῆς Ἑλλάδας σάν ἀνίκανες νά τούς
 προσφέρουν συνδρομή στή δυστυχία τους καί πίστεψαν πώς μόνο ἡ
 δικιά μας ἦταν σέ θέση νά τούς παρασταθεῖ γιὰ τό καλό πού ὁ πατέ-
 ρας τους ἔκανε σέ ὄλη τήν ἀνθρωπότητα.

Ἐπίσης ἀπό ὅλα αὐτά φαίνεται ὀλοκάθαρα πώς καί τά χρόνια ἐκεῖνα ἡ 57
 πόλη μας εἶχε τά πρωτεῖα: Ποιός τάχα θά εἶχε τό κουράγιο νά κάνει
 ἐπικλήσεις γιὰ βοήθεια ἢ σέ κατώτερούς του ἢ τούς ὑποταγμένους σέ
 ἄλλους καί δέ θά λογάριαζε τούς πιό ἰσχυρούς; Ἀκόμα περισσότερο πού
 τά ζητήματά τους δέν εἶχαν χαρακτήρα ἰδιωτικό, ἀλλά παρουσίαζαν ἐν-
 διαφέρον γενικό, καί ἦταν φυσικό νά ἀσχοληθοῦν μέ αὐτά μονάχα ὅσοι
 διεκδικοῦσαν τό δικαίωμα νά κατευθύνουν τίς τύχες τῶν Ἑλλήνων.

Ἄλλωστε δέ φαίνεται νά διαψεύστηκαν οἱ ἐλπίδες τους, πού 58
 τούς ὀδήγησαν νά καταφύγουν στούς προγόνους μας. Ἀνάλαβαν,
 ὅπως ξέρομε, ἀπό τή μιά μεριά τόν πόλεμο ἐνάντια στούς Θηβαίους,
 γιὰ νά πετύχουν νά ἐνταφιαστοῦν οἱ νεκροί, καί ἀπό τήν ἄλλη τά ἔδα-
 λαν μέ τή δύναμη τοῦ Εὐρυσθέα γιὰ τό χατήρι τῶν παιδιῶν τοῦ Ἡ-
 ρακλῆ. Ἔτσι ἀνάγκασαν μέ ἐκστρατεία τούς Θηβαίους νά παραδώ-
 σουν τούς νεκρούς στούς συγγενεῖς τους νά τούς θάψουν· ἀλλά καί
 τό στρατό τῶν Πελοποννησίων, πού ἔκαμε εἰσβολή στή χώρα μας μα-
 ζί μέ τόν Εὐρυσθέα, τόν καταδίωξαν, τόν νίκησαν στή μάχη καί
 ἔδωσαν γερό χτύπημα στήν ὑπεροψία καί τή θρασύτητα ἐκείνου.

Καί γιὰ τά ἄλλα τους κατορθώματα βέβαια τούς θαυμάζουν τούς 59
 προγόνους μας, ὅμως φήμη ἀκόμα μεγαλύτερη ἀπόκτησαν ἀπό τίς
 πράξεις τους αὐτές. Δέν πέτυχαν δά καί μικρό πράγμα: Ἄλλαξαν τόσο

- τὰς τύχας ἐκατέρων μετήλλαξαν ὥσθ' ὁ μὲν ἰκετεύειν ἡμᾶς ἀξιώσας βία τῶν ἐχθρῶν ἅπανθ' ὄσων ἐδεήθη διαπραξάμενος ἀπῆλθεν, Ἐυρυσθεὺς δὲ βιάσασθαι προσδοκῆσας αὐτὸς αἰχμάλωτος γενόμενος
- 60 ἰκέτης ἠναγκάσθη καταστῆναι, καὶ τῷ μὲν ὑπερενεγκόντι τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν, ὃς ἐκ Διὸς μὲν γεγονώς, ἔτι δὲ θνητὸς ὢν θεοῦ ῥώμην ἔσχεν, τούτῳ μὲν ἐπιτάττων καὶ λυμαινόμενος ἅπαντα τὸν χρόνον διετέλεσεν, ἐπειδὴ δ' εἰς ἡμᾶς ἐξήμαρτεν, εἰς τοσαύτην κατέστη μεταβολὴν ὥστ' ἐπὶ τοῖς παισὶ τοῖς ἐκείνου γενόμενος ἐπονειδίστως τὸν βίον ἐτελεύτησεν.
- 61 Πολλῶν δ' ὑπαρχουσῶν ἡμῖν εὐεργεσιῶν εἰς τὴν πόλιν τὴν Λακεδαιμονίων περὶ ταύτης μόνης μοι συμβέβηκεν εἰπεῖν· ἀφορμὴν γὰρ λαβόντες τὴν δι' ἡμῶν αὐτοῖς γενομένην σωτηρίαν οἱ πρόγονοι μὲν τῶν νῦν ἐν Λακεδαίμονι βασιλευόντων, ἔκγονοι δ' Ἑρακλέους, κατῆλθον μὲν εἰς Πελοπόννησον, κατέσχον δ' Ἄργος καὶ Λακεδαίμονα καὶ Μεσσήνην, οἰκισταὶ δὲ Σπάρτης ἐγένοντο, καὶ τῶν παρόντων ἀγαθῶν
- 62 αὐτοῖς ἀπάντων ἀρχηγοὶ κατέστησαν. Ὡν ἐχρῆν ἐκείνους μεμνημένους μηδέποτε εἰς τὴν χώραν ταύτην εἰσβαλεῖν, ἐξ ἧς ὀρμηθέντες τοσαύτην εὐδαιμονίαν κατεκτήσαντο, μηδ' εἰς κινδύνους καθιστάναι τὴν πόλιν τὴν ὑπὲρ τῶν παίδων τῶν Ἑρακλέους προκινδυνεύσασαν, μηδὲ τοῖς μὲν ἀπ' ἐκείνου γεγονόσι διδόναι τὴν βασιλείαν, τὴν δὲ τῷ γέ-
- 63 νει τῆς σωτηρίας αἰτίαν οὐσαν δουλεύειν αὐτοῖς ἀξιοῦν. Εἰ δὲ δεῖ τὰς χάριτας καὶ τὰς ἐπιεικείας ἀνελόντας ἐπὶ τὴν ὑπόθεσιν πάλιν ἐπανελθεῖν καὶ τὸν ἀκριβέστατον τῶν λόγων εἰπεῖν, οὐδὲ γὰρ πάτριόν ἐστιν ἠγεῖσθαι τοὺς ἐπὶ ἡλύδας τῶν αὐτοχθόνων, οὐδὲ τοὺς εὐπαθόντας τῶν εὐποιησάντων, οὐδὲ τοὺς ἰκέτας γενομένους τῶν ὑποδε-
- 64 ξαμένων. Ἔτι δὲ συντομώτερον ἔχω δηλῶσαι περὶ αὐτῶν. Τῶν μὲν γὰρ Ἑλληνίδων πόλεων χωρὶς τῆς ἡμετέρας Ἄργος καὶ Θῆβαι καὶ Λακεδαίμων καὶ τότε ἦσαν μέγιστα καὶ νῦν ἔτι διατελοῦσιν. Φαίνονται δ' ἡμῶν οἱ πρόγονοι τοσοῦτον ἀπάντων διενεγκόντες ὥσθ'

τήν τύχη καί στίς δύο περιπτώσεις πού ἀνάφερα πιά πάνω, ὥστε αὐτός πού ἔκρινε σωστό νά μᾶς ἰκετεύσει γύρισε πίσω, ἀφοῦ πέτυχε ὄλα ὅσα ζήτησε, μέ τή βία, ἀπ' τοὺς ἐχθρούς του· ὁ Εὐρυσθέας πάλι, τοῦ ἔλπισε γιά μιὰ στιγμή πώς θά μᾶς ἐπιβληθεῖ μέ τή βία, πιάστηκε κλημάτως καί ἀναγκάστηκε νά πέσει στά πόδια μας ἰκέτης. Αὐτός πού σέ ὄλη τή ζωή του ἔδινε ἐντολές καί καταδυναστεύε ἐκείνον, πού ξεπέρασε τή φύση τήν ἀνθρώπινη—ἦτανε γιός τοῦ Δία³³, μά καί σάν ἀνθρώπος θεϊκιά δύναμη εἶχε—δταν ἔκανε τό λάθος νά τά βάλει μαζί μας, τόσο ἀνάποδα τοῦ ἦρθαν τά πράγματα, ὥστε ἔπεσε στά χέρια τῶν ἀπογόνων τοῦ θύματός του καί τελείωσε ντροπιασμένος τή ζωή του.

Παρόλο πού πολλές ἦταν οἱ εὐεργεσίες πού προσφέραμε στήν πόλη τῶν Σπαρτιατῶν, ἡ περίσταση τό ἔφερε νά σᾶς μιλήσω μοναχά γι' αὐτήν. Καί αὐτό γιατί οἱ πρόγονοι τῶν σημερινῶν βασιλιάδων τῆς Σπάρτης καί ἀπόγονοι τοῦ Ἡρακλῆ, στηριγμένοι ἀκριδῶς στή σωτηρία πού τοὺς ἐξασφάλισαμε ἐμεῖς, κατέβηκαν στήν Πελοπόννησο, πῆραν τό Ἄργος, τή Λακεδαίμονα καί τή Μεσσηνία, ἔδρυσαν ὕστερα τή Σπάρτη καί ἔγιναν οἱ δημιουργοί τῶν ἀγαθῶν πού ἀπολαβαίνουσι τώρα ὄλοι. Ὅλα αὐτά βέβαια ἔπρεπε νά τά θυμῶνται ἐκείνοι καί σέ καμιά περίπτωση νά μήν εἰσβάλουσι στή χώρα τούτη, ἀπό ὅπου ξεκίνησαν καί ἀπόχτησαν τόση εὐημερία· ποτέ νά μήν θάζουσι σέ κίνδυνο τήν πόλη αὐτή, πού ἀντιμετώπισε κινδύνους, γιά νά ὑπερασπίσει τά τέκνα τοῦ Ἡρακλῆ· οὔτε καί νά ἔχουσι τήν ἀξίωση νά κάνουν σιλάδα τοῦς τήν πόλη, πού ἔσωσε τό γένος τοῦ Ἡρακλῆ, τή στιγμή μάλιστα πού κάνουν βασιλιάδες τοὺς ἀπογόνους του.

Μά καί ἂν ἀκόμα πρέπει νά ἀφήσω κατά μέρος τήν καλοσύνη πού τοὺς δεῖξαμε καί τήν εὐγνωμοσύνη πού χρωστοῦν σ' ἐμᾶς, γιά νά ξαναγυρίσω στό βασικό μου θέμα καί νά σᾶς πῶ τά πράγματα χωρὶς περιστροφές, ἔχω νά πῶ ὅτι δέν εἶναι πατροπαράδοτη συνήθεια τῶν Ἑλλήνων νά διευθύνουσι οἱ ξενοφερμένοι τοὺς αὐτόχθονες, οὔτε καί ὅσοι εὐεργετήθηκαν τοὺς εὐεργέτες τους, οὔτε καί αὐτοὶ πού πέσανε στά γόνατα θερμοπαρακαλώντας ὄσους τοὺς δέχτηκαν μέ καλοσύνη καί ἀνθρωπιά.

Μπορῶ ὄμως νά ἀποδείξω αὐτά καί πιά συνοπτικά: Ἀπό τίς πόλεις τῆς Ἑλλάδας, ἂν θγάλεις τή δικιά μας, ἦταν καί εἶναι οἱ πιά μεγάλες τό Ἄργος, ἡ Θήβα καί ἡ Σπάρτη. Οἱ πρόγονοί μας ὄμως τόσο τοὺς πέρασαν ὄλους αὐτούς, ὥστε γιά τό χατήρι τῶν

ὑπὲρ μὲν Ἀργείων δυστυχησάντων Θηβαίους, ὅτε μέγιστον ἐφρό-
 65 νησαν, ἐπιτάττοντες, ὑπὲρ δὲ τῶν παίδων τῶν Ἡρακλέους Ἀρ-
 γείους καὶ τοὺς ἄλλους Πελοποννησίους μάχῃ κρατήσαντες, ἐκ δὲ
 τῶν πρὸς Εὐρυσθέα κινδύνων τοὺς οἰκιστὰς καὶ τοὺς ἡγεμόνας τοὺς
 Λακεδαιμονίων διασώσαντες. Ὡστε περὶ μὲν τῆς ἐν τοῖς Ἑλληνισ-
 δυναστείας οὐκ οἶδ' ὅπως ἂν τις σαφέστερον ἐπιδειξάι δυνήθει.

66 Δοκεῖ δέ μοι καὶ περὶ τῶν πρὸς τοὺς βαρβάρους τῇ πόλει πε-
 πραγμένων προσήκειν εἰπεῖν, ἄλλως τ' ἐπειδὴ καὶ τὸν λόγον κατε-
 στησάμην περὶ τῆς ἡγεμονίας τῆς ἐπ' ἐκείνου. Ἄπαντας μὲν οὖν ἑξα-
 ριθμῶν τοὺς κινδύνους λίαν ἂν μακρολογοίην· ἐπὶ δὲ τῶν μεγίστων
 τὸν αὐτὸν τρόπον ὄνπερ ὀλίγω πρότερον πειράσομαι καὶ περὶ τούτων
 67 διελθεῖν. Ἔστι γὰρ ἀρχικώτατα μὲν τῶν γενῶν καὶ μεγίστας δυ-
 ναστείας ἔχοντα Σκύθαι καὶ Θρᾶκες καὶ Πέρσαι, τυχάνουσι δ' οὗτοι
 μὲν ἅπαντες ἡμῖν ἐπιβουλεύσαντες, ἡ δὲ πόλις πρὸς ἅπαντας τούτους
 διακινδυνεύσασα. Καίτοι τί λοιπὸν ἔσται τοῖς ἀντιλέγουσιν, ἣν ἐπι-
 δειχθῶσι τῶν μὲν Ἑλλήνων οἱ μὴ δυνάμενοι τυχᾶναι τῶν δικαίων
 ἡμᾶς ἰκετεύειν ἀξιοῦντες, τῶν δὲ βαρβάρων οἱ βουλόμενοι καταδουλώ-
 σασθαι τοὺς Ἑλληνας ἐφ' ἡμᾶς πρότους ἰόντες;

68 Ἐπιφανέστατος μὲν οὖν τῶν πολέμων ὁ Περσικὸς γέγονεν,
 οὐ μὴν ἐλάττω τεκμήρια τὰ παλαιὰ τῶν ἔργων ἐστὶ τοῖς περὶ τῶν
 πατρῶν ἀμφισβητοῦσιν. Ἔτι γὰρ ταπεινῆς οὐσῆς τῆς Ἑλλάδος ἤλ-
 θον εἰς τὴν χώραν ἡμῶν Θρᾶκες μὲν μετ' Εὐμόλπου τοῦ Ποσειδῶ-
 νος, Σκύθαι δὲ μετ' Ἀμαζόνων τῶν Ἀρεως θυγατέρων, οὐ κατὰ τὸν
 αὐτὸν χρόνον, ἀλλὰ καθ' ὃν ἑκάτεροι τῆς Εὐρώπης ἐπῆρχον, μισοῦντες
 μὲν ἅπαν τὸ τῶν Ἑλλήνων γένος, ἰδίᾳ δὲ πρὸς ἡμᾶς ἐγκλήματα ποιη-
 σάμενοι, νομίζοντες ἐκ τούτου τοῦ τρόπου πρὸς μίαν μὲν πόλιν κινδυν-
 69 νεύσειν, ἀπασῶν δ' ἅμα κρατήσειν. Οὐ μὴν κατώρθωσαν, ἀλλὰ πρὸς

Ἀργείων, δταν ἔπαθαν τή συμφορά ἐκείνη, ἐπέβαλαν τή θέλησή τους στούς Θηβαίους, τή στιγμή μάλιστα πού ἐτοῦτοι ἦταν γεμάτοι ἔπαρση, πού νίκησαν. Ἔπειτα γιά τό χατήρι τῶν ἀπογόνων τοῦ Ἡρακλή νίκησαν πολεμώντας τούς Ἀργεῖους καί τούς ἄλλους Πελοποννησίους. Τέλος μέ τόν πόλεμο κατά τοῦ Εὐρυσθέα ἔσωσαν αὐτούς πού ἴδρυσαν τή Σπάρτη καί σήμερα τήν κυβερνοῦν. Ὅστερα ἀπ' ὄλα αὐτά δέν ξέρω μέ ποιόν τρόπο θά μπορούσε νά ἀποδείξει κανεῖς σαφέστερα τό δικαίωμα πού ἔχουμε γιά τήν ἡγεμονία τῶν Ἑλλήνων.

Τώρα, νομίζω, ἦρθε ἡ ὥρα νά μιλήσω καί γιά τά κατορθώματα τῆς πόλης κατά τῶν Περσῶν, κυρίως γιατί βασικό θέμα τοῦ λόγου μου αὐτοῦ εἶναι ἡ ἡγεμονία τῆς ἐκστρατείας ἐναντίον τους. Ἄν ἀπαριθμοῦσα ὅμως ὄλους ἐκείνους τούς ἀγῶνες, θά ἔτρωγα χωρίς ἄλλο πιά σημαντικούς.

Οἱ Θράκες λοιπόν, οἱ Σκύθες³⁷ καί οἱ Πέρσες ὅπωςδήποτε εἶναι τά πιά πολεμικά ἀπό τά βαρβαρικά ἔθνη καί ἔχουν τήν πιά μεγάλη δύναμη. Ὅλοι αὐτοί τά βάλανε μαζί μας, καί ἡ πόλη ἀντιμετώπισε σκληροῦς ἀγῶνες ἐναντίον τους. Τί θά ἀπομείνει τώρα γιά ἐπιχειρήματα σ' αὐτούς πού ὑποστηρίζουν τό ἀντίθετο, ἀφοῦ θά ἀποδειχτεῖ ὅτι, ὅσοι ἀπό τούς Ἑλληνας ἀδυνατοῦσαν νά βροῦν τό δίκιο τους, σ' ἐμᾶς κατάφευγαν γιά προστασία καί, ὅσοι ἀπό τούς βαρβάρους εἶχαν σκοπό νά ὑποδουλώσουν τούς Ἑλληνας, πρῶτα τά ἐβάζαν μαζί μας;

Ἀπό τούς πολέμους αὐτούς βέβαια ὁ πιά ὀνομαστός στάθηκε ὁ Περσικός. Ὅμως τά ἀρχαιότερα κατορθώματά μας δέν ἀποτελοῦν ἀπόδειξη μικρότερη γιά ὅσους προβάλλουν δικαιώματα στό θέμα τῆς πατροπαράδοτης ἡγεμονίας. Θέλω νά πῶ πῶς, τόν καιρό πού ἡ Ἑλλάδα ἦτανε ταπεινή καί ἀσήμαντη, ἦρθαν στή χώρα μας οἱ Θράκες μέ τόν Εὐμόλοπο³⁸, τό γιό τοῦ Ποσειδώνα, καί οἱ Σκύθες μέ τίς Ἀμαζόνες³⁹, τίς θυγατέρες τοῦ Ἄρη — ὄχι βέβαια τήν ἴδια ἐποχή, ἀλλά τά χρόνια πού τό καθένα ἔθνος ἀπό τά δύο αὐτά ἐπιχειροῦσε νά ἐπεκταθεῖ καί στήν Εὐρώπη. Μισοῦσαν ὅπωςδήποτε ὄλους μαζί τούς Ἑλληνας, μά ἐπινόησαν προφάσεις γιά νά τά βάλουμε μέ ἐμᾶς ξεχωριστά, ἀκριβῶς γιατί πίστευαν πῶς, πολεμώντας μόνο μέ τή δικιά μας πόλη, τήν ἴδια ὥρα θά ἐξασφάλιζαν κυριαρχία πάνω σέ ὄλους τούς Ἑλληνας.

Βέβαια δέν τά κατάφεραν. Μπορεῖ νά πολέμησαν μόνο μέ τούς

μόνους τοὺς προγόνους τοὺς ἡμετέρους συμβαλόντες ὁμοίως διεφθάρησαν ὡσπερ ἂν εἰ πρὸς ἅπαντας ἀνθρώπους ἐπολέμησαν. Δῆλον δὲ τὸ μέγεθος τῶν κακῶν τῶν γενομένων ἐκείνοις· οὐ γὰρ ἂν ποθ' οἱ λόγοι περὶ αὐτῶν τοσοῦτον χρόνον διέμειναν, εἰ μὴ καὶ τὰ πραχθέντα
70 πολὺ τῶν ἄλλων διήνεγκεν. Λέγεται δ' οὖν περὶ μὲν Ἀμαζόνων ὡς τῶν μὲν ἐλθουσῶν οὐδεμία πάλιν ἀπῆλθεν, αἱ δ' ὑπολειφθεῖσαι διὰ τὴν ἐνθάδε συμφορὰν ἐκ τῆς ἀρχῆς ἐξεβλήθησαν, περὶ δὲ Θρακῶν ὅτι τὸν ἄλλον χρόνον ὄμοροι προσοικοῦντες ἡμῖν τοσοῦτον διὰ τὴν τότε στρατείαν διέλιπον ὥστ' ἐν τῷ μεταξὺ τῆς χώρας ἔθνη πολλὰ καὶ γένη παντοδαπά καὶ πόλεις μεγάλας κατοικισθῆναι.

71 Καλὰ μὲν οὖν καὶ ταῦτα καὶ πρέποντα τοῖς περὶ τῆς ἡγεμονίας ἀμφισβητοῦσιν, ἀδελφὰ δὲ τῶν εἰρημένων καὶ τοιαῦθ' οἷά περ εἰκὸς τοὺς ἐκ τοιούτων γεγονότας οἱ πρὸς Λαρεῖον καὶ Ξέρξην πολέμησαντες ἔπραξαν. Μεγίστου γὰρ πολέμου συστάτος ἐκείνου καὶ πλείστων κινδύνων εἰς τὸν αὐτὸν χρόνον συμπεσόντων, καὶ τῶν μὲν πολεμίων ἀνυποστάτων οἰομένων εἶναι διὰ τὸ πλῆθος, τῶν δὲ συμ-
72 μάχων ἀνυπέρβλητον ἡγουμένων ἔχειν τὴν ἀρετὴν, ἀμφοτέρων κρατήσαντες ὡς ἐκατέρων προσῆκεν, καὶ πρὸς ἅπαντας τοὺς κινδύνους διενεγκόντες, εὐθύς μὲν τῶν ἀριστείων ἠξιώθησαν, οὐ πολλῷ δ' ὕστερον τὴν ἀρχὴν τῆς θαλάττης ἔλαβον, δόντων μὲν τῶν ἄλλων Ἑλλήνων, οὐκ ἀμφισβητούντων δὲ τῶν νῦν ἡμᾶς ἀφαιρεῖσθαι ζητούντων.

73 Καὶ μηδεὶς οἰέσθω μ' ἀγνοεῖν ὅτι καὶ Λακεδαιμόνιοι περὶ τοὺς καιροὺς τούτους πολλῶν ἀγαθῶν αἰτίοι τοῖς Ἑλλήσιν κατέστησαν· ἀλλὰ διὰ τοῦτο καὶ μᾶλλον ἐπαινεῖν ἔχω τὴν πόλιν, ὅτι τοιούτων ἀταγωνιστῶν τυχοῦσα τοσοῦτον αὐτῶν διήνεγκεν. Βούλομαι δ' ὀλίγω μακρότερα περὶ τοῖν πολέοιν εἰπεῖν καὶ μὴ ταχὺ λίαν παραδραμεῖν, ἵν' ἀμφοτέρων ἡμῖν ὑπομνήματα γένηται, τῆς τε τῶν προγόνων ἀρε-

δικούς μας τούς προγόνους, ἔπαθαν ὅμως τέτοια συμφορά, σά νά τά ἔβαλαν μέ ὄλο τόν πληθυσμό τῆς γῆς. Θέλετε καί ἀπόδειξη γιά τό μέγεθος τῆς καταστροφῆς πού τούς βρῆκε; Ποτέ ἡ παράδοση γι' αὐτά τά γεγονότα δέ θά ἦταν τόσο ζωντανή, ἂν τό κατόρθωμα τό ἴδιο δέν εἶχε ἐντελῶς ξεχωριστή σημασία.

Λένε μάλιστα γιά τίς Ἀμαζόνες πώς, ἀπό ὄσες ἤρθαν ἐδῶ, κα- 70
μιά δέ γύρισε πίσω· καί ὄσες πάλι ἀπόμειναν στόν τόπο τους διώχτη-
καν ἀπό τήν ἔξουσία πού εἶχαν, μόνο καί μόνο γιά τό κακό πού ἔπα-
θαν ἐδῶ. Γιά τούς Θράκες ὕστερα, πού εἶχαν τά ἴδια σύνορα μ' ἐμᾶς
πρωύτερα, λένε ὅτι μέ ἐκείνη τήν καταστροφή πῆγαν καί χώθηκαν
τόσο βαθιά, ὥστε στόν ἄδειο χῶρο, πού ἄφησαν, ἐγκαταστάθηκαν ἔθνη
πολλά καί διάφορες φυλές καί χτίστηκαν τεράστιες πόλεις.

Καλά καί ἄξια βέβαια εἶναι ὅλα αὐτά γιά ὄσους μέ τό δίκιο τους 71
διεκδικοῦν τήν ἡγεμονία τῆς Ἑλλάδας. Ὅμως κατορθώματα ἀνά-
λογα μέ αὐτά καί ὅπως θά τά περίμενε κανένας ἀπό τούς ἀπογόνους
τέτοιων προγόνων εἶναι ἐκεῖνα πού ἔκαναν ὄσοι πολέμησαν μέ τό Δα-
ρεῖο καί τόν Ξέρξη. Αὐτός ὁ πόλεμος βέβαια ἦταν ὁ φοβερότερος
ἀπό ὄλους, καί ἔπεσαν μαζεμένοι στήν Ἑλλάδα κίνδυνοι πάμπολλοι
τήν ἴδια ἐποχή. Οἱ ἐχθροί πίστευαν πώς ἦταν ἀκατάβλητοι γιά τό
πλῆθος τους τό ἀμέτρητο, καί οἱ σύμμαχοί μας νόμιζαν πώς ἡ πα-
λικαριά τους δέ βρίσκει τό ταίρι της. Παρ' ὅλα αὐτά οἱ πρόγονοί μας 72
νίκησαν καί τούς δύο — φυσικά μέ τόν τρόπο πού στόν καθένα
ταίριαζε — καί στίς μάχες ὄλες διακρίθηκαν. Γι' αὐτό καί κρίθη-
καν ἀμέσως ἄξιοι γιά τά ἀριστεία καί πολύ γρήγορα ἀπόχτησαν τήν
ἡγεμονία στή θάλασσα, πού τούς τήν ἔδωσαν οἱ ἄλλοι, Ἕλληνες,
χωρίς νά τήν ἀμφισητοῦν οὔτε καί αὐτοί πού ἐπιδιώκουν σήμε-
ρά νά μᾶς τήν ἀφαιρέσουν⁴⁰.

*Ἡ σπουδαιό-
τητα τῶν Μη-
δικῶν — Συμ-
βολή Σπάρτης
καί Ἀθηνῶν.*

Καί ἄς μή νομίσει κανένας πώς μοῦ διαφεύγει ὅτι καί οἱ Σπαρ- 73
τιάτες τά δύσκολα ἐκεῖνα χρόνια πρόσφεραν ἐξαιρετικές ὑπηρεσίες
στήν Ἑλλάδα. Ἰσα — Ἰσα! Μά γι' αὐτό ἀκριβῶς κίβλας μπορῶ καί
πλέκω τέτοιο ἐγκώμιο στήν πόλη μας· γιατί τῆς ἔλαχαν τέτοιοι ἀν-
ταγωνιστές καί μπόρεσε νά τούς ξεπεράσει τόσο. Μάλιστα θέλω νά
πῶ περισσότερα γιά τίς δύο πόλεις, νά μή μιλήσω σύντομα, γιά νά
σᾶς βοηθήσω νά θυμηθεῖτε ἀκριβῶς δύο πράγματα σπουδαῖα : Καί
τήν παλικαριά τῶν πατεράδων μας καί τό μῖσος τους τό ἄσθηστο
γιά τούς βαρβάρους.

74 τῆς καὶ τῆς πρὸς τοὺς βαρβάρους ἔχθρας. Καίτοι μ' οὐ λέληθεν
 ὅτι χαλεπὸν ἔστιν ὕστατον ἐπελθόντα λέγειν περὶ πραγμάτων πάλαι
 προκατειλημμένων καὶ περὶ ὧν οἱ μάλιστα δυνηθέντες τῶν πολιτῶν
 εἰπεῖν ἐπὶ τοῖς δημοσίᾳ θαπτομένοις πολλάκις εἰρήκασιν· ἀνάγκη γὰρ
 τὰ μὲν μέγιστ' αὐτῶν ἤδη καταχεχρηῆσθαι, μικρὰ δ' ἔτι παραλελει-
 φθαι. "Ὅμως δ' ἐκ τῶν ὑπολοίπων, ἐπειδὴ συμφέρει τοῖς πράγμασιν,
 οὐκ ὀκνητέον μνησθῆναι περὶ αὐτῶν.

75 Πλείστον μὲν οὖν ἀγαθῶν αἰτίους καὶ μεγίστων ἐπαίνων ἀξιούς
 ἠγοῦμαι γεγενηῆσθαι τοὺς τοῖς σώμασιν ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος προκιν-
 δυνεύσαντας· οὐ μὴν οὐδὲ τῶν πρὸ τοῦ πολέμου τούτου γενομένων
 καὶ δυναστευσάντων ἐν ἑκατέρᾳ τοῖν πόλεον δίκαιον ἀμνημονεῖν·
 ἐκεῖνοι γὰρ ἦσαν οἱ προασκήσαντες τοὺς ἐπιγιγνομένους καὶ τὰ πλή-
 θη προτρέψαντες ἐπ' ἀρετὴν καὶ χαλεποὺς ἀνταγωνιστὰς τοῖς βαρβά-
 76 ροῖς ποιήσαντες. Οὐ γὰρ ὀλιγώροισιν τῶν κοινῶν, οὐδ' ἀπέλαον
 μὲν ὡς ἰδίων, ἡμέλων δ' ὡς ἀλλοτριῶν, ἀλλ' ἐκήδοντο μὲν ὡς οἰκειῶν,
 ἀπείχοντο δ' ὡσπερ χρῆ τῶν μηδὲν προσηκόντων· οὐδὲ πρὸς ἀργύ-
 ριον τὴν εὐδαιμονίαν ἔκρινον, ἀλλ' οὗτος ἐδόκει πλοῦτον ἀσφαλέστα-
 τον κεκτηῆσθαι καὶ κάλλιστον, ὅστις τοιαῦτα τυγχάνοι πράττων ἐξ
 ὧν αὐτὸς τε μέλλοι μάλιστα εὐδοκιμήσειν καὶ τοῖς παισὶν μεγίστην
 77 δόξαν καταλείψειν. Οὐδὲ τὰς θρασυτήτας τὰς ἀλλήλων ἐζήλουν,
 οὐδὲ τὰς τόλμας τὰς αὐτῶν ἤσκον, ἀλλὰ δεινότερον μὲν ἐνόμιζον
 εἶναι κακῶς ὑπὸ τῶν πολιτῶν ἀκούειν ἢ καλῶς ὑπὲρ τῆς πόλεως ἀπο-
 θνήσκειν, μᾶλλον δ' ἠσχύνοντ' ἐπὶ τοῖς κοινοῖς ἁμαρτήμασιν ἢ νῦν
 78 ἐπὶ τοῖς ἰδίοις τοῖς σφετέροις αὐτῶν. Τούτων δ' ἦν αἴτιον, ὅτι τοὺς
 νόμους ἐσκόπων ὅπως ἀκριβῶς καὶ καλῶς ἐξουσιν, οὐχ οὕτω τοὺς περὶ
 τῶν ἰδίων συμβολαίων ὡς τοὺς περὶ τῶν καθ' ἑκάστην τὴν ἡμέραν ἐπι-
 τηδευμάτων· ἠπίσταντο γὰρ ὅτι τοῖς καλοῖς κάγαθοῖς τῶν ἀνθρώπων

Βέβαια δέν ξεχνῶ πῶς εἶναι δύσκολη ἡ θέση μου, ἀφοῦ ἤρθα τε- 74
 λευταῖος νά μιλήσω γιά θέματα πού ἄλλοι τά καταπιάστηκαν ἀπό και-
 ρό καί μίλησαν γι' αὐτά πολλές φορές σέ λόγους ἐπιτάφιους οἱ πιό
 δεινοί τῆς πόλης ῥήτορες⁴¹. Εἶναι φυσικό τά πιό σπουδαῖα σημεῖα τους
 νά ἔχουν πιά ἐξαντληθεῖ καί νά ἔχουν ἀπομείνει μονάχα λεπτομέ-
 ρειες. Καί αὐτές ὁμως, ἀφοῦ τό ἐπιβάλλει ἡ περίσταση, δέ θά διστά-
 σω νά τίς ἀναφέρω.

Βέβαια πρόσφεραν, νομίζω, παρά πολλές εὐεργεσίες καί ἀξίζουν 75
 χωρίς ἄλλο τόν πιό μεγάλο ἔπαινο αὐτοί πού πρόταξαν τά στήθη τους
 γιά τήν ἐλευθερία τῶν Ἑλλήνων⁴². Ὅμως σωστό δέν εἶναι νά ξεχνοῦμε
 καί ἐκείνους πού ἔζησαν πρὶν ἀπό αὐτόν τόν πόλεμο⁴³ καί εἶχαν στά
 χέρια τους τήν τύχη τόσο τῆς μιᾶς ὅσο καί τῆς ἄλλης πολιτείας: Ἐ-
 κείνοι εἶναι πού ἀσκησαν τοὺς μεταγενέστερους, ἔδειξαν στό λαό τό
 δρόμο γιά τήν ἀρετή καί τόν ἔκαμαν νά γίνεῖ ὁ φόβος καί ὁ τρόμος
 τῶν βαρβάρων.

Καί αὐτό γιατί δέν ἔδειχναν ἀδιαφορία γιά τά δημόσια πράγμα- 76
 τα, δέν τά ἐκμεταλλεύονταν σά νά ἦταν προσωπικό τους εἶός ἀδια-
 φορώντας σύγκαιρα γι' αὐτά, σά νά ἦταν ξένα. Ἀντίθετα τά νοιάζον-
 ταν μέ τήν καρδιά τους, σά νά ἦταν δικό τους χτήμα, μά ἀπομά-
 κρυναν κάθε προσωπικό συμφέρο ἀπό αὐτά, ὅπως εἶναι σωστό νά γί-
 νεται πάντα γιά πράγματα πού δέ μᾶς ἀνήκουν. Οὔτε καί μετροῦσαν
 τήν εὐτυχία μέ θάση τῆ χρηματική περιουσία τοῦ καθένα· πλούτη
 σπουδαῖα καί ἄξια πίστευαν πῶς ἔχει αὐτός μονάχα πού κάνει ὅσα
 εἶναι γιά νά τοῦ ἐξασφαλίσουν τό πιό ἔντιμο ὄνομα καί γιά νά ἀφήσει
 στά παιδιά του κληρονομιά τήν πιό μεγάλη δόξα.

Δέ ζήλευαν ἐπίσης τήν ἐπίδειξη παράτολμης παλικαριᾶς — γι' 77
 αὐτό καί δέν ἔπαιρναν μέτρα γιά νά ἀσκηθεῖ ἡ τόλμη τους. Παρ' ὅλα
 αὐτά τοὺς ἦταν πιό ὀδυνηρό νά τοὺς κακολογοῦν οἱ συμπολίτες τους,
 παρά νά δώσουν τῆ ζωὴ τους τιμημένα ὑπερασπίζοντας τήν πόλη·
 καί περισσότερη γτροπή τοὺς ἔφερε τό σφάλμα πού εἶχε ἀντίχτυπο
 στό κοινό συμφέρο ἀπό ὅση νοιώθουμε σήμερα ἐμεῖς γιά τά προσωπι-
 κά μας λάθη. Αὐτό ὀφείλεται βασικά στό γεγονός ὅτι ἀγρυπνοῦσαν 78
 πάντα γιά τῆ δικαιοσύνη καί τῆ σωστή ἐφαρμογή τῶν νόμων — ὄχι
 τόσο γι' αὐτούς πού ἀναφέρονταν σέ ἰδιωτικές συναλλαγές, ὅσο γι'
 αὐτούς πού ρύθμιζαν τίς καθημερινές κοινωνικές σχέσεις τῶν πολι-
 τῶν. Ἦξεραν δά ὅτι οἱ τίμιοι ἄνθρωποι δέ χρειάζονταν πολλές γρα-

⁷⁵ Ἐπαινος τῶν
 προγόνων,
 πού διαμόρ-
 φωσαν τῆ
 γενιά τῶν
 Μηδικῶν.

οὐδὲν δεήσει πολλῶν γραμμάτων, ἀλλ' ἀπ' ὀλίγων συνθημάτων ἔα-
 79 δίως καὶ περὶ τῶν ἰδίων καὶ περὶ τῶν κοινῶν ὁμοιοῦσιν. Οὕτω
 δὲ πολιτικῶς εἶχον ὥστε καὶ τὰς στάσεις ἐποιοῦντο πρὸς ἀλλήλους,
 οὐχ ὀπότεροι τοὺς ἑτέρους ἀπολέσαντες τῶν λοιπῶν ἄρξουσιν,
 ἀλλ' ὀπότεροι φθήσονται τὴν πόλιν ἀγαθόν τι ποιήσαντες· καὶ τὰς
 ἑταιρείας συνῆγον οὐχ ὑπὲρ τῶν ἰδία συμφερόντων, ἀλλ' ἐπὶ τῇ τοῦ
 80 πλήθους ὠφελείᾳ. Τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον καὶ τὰ τῶν ἄλλων διώκουν,
 θεραπεύοντες, ἀλλ' οὐχ ὑβρίζοντες τοὺς Ἕλληνας, καὶ στρατηγεῖν
 οἰόμενοι δεῖν, ἀλλὰ μὴ τυραννεῖν αὐτῶν, καὶ μᾶλλον ἐπιθυμοῦντες
 ἡγεμόνες ἢ δεσπότες προσαγορεύεσθαι καὶ σωτῆρες, ἀλλὰ μὴ λυμεῶ-
 νες ἀποκαλεῖσθαι, τῷ ποιεῖν εὖ προσαγόμενοι τὰς πόλεις, ἀλλ' οὐ βίαι
 81 καταστρεφόμενοι, πιστοτέροις μὲν τοῖς λόγοις ἢ νῦν τοῖς ὄρκοις
 χρώμενοι, ταῖς δὲ συνθήκαις ὥσπερ ἀνάγκαις ἐμμένειν ἀξιοῦντες,
 οὐχ οὕτως ἐπὶ ταῖς δυναστείαις μέγα φρονοῦντες ὡς ἐπὶ τῷ σωφρονῶς
 ζῆν φιλοτιμούμενοι, τὴν αὐτὴν ἀξιοῦντες γνώμην ἔχειν πρὸς τοὺς ἡτ-
 τούς ἢνπερ τοὺς κρείττους πρὸς σφᾶς αὐτούς, ἴδια μὲν ἄστη τὰς αὐτῶν
 πόλεις ἡγοῦμενοι κοινὴν δὲ πατρίδα τὴν Ἑλλάδα νομίζοντες εἶναι.
 82 Τοιαύταις διανοαῖς χρώμενοι καὶ τοὺς νεωτέρους ἐν τοῖς τοι-
 ούτοις ἤθεσιν παιδεύοντες οὕτως ἄνδρας ἀγαθοὺς ἀπέδειξαν τοὺς πο-
 λεμήσαντας πρὸς τοὺς ἐκ τῆς Ἀσίας ὥστε μηδένα πάποτε δυνηθῆναι
 περὶ αὐτῶν μήτε τῶν ποιητῶν μήτε τῶν σοφιστῶν ἀξίως τῶν ἐκείνοις
 πεπραγμένων εἰπεῖν. Καὶ πολλὴν αὐτοῖς ἔχω συγγνώμην· ὁμοίως γὰρ
 ἔστιν χαλεπὸν ἐπαινεῖν τοὺς ὑπερβεβληκότας τὰς τῶν ἄλλων ἀρετὰς
 ὥσπερ τοὺς μηδὲν ἀγαθὸν πεποικηκότας· τοῖς μὲν γὰρ οὐχ ὑπεῖσι πρά-
 83 ξεις, περὶ δὲ τοὺς οὐκ εἰσὶν ἀρμόττοντες λόγοι. Πῶς γὰρ ἂν γένοιτο
 σύμμετροι τοιούτοις ἀνδράσιν, οἳ τοσοῦτον μὲν τῶν ἐπὶ Τροίαν στρα-
 τευσασμένων διήνεγκαν ὅσον οἱ μὲν περὶ μίαν πόλιν [στρατεύσαντες]
 ἔτη δέκα διέτριψαν, οἱ δὲ τὴν ἐξ ἀπάσης τῆς Ἀσίας δύναμιν ἐν ὀλί-
 γῳ χρόνῳ κατεπολέμησαν, οὐ μόνον δὲ τὰς αὐτῶν πατρίδας διέ-

πτές διατυπώσεις· μιά άπλή ξντιμη συμφωνία εύκολα θά μπορούσε νά στηρίξει και τίς προσωπικές και τίς δημόσιες συναλλαγές τους.

Και είχαν τέτοια πολιτική συνείδηση, ώστε ο ανταγωνισμός ανάμεσα στα κόμματα είχε σκοπό όχι βέβαια ποιό θά έξουτώσει τό άλλο, για νά αναλάβει ύστερα τήν έξουσία, αλλά ποιό θά πρωτοπροσφέρει τίς αγαθές ύπηρεσίες του στην πόλη. Και τά πολιτικά τους κόμματα δέν απόδλεπαν σέ κομματικά όφέλη, αλλά έξυπηρετούσαν μόνο του συνέλου τά συμφέροντα.

Μέ τόν ίδιο ακριβώς τρόπο ρύθμιζαν και τίς σχέσεις τους μέ τίς άλλες πόλεις, τίς συμμαχικές: Προστάτευαν τούς "Έλληνες και δέν τούς καταπίεζαν· θεωρούσαν χρέος τους νά είναι οί στρατηγοί τους και όχι οί τύραννοί τους· προτιμούσαν νά τούς αποκαλοϋν ήγέτες και όχι άφεντικά, σωτήρες και όχι έξολοθρευτές. "Επαιρναν μέ τό μέρος τους τίς πόλεις μέ τίς εύεργεσίες τους και δέν τούς ανάγκαζαν μέ τή θία, και ήταν ο λόγος τους πίο αξιόπιστος από οτι είναι σήμερα οί θρκοί. Είχανε τήν αξίωση οί συμφωνίες και οί συνθήκες νά είναι άπαραβίαστες σάν τήν ανάγκη· όχι πώς είχαν καμιά έπαρση, πού ήταν οί άρχηγοί, αλλά καμάρωναν πραγματικά για τή ζωή τους, πού ήταν μετρημένη και άφογη. "Ενοιωθαν ακόμα χρέος τους στους κατώτερους νά φέρονται όπως θά ήθελαν οί ίδιοι νά φέρονται οί άνωτεροι σ' αυτούς. Τέλος ο καθένας έδλεπε τήν πόλη του σάν ιδιαίτερα δικό του τόπο, μά ένιωθε για κοινή πατρίδα όλων τήν "Ελλάδα.

Μέ τίς άρχές αυτές και αυτά τά ήθη ανάθρεψαν τή νέα γενιά και ανάδειξαν σέ τέτοια παλικάρια αυτούς πού αντιμετώπισαν τήν επιδρομή των έχθρων από τήν "Ασία, ώστε κανείς ποτέ, ρήτορας ή ποιητής, δέ μπόρεσε νά γράφει τίποτα ανάξιο στις λαμπρές πράξεις εκείνων. Και τούς δικαιολογώ άπόλυτα: Είναι τό ίδιο δύσκολο νά βρει έπαινους για εκείνους πού έχουν ξεπεράσει τίς άρετές των άλλων, όσο και γι' αυτούς πού δέν έχουνε κάνει τίποτα αξιόλογο: Σέ τούτους δέ βρίσκεις τί νά επαινέσεις, σ' εκείνους πάλι πού νά βρεις λόγια πού νά αποδώσουν ταιριαστά τίς πράξεις τους!

Και πράγματι πώς νά βρεθούνε λόγοι ταιριαστοί για τέτοιους άντρες, πού ξεπέρασαν τόσο πολύ εκείνους πού πολέμησαν στην Τροία; "Εκείνοι δέκα χρόνια δλόκληρα χρειάστηκαν για μιά μονάχα πόλη· έτοϋτοι μόνο σέ λίγο χρόνο όλες τίς άσιατικές δυνάμεις κατατρόπωσαν. Και δέν έσωσαν μόνο τήν πατρίδα του ο καθένας, αλλά

82 'Η συμβολή των 'Αθηνών στα Μηδικά.

σωσαν, ἀλλὰ καὶ τὴν σύμπασαν Ἑλλάδ' ἤλευθέρωσαν ; Ποίον δ' ἂν ἔργων ἢ πόνων ἢ κινδύνων ἀπέστησαν ὥστε ζῶντες εὐδοκιμεῖν, ολί-
 84 ἤθελον ἀποθνήσκειν ; Οἶμαι δὲ καὶ τὸν πόλεμον θεῶν τινὰ συναγα-
 γεῖν ἀγασθέντα τὴν ἀρετὴν αὐτῶν, ἵνα μὴ τοιοῦτοι γενόμενοι τὴν φύ-
 σιν διαλάθοιεν μῆδ' ἀκλεῶς τὸν βίον τελευτήσαιεν, ἀλλὰ τῶν αὐτῶν
 τοῖς ἐκ τῶν θεῶν γεγονόσιν καὶ καλουμένοις ἡμιθεοῖς ἀξιοθεῖεν· καὶ
 γὰρ ἐκείνων τὰ μὲν σώματα ταῖς τῆς φύσεως ἀνάγκαις ἀπέδοσαν, τῆς
 δ' ἀρετῆς ἀθάνατον τὴν μνήμην ἐποίησαν.

85 Ἄει μὲν οὖν οἱ θ' ἡμέτεροι πρόγονοι καὶ Λακεδαιμόνιοι φι-
 λοτιμίως πρὸς ἀλλήλους εἶχον, οὐ μὴν ἀλλὰ περὶ καλλίστων ἐν ἐκεί-
 νοις τοῖς χρόνοις ἐφιλονίκησαν, οὐκ ἐχθρούς, ἀλλ' ἀνταγωνιστὰς
 σφᾶς αὐτοὺς εἶναι νομίζοντες, οὐδ' ἐπὶ δουλείᾳ τῇ τῶν Ἑλλήνων τὸν
 βάρβαρον θεραπεύοντες, ἀλλὰ περὶ μὲν τοῖς κοινῆς σωτηρίας ὁμοιο-
 οῦντες, ὁπότεροι δὲ ταύτης αἴτιοι γενήσονται, περὶ τούτου ποιούμενοι
 τὴν ἄμιλλαν. Ἐπεδείξαντο δὲ τὰς αὐτῶν ἀρετὰς πρῶτον μὲν ἐν τοῖς
 86 ὑπὸ Δαρείου πεμφθεῖσιν. Ἀποβάντων γὰρ αὐτῶν εἰς τὴν Ἀττικὴν οἱ
 μὲν οὐ περιέμειναν τοὺς συμμάχους, ἀλλὰ τὸν κοινὸν πόλεμον ἴδιον
 ποιησάμενοι πρὸς τοὺς ἀπάσης τῆς Ἑλλάδος καταφρονήσαντας ἀτήρ-
 των τὴν οἰκείαν δύναμιν ἔχοντες, ὀλίγοι πρὸς πολλὰς μυριάδας, ὥσπερ
 ἐν ἄλλοτρίαις ψυχαῖς μέλλοντες κινδυνεύσειν, οἱ δ' οὐκ ἔφθασαν πυθό-
 μενοι τὸν περὶ τὴν Ἀττικὴν πόλεμον καὶ πάντων τῶν ἄλλων ἀμελή-
 σαντες ἤκον ἡμῖν ἀμνησούντες, τοσαύτην ποιησάμενοι σπουδὴν ὅσην
 περ ἂν τῆς αὐτῶν χώρας πορθουμένης. Σημεῖον δὲ τοῦ τάχους καὶ τῆς
 87 ἀμίλλης· τοὺς μὲν γὰρ ἡμετέρους προγόνους φασὶν τῆς αὐτῆς ἡμέ-
 ρας πυθέσθαι τε τὴν ἀπόβασιν τὴν τῶν βαρβάρων καὶ βοηθήσαντας
 ἐπὶ τοὺς ὄρους τῆς χώρας μάχῃ νικήσαντας τρόπαιον στήσαι τῶν πο-
 λεμίων, τοὺς δ' ἐν τρισὶν ἡμέραις καὶ τοσαύταις νυξὶ διακόσια καὶ χί-
 λια στάδια διελθεῖν στρατοπέδῳ πορευομένους· οὕτω σφόδρ' ἠπειχθη-

ἐξασφάλισαν καί τήν ἐλευθερία ὅλης τῆς Ἑλλάδας. Καί ποιά τάχα πράξη ἢ προσπάθεια ἢ κίνδυνο ἀπόφυγαν, γιά νά ἔχουν ὅσο ζοῦσαν τό μέτωπο ψηλά, ἀφοῦ καί γιά τή δόξα, πού θά ἀποχτοῦσαν μετά θάνατο, δέχτηκαν νά πεθάνουν τόσο πρόθυμα;

Μάλιστα σκέφτομαι πώς κάποιος θεός, ἀπό τήν παλικαριά τους 84 θαμπωμένος, ξεσήκωσε τόν πόλεμο αὐτό, λεβέντες τέτοιοι νά μήν πᾶν χαμένοι οὔτε καί νά τελειώσουν τή ζωή τους ἄδοξα, ἀλλά νά ἀξιωθοῦν τήν ἴδια δόξα καί τιμή πού χαίρονται οἱ ἡμίθεοι, οἱ γεννημένοι ἀπό τοὺς θεούς· γιατί καί ἐκεῖνοι θέβαια παράδωσαν τό σῶμα τους στό θάνατο, ὑποκύπτοντας στήν ἀνάγκη τῆς ἀνθρώπινης φύσης τους, ἄφησαν ὅμως ἀθάνατη μνήμη τῆς ἀρετῆς τους⁴⁴.

Ἄνεκαθεν θέβαια οἱ πρόγονοί μας καί οἱ Σπαρτιάτες εἶχαν με- 85 γάλο ἀνταγωνισμό ἀνάμεσά τους, ὅμως τά χρόνια ἐκεῖνα ἀνταγωνίστηκαν γιά ἕναν ὠραιότατο σκοπό. Δέν ἔβλεπαν ὁ ἕνας τόν ἄλλο μέ μίσος ἐχθρικά, ἀλλά ἀντικρίζονταν ἀντίπαλοι εὐγενικοί γιά τά πρωτεῖα τῆς ἀρετῆς. Δέν κολακεύανε τό θάρσαρο, γιά νά ὑποδουλώσουν τήν Ἑλλάδα μέ τή δικιά του συνδρομή⁴⁵, ἀλλά μπροστά στή σωτηρία τῶν Ἑλλήνων ὁμοιοῦσαν πάντα καί ἀνταγωνίζονταν μονάχα ποιός ἀπό τοὺς δύο θά συντελέσει περισσότερο σ' αὐτή. Καί πρῶτα — πρῶτα 86 ἔδειξαν τήν παλικαριά τους σ' ἐκείνους πού ἔστειλε ὁ Δαρεῖος⁴⁶. Δηλαδῆ, ὅταν ἀποδιβάστηκαν στήν Ἀττική οἱ Πέρσες, οἱ Ἀθηναῖοι δέν περίμεναν τοὺς συμμάχους, ἀλλά θεώρησαν προσωπική ὑπόθεσή τους τόν κοινὸ ἀγῶνα τῶν Ἑλλήνων καί ἀντιμετώπισαν μόνο μέ τή δικιά τους δύναμη αὐτούς πού ἔδειξαν καταφρόνηση γιά ὅλη τήν Ἑλλάδα — μιά χούφτα ἄνθρωποι ἐναντία σέ πολλές μυριάδες — σά νά διακινδύνευαν ζωές πού δέν ἦταν δικές τους. Οἱ ἄλλοι πάλι δέν πρόλαβαν νά μάθουν τό πόλεμο στήν Ἀττική καί, ἀφήνοντας στήν ἄκρη κάθε ἄλλη ἔγνοια τους, ἔτρεξαν νά μᾶς βοηθήσουν, μέ τόση μάλιστα σπουδή, ὅση θά ἔδειχναν, ἂν θά ἐκπορθοῦσαν οἱ ἐχθροὶ τήν ἴδια τους τή χώρα⁴⁷.

Νά τώρα καί ἡ ἀπόδειξη γιά τήν εὐγενικιά τους ἀμιλλα καί τῆ 87 σπουδή τους: Τήν ἴδια μέρα, λένε, πού οἱ πρόγονοί μας ἔμαθαν τήν ἀπόδραση τῶν βαρβάρων ἔτρεξαν νά ὑπερασπίσουν τά σύνορα τῆς χώρας καί, ἀφοῦ τοὺς νίκησαν στή μάχη, ἔστησαν τρόπαια⁴⁸ τοῦ θριάμβου τους ἐναντία στοὺς ἐχθρούς. Οἱ Σπαρτιάτες πάλι σέ τρεῖς μονάχα μέρες καί ἄλλες τόσες νύχτες κατάφεραν νά δασχίσουν χίλια διακόσια στάδια⁴⁹, μάλιστα μέ ρυθμὸ πορείας στρατιωτικῆς. Τόσο πολὺ βιαστήκανε

σαν οἱ μὲν μετασχεῖν τῶν κινδύνων, οἱ δὲ φθῆναι συμβαλόντες πρὶν
 88 ἔλθειν τοὺς βοηθήσοντας. Μετὰ δὲ ταῦτα γενομένης τῆς ὕστερον
 στρατείας, ἦν αὐτὸς Ξέρξης ἤγαγεν, ἐκλιπῶν μὲν τὰ βασίλεια, στρα-
 τηγὸς δὲ καταστῆναι τολμήσας, ἅπαντας δὲ τοὺς ἐκ τῆς Ἀσίας συν-
 αγεῖρας· περὶ οὗ τίς οὐχ ὑπερβολὰς προθυμηθεὶς εἰπεῖν ἐλάττω τῶν
 89 ὑπαρχόντων εἶρηκεν ; Ὅς εἰς τοσοῦτον ἦλθεν ὑπερηφανίας ὥστε
 μικρὸν μὲν ἠγησάμενος ἔργον εἶναι τὴν Ἑλλάδα χειρώσασθαι, βου-
 ληθεὶς δὲ τοιοῦτον μνημεῖον καταλιπεῖν ὃ μὴ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεώς
 ἐστιν, οὐ πρότερον ἐπαύσατο πρὶν ἐξεῦρε καὶ συνηνάγκασεν ὃ πάντες
 θρυλοῦσιν, ὥστε τῷ στρατοπέδῳ πλεῦσαι μὲν διὰ τῆς ἠπείρου, πεζεῦ-
 σαι δὲ διὰ τῆς θαλάττης, τὸν μὲν Ἑλλησποντον ζεύξας, τὸν δ' Ἄθω
 90 διορύξας. Πρὸς δὴ τὸν οὕτω μέγα φρονήσαντα καὶ τηλικαῦτα δια-
 πραξάμενον καὶ τοσοῦτων δεσπότην γενόμενον ἀπήντων διελόμενοι
 τὸν κίνδυνον, Λακεδαιμόνιοι μὲν εἰς Θερμοπόλας πρὸς τὸ πεζόν, χι-
 λίους αὐτῶν ἐπιλέξαντες καὶ τῶν συμμάχων ὀλίγους παραλαβόντες,
 ὡς ἐν τοῖς στενοῖς κωλύσοντες αὐτοὺς περαιτέρω προελθεῖν, οἱ δ'
 ἡμέτεροι πατέρες ἐπ' Ἀρτεμίσιον, ἐξήκοντα τριήρεις πληρώσαντες
 91 πρὸς ἅπαν τὸ τῶν πολεμίων ναυτικόν. Ταῦτα δὲ ποιεῖν ἐτόλμων οὐχ
 οὕτω τῶν πολεμίων καταφρονοῦντες ὡς πρὸς ἀλλήλους ἀγωνιῶντες,
 Λακεδαιμόνιοι μὲν ζηλοῦντες τὴν πόλιν τῆς Μαραθῶνι μάχης καὶ
 ζητοῦντες αὐτοὺς ἐξιῶσαι καὶ δεδιότες μὴ δις ἐφεξῆς ἢ πόλις ἡμῶν
 αἰτία γένηται τοῖς Ἑλλησιν τῆς σωτηρίας, οἱ δ' ἡμέτεροι [πρόγονοι]
 μάλιστα μὲν βουλόμενοι διαφυλάξαι τὴν παροῦσαν δόξαν καὶ πᾶσι
 ποιῆσαι φανερόν ὅτι καὶ τὸ πρότερον δι' ἀρετὴν, ἀλλ' οὐ διὰ τύχην
 ἐνίκησαν, ἔπειτα καὶ προαγαγέσθαι τοὺς Ἑλληνας ἐπὶ τὸ διανανμα-
 χεῖν, ἐπιδείξαντες αὐτοῖς ὁμοίως ἐν τοῖς ναυτικοῖς κινδύνοις ὥσπερ
 92 ἐν τοῖς πεζοῖς τὴν ἀρετὴν τοῦ πλήθους περιγιγνομένην. Ἴσας δὲ
 τὰς τόλμας παρασχόντες οὐχ ὁμοίαις ἐχρήσαντο ταῖς τύχαις, ἀλλ' οἱ

καί οἱ δύο, οἱ Σπαρτιάτες γιά νά λάβουν μέρος στόν ἀγώνα καί οἱ Ἀθηναῖοι γιά νά ἀγωνιστοῦν πρὶν νά ἔρθει ἡ βοήθεια.

Ἵστερα ἀπὸ αὐτὰ ἐγινε ἡ δευτέρα ἐκστρατεία⁵⁰, πού τή διεύθυνε 88
προσωπικά ὁ Εὐέρξης, ἀφοῦ ἄφησε τὰ παλάτια του καί τόλμησε νά
γίνει ἀρχιστράτηγος καί ἀφοῦ ξεσήκωσε μαζί του ὄλους τοὺς Ἀσιά-
τες. Γι' αὐτόν ὄσες ὑπερβολές καί ἄν πεῖς πάλι πῶς κάτω ἀπὸ τήν πρα-
γματικότητα θά εἶναι. Εἶχε μιά τέτοια ἀλαζονεία καί ἔπαρση, ὥστε θε- 89
ώρησε ἀσήμαντο κατόρθωμα νά ὑποτάξει τήν Ἑλλάδα καί, ἔχοντας
τή φιλοδοξία νά ἀφήσει στήν ἀνθρωπότητα μνημεῖο πού νά ξεπεράσει
κάθε δυνατότητα ἀνθρώπινη, δέν ἠσύχασε παρά μόνο ἀφοῦ σοφίστη-
κε καί ἀνάγκασε νά γίνει αὐτό πού ὄλοι ἔχουν νά τό λένε: Νά διαδεῖ τό
πεζικό μέσα ἀπὸ τή θάλασσα, μέ τό γεφύρι στόν Ἑλλησποντο, καί
νά διαπλεύσει ὁ στρατός του τή στεριά, μέ τή διώρυγα στόν Ἄθω.
Λοιπόν αὐτόν τόν ἀνθρώπο, πού τόσο τό εἶχε πάρει ἀπάνω του, πού 90
τόσο μεγάλα ἔργα τεχνικά κατάφερε, πού ἦταν ἀφέντης καί μονάρ-
χης σέ τόσα πλήθη ἀμέτρητα, οἱ πρόγονοί μας τόν ἀντιμετώπισαν
μοιράζοντας ἰσότητα τό θάρος τοῦ κινδύνου: Οἱ Σπαρτιάτες στίς
Θερμοπύλες, στό πεζικό του ἀντιμέτωποι, μέ χίλια⁵¹ δικά τους
παλικάρια διαλεχτά καί ἀπὸ τοὺς συμμάχους λίγους⁵², γιά νά τόν
ἐμποδίσουν στό στενὸ νά προχωρήσει πρὸς τὰ κάτω, καί οἱ δικοί μας
πατεράδες στό Ἄρτεμισιο μέ ἐξήντα πολεμικά καράβια⁵³ ἀπέναντι σέ
ὄλο τό στόλο τῶν ἐχθρῶν.

Εἶχαν τήν τόλμη νά κάνουν τέτοια κατορθώματα ὄχι τόσο γιατί 91
καταφρονοῦσαν τόν ἐχθρό, ὄσο γι' αὐτή τήν ἀμιλλα πού εἶχαν μετα-
ξύ τους: Οἱ Σπαρτιάτες, ζηλευόντας τήν πόλη μας γιά τό θρίαμβό της
στό Μαραθῶντα, λαχταροῦσαν νά ἐξισωθοῦν μαζί μας καί εἶχαν πάντα
τό φόβο μήπως δύο φορές στή σειρά ἡ πόλη μας ἐξασφαλίσει μόνη της
τή σωτηρία τῆς Ἑλλάδας. Οἱ δικοί μας πάλι ποθοῦσαν πρῶτα — πρῶ-
τα νά διατηρήσουν τή δόξα πού ἀπόχτησαν καί νά κάμουν σέ ὄλον τόν
κόσμο φανερό ὅτι καί πρὶν μέ τήν παλικαριά τους νίκησαν καί ὄχι μέ
τή βοήθεια τῆς τύχης, καί ἔπειτα εἶχαν σκοπὸ νά ξεσηκώσουν τοὺς
Ἑλληνας σέ ναυτικό ἀγώνα κατὰ τῶν Περσῶν, μέ τό παράδειγμα
τους ἀποδείχοντας πῶς καί στοὺς ναυτικούς ἀγῶνες, ἀκριδῶς ὄπως
καί στοὺς ἀγῶνες τῆς στεριᾶς, ἡ παλικαριά πάντα νικαίει τήν ἀρι-
θμητικὴ ὑπεροχή.

Τήν ἴδια λοιπόν τόλμη εἶδειξαν καί οἱ δύο, ὄμως δέν εἶχαν καί 92

μὲν διεφθάρησαν καὶ ταῖς ψυχαῖς νικῶντες τοῖς σώμασιν ἀπεῖπον,
 οὐ γὰρ δὴ τοῦτό γε θέμις εἶπεῖν ὡς ἠττήθησαν· οὐδεὶς γὰρ αὐτῶν φυ-
 γεῖν ἤξιωσεν· οἱ δ' ἡμέτεροι τὰς μὲν πρόπλους ἐνίκησαν, ἐπειδὴ δ'
 ἤκουσαν τῆς παρόδου τοὺς πολεμίους κρατοῦντας, οἴκαδε καταπλεύ-
 σαντες [καὶ κατασκευάσαντες τὰ περὶ τὴν πόλιν] οὕτως ἐβουλεύ-
 σαντο περὶ τῶν λοιπῶν ὥστε πολλῶν καὶ καλῶν αὐτοῖς προειρ-
 93 καν. Ἐθύμως γὰρ ἀπάντων τῶν συμμάχων διακειμένων, καὶ Πε-
 λοποννησίων μὲν διατειχιζόντων τὸν Ἴσθμόν καὶ ζητούντων ἰδίαν
 αὐτοῖς σωτηρίαν, τῶν δ' ἄλλων πόλεων ὑπὸ τοῖς βαρβάροις γεγενη-
 μένων καὶ συστρατευομένων ἐκείνοις πλὴν εἴ τις διὰ μικρότητα πα-
 ρημελήθη, προσπλευσῶν δὲ τριήρων διακοσίαν καὶ χιλίων καὶ πε-
 ζῆς στρατιᾶς ἀναριθμήτου μελλούσης εἰς τὴν Ἀττικὴν εἰσβάλλειν,
 οὐδεμιᾶς σωτηρίας αὐτοῖς ὑποφαινομένης, ἀλλ' ἔρημοι συμμάχων
 94 γεγενημένοι καὶ τῶν ἐλπίδων ἀπασῶν διημαρτηκότες, ἐξὸν αὐτοῖς
 μὴ μόνον τοὺς παρόντας κινδύνους διαφυγεῖν, ἀλλὰ καὶ τιμὰς ἐξαι-
 ρέτους λαβεῖν ἅς αὐτοῖς ἐδίδου βασιλεὺς ἡγούμενος, εἰ τὸ τῆς πόλεως
 προσλάβοι ναυτικόν, παραχρῆμα καὶ Πελοποννήσου κρατήσῃ, οὐχ
 ὑπέμειναν τὰς παρ' ἐκείνου δωρεὰς οὐδ', ὄργισθέντες τοῖς Ἑλλήσιν
 ὅτι προυδόθησαν, ἀσμένως ἐπὶ τὰς διαλλαγὰς τὰς πρὸς τοὺς βαρβά-
 95 ρους ὤρμησαν, ἀλλ' αὐτοὶ μὲν ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας πολεμεῖν παρε-
 σκευάζοντο, τοῖς δ' ἄλλοις τὴν δουλείαν αἰρουμένοις συγγνώμην
 εἶχον. Ἐγοῦντο γὰρ ταῖς μὲν ταπειναῖς τῶν πόλεων προσήκειν ἐκ
 παντὸς τρόπου ζητεῖν τὴν σωτηρίαν, ταῖς δὲ προεστάναι τῆς Ἑλλά-
 δος ἀξιούσας οὐχ οἷόν τ' εἶναι διαφεύγειν τοὺς κινδύνους, ἀλλ'
 ὥσπερ τῶν ἀνδρῶν τοῖς καλοῖς κἀγαθοῖς αἰρετώτερόν ἐστιν καλῶς
 ἀποθανεῖν ἢ ζῆν αἰσχροῶς, οὕτω καὶ τῶν πόλεων ταῖς ὑπερεχούσαις
 λυσιτελεῖν ἐξ ἀνθρώπων ἀφανισθῆναι μᾶλλον ἢ δούλαις ὀφθῆναι γε-
 96 νομέναις. Δῆλον δ' ὅτι ταῦτα διενόηθησαν· ἐπειδὴ γὰρ οὐχ οἷοί τ'

τὴν τύχη τὴν ἴδια: Ἐκείνοι χάθηκαν στὴ μάχη. Μὲ τίς ψυχές τους νίκησαν, μὰ τὰ κορμιά τους δὲν ἄντεξαν· δὲν ἐπιτρέπεται λοιπὸν νὰ ποῦμε πὼς νικήθηκαν, ἀφοῦ κανένας μάλιστα δὲ δέχτηκε νὰ φύγει. Οἱ πρόγονοί μας πάλι νίκησαν βέβαια τὴν πρώτη μοῖρα τοῦ στόλου τοῦ ἔχθρικοῦ, μὰ, ὅταν ἔμαθαν πὼς οἱ ἔχθροί ἦταν πιά κύριοι στίς Θερμοπύλες, γύρισαν στὴν πατρίδα τους, ὀργάνωσαν τὴν ἄμυνα καὶ πῆραν τέτοιες ἀποφάσεις γιὰ τὴν τακτική πού θά ἀκολουθοῦσαν παραπέρα, ὥστε ξεπέρασαν σ' αὐτές τίς τελευταῖες μάχες ὅλα τὰ προηγούμενα λαμπρά τους κατορθώματα. Τὴν ὥρα δηλαδή πού ὄλοι οἱ σύμμαχοι εἶχαν χάσει τὸ θάρρος τους καὶ οἱ Πελοποννήσιοι ἔχτιζαν τεῖχος στὸν Ἴσθμό, γιὰ νὰ ἐξασφαλίσουν τὴ δικιά τους μόνο σωτηρία· τὴν ὥρα πού οἱ ἄλλες πόλεις εἶχαν πέσει στὰ χέρια τῶν ἔχθρῶν καὶ εἶχαν μάλιστα ἐκστρατεύσει καὶ μαζί τους — ἐξὸν καμιά ἀσήμαντη, πού δὲν τὴ λογάρισαν· τὴν ὥρα πού χίλια διακόσια πολεμικά καράβια⁵⁴ ἔπλεαν ἐναντίον τους, ἐνῶ ἀναρίθμητος στρατός⁵⁵ ἀπὸ τὴ στεριά ἦταν νὰ μπεῖ στὴν Ἀττική· τὴν ὥρα πού καμιά ἐλπίδα σωτηρίας δὲν κρυφόλαμπε ἀπὸ πουθενά καὶ ἦταν ἀπὸ συμμάχους ἔρημοι, γυμνοὶ ἀπὸ κάθε ἐλπίδα· τὴν ὥρα πού ἦταν 94
στὸ χέρι τους ὄχι μονάχα ἀπὸ κείνους τοὺς κινδύνους νὰ γλιτώσουν, ἀλλὰ καὶ ἓνα σωρὸ προνόμια προσωπικά νὰ ἐξασφαλίσουν, ὅπως ὑπόσχονταν ὁ Ξέρξης⁵⁶, ἂν θά τοῦ ἔδιναν τὸ ναυτικό τῆς πόλης—πίστευε, βλέπετε, πὼς ἔτσι θά κυριαρχοῦσε ἀμέσως καὶ στὴν Πελοπόννησο· τὴν ὥρα αὐτὴ, τὴν κρισιμότετη γιὰ κείνους, δὲ δέχτηκαν τίς προσφορές του οὔτε καὶ ἔτρεξαν στίς προτάσεις τῶν θαρδάρων γιὰ συνθηκολόγηση ὀργισμένοι μὲ τοὺς ἄλλους Ἕλληνες, πού τοὺς εἶχαν προδώσει⁵⁷. Ἀντίθετα: οἱ ἴδιοι ἐτοιμάζονταν νὰ ἀγωνιστοῦν ἀγώνα 95
ἔσχατο γιὰ τὴν Ἐλευθερία, χωρὶς νὰ νιώθουν ὅμως καὶ καμιά μνησικακία γιὰ τοὺς ἄλλους, πού προτιμοῦσαν τὴ σκλαβιά. Πίστευαν, βλέπετε, πὼς οἱ μικρές καὶ ἀσήμαντες πόλεις ἔχουνε τὸ δικαίωμα νὰ ἐπιζητοῦν τὴ σωτηρία τους μὲ κάθε μέσο· ἐκείνες ὅμως πού ἔχουν τὴν ἀξίωση νὰ ρυθμίζουν τὴν τύχη τῆς Ἑλλάδας δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ ἀποφεύγουν τοὺς κινδύνους. Ὅπως γιὰ κάθε τίμιο καὶ ἄξιο ἄνθρωπο ἓνας ἐνδοξὸς θάνατος εἶναι προτιμότερος ἀπὸ μιὰ ζωὴ δουτυγμένη στὴν ντροπή, ἔτσι καὶ γιὰ τίς πόλεις πού ξεχωρίζουν ἀπὸ τίς ἄλλες εἶναι πιὸ ὠφέλιμο νὰ ἐξαφανιστοῦν ἀπὸ τὸ πρόσωπο τῆς γῆς παρά νὰ τίς δοῦνε ντροπιασμένες στὴ σκλαβιά.

Εἶναι φανερό πὼς ἡ σκέψη αὐτὴ στάθηκε ὁδηγὸς τους. Καὶ ἀφοῦ 96

ἦσαν πρὸς ἀμφοτέρας ἅμα παρατάξασθαι τὰς δυνάμεις, παραλαβόντες ἅπαντα τὸν ὄχλον τὸν ἐκ τῆς πόλεως, εἰς τὴν ἐχομένην νῆσον ἐξέπλευσαν Ἰν' ἐν μέρει πρὸς ἐκατέραν κινδυνεύουσιν. Καίτοι πῶς ἂν ἐκείνων ἄνδρες ἀμείνους ἢ μᾶλλον φιλέλληνας ὄντες ἐπιδειχθεῖεν ὅτινες ἔτλησαν ἐπιδεῖν, ὥστε μὴ τοῖς λοιποῖς αἰτίοι γενέσθαι τῆς δουλείας, ἐρήμην μὲν τὴν πόλιν γενομένην, τὴν δὲ χώραν πορθομένην, ἱερὰ δὲ συλώμενα καὶ νεῶς ἐμπιπραμένους, ἅπαντα δὲ τὸν πόλεμον περὶ τὴν πατρίδα τὴν αὐτῶν γιγνώμενον;

97 Καὶ οὐδὲ ταῦτ' ἀπέχρησεν αὐτοῖς, ἀλλὰ πρὸς χιλίας καὶ διακοσίας τριήρεις μόνοι διανυμαχεῖν ἐμέλλησαν. Οὐ μὴν εἰάθησαν καταισχυθέντες γὰρ Πελοποννήσιοι τὴν ἀρετὴν αὐτῶν, καὶ νομίσαντες προδιαφθαρέντων μὲν τῶν ἡμετέρων οὐδ' αὐτοὶ σωθήσεσθαι, κατορθωσάντων δ' εἰς ἀτιμίαν τὰς αὐτῶν πόλεις καταστήσειν, ἠγαγκάσθησαν μετασχεῖν τῶν κινδύνων. Καὶ τοὺς μὲν θορύβους τοὺς ἐν τῷ πράγματι γενομένους καὶ τὰς κραυγὰς καὶ τὰς παρακελεύσεις, ἃ κοινὰ πάντων

98 ἔστι τῶν ναυμαχούντων, οὐκ οἶδ' ὅ τι δεῖ λέγοντα διατρέβειν· ἃ δ' ἔστιν ἴδια καὶ τῆς ἡγεμονίας ἄξια καὶ τοῖς προειρημένοις ὁμολογούμενα, ταῦτα δ' ἐμὸν ἔργον ἔστιν εἰπεῖν. Τοσοῦτον γὰρ ἡ πόλις ἡμῶν διέφερεν, ὅτ' ἦν ἀκέραιος, ὥστ' ἀνάστατος γενομένη πλείους μὲν συνεβάλετο τριήρεις εἰς τὸν κίνδυνον τὸν ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος ἢ σύμπαντες οἱ ναυμαχήσαντες, οὐδεὶς δὲ πρὸς ἡμᾶς οὕτως ἔχει δυσμενῶς ὅστις οὐκ ἂν ὁμολογήσειεν δια μὲν τὴν ναυμαχίαν ἡμᾶς τῷ πο-

99 λέμῳ κρατῆσαι, ταύτης δὲ τὴν πόλιν αἰτίαν γενέσθαι. Καίτοι μελλούσης στρατείας ἐπὶ τοὺς βαρβάρους ἔσεσθαι τίνας χρῆ τὴν ἡγεμονίαν ἔχειν; Οὐ τοὺς ἐν τῷ προτέρῳ πολέμῳ μάλιστα εὐδοκίμησαντας καὶ πολλὰς μὲν ἰδίᾳ προκινδυνεύσαντας, ἐν δὲ τοῖς κοινοῖς τῶν ἀγῶνων ἀριστείων ἀξιοθέντας; Οὐ τοὺς τὴν αὐτῶν ἐκλιπόντας ὑπὲρ τῆς τῶν ἄλλων σωτηρίας καὶ τὸ τε παλαιὸν οἰκιστὰς τῶν πλείστων πόλεων γενομένους καὶ πάλιν αὐτὰς ἐκ τῶν μεγίστων συμφορῶν δια-

δέν είχαν τή δύναμη νά ἀντιμετωπίσουν τόν ἐχθρό στή στεριά καί στή θάλασσα μαζί, παράλαβαν ὄλο τόν ἄμαχο πληθυσμό καί τράθηξαν γιά τό γειτονικό νησί τῆς Σαλαμίνας, γιά νά μπορέσουν νά πολεμήσουν πρῶτα μέ τή μιὰ καί ὕστερα μέ τήν ἄλλη ἀπό τίς δυο δυνάμεις τοῦ ἐχθροῦ. Πῶς θά ἦταν δυνατό λοιπόν νά θρεθοῦνε ἄντρες πιά γενναῖοι ἀπό αὐτούς ἢ μέ πιά μεγάλη ἀφοσίωση στούς Ἕλληνας, ἀφοῦ ἄντεξαν νά δοῦν τήν πόλη τους νά ἐρημώνεται, τή χώρα τους νά καταστρέφεται, τά ἱερά νά λεηλατοῦνται καί τούς ναούς νά καίγονται καί ὄλη τήν κατάρρα τοῦ πολέμου νά ζώνει τή δικιά τους πόλη, μόνο καί μόνο γιά νά μή γίνουν ἢ αἰτία νά πέσουν στή σκλαβιά οἱ ἄλλοι Ἕλληνες;

Καί σάν νά μήν τούς ἔφταναν αὐτά, ἔτοιμοι ἦταν νά τά θάλουν μύ- 97
νοι τους μέ χίλια διακόσια πλοῖα τοῦ ἐχθροῦ. Μά δέν τούς ἄφησαν μονάχους: Ἐπειδή ντράπηκαν οἱ Πελοποννήσιοι τήν ἀρετή τους καί νόμισαν πῶς, ἂν χαθοῦν οἱ δικοί μας, οὔτε καί ἐκεῖνοι θά γλιτώσουν τελικά, ἂν πάλι καταφέρουν καί νικήσουν, οἱ πόλεις οἱ δικές τους θά βουτηχτοῦνε στή ντροπή, ἀναγκάστηκαν νά πάρουν μέρος στόν ἀγώνα. Καί γιά τήν ἀναταραχή πάνω στή μάχη, γιά τίς πολεμικές κραυγές καί γιά τίς ἐνθαρρυντικές προτροπές — χαρακτηριστικά κοινά σέ ὄλες τίς ναυμαχίες — ἔχω τή γνώμη πῶς δέν πρέπει νά χάσω ὄρα νά τά πῶ.

Ὅμως τίς πράξεις τίς ξεχωριστές, πού ἀξίζουσι τήν ἡγεμονία 98
καί εἶναι σύμφωνες μέ ὅσα προανάφερα, αὐτές εἶναι τό χρέος μου νά σᾶς παρουσιάσω: Ἡ πόλη μας λοιπόν, ὅταν εἶχε τή δύναμή της ὄλη ἀνέπαφη, εἶχε μιὰ τέτοια ὑπεροχή ἀπέναντι στίς ἄλλες, ὥστε καί, ρημαγμένη ἀκόμα, ἔβαλε στόν κοινό ἀγώνα τῆς Ἑλλάδας τριῆρεις περισσότερες ἀπό ὅσες ὄλοι μαζί οἱ ἄλλοι Ἕλληνες, πού ἔλαβαν μέρος στή ναυμαχία τότε. Καί σίγουρα κανεῖς δέν ἔχει τόση ἐμπάθεια μαζί μας, ὥστε νά μήν ὁμολογεῖ ὅτι ἡ ναυμαχία αὐτή εἶναι πού ἐξασφάλισε τή νίκη μας στούς Περσικούς πολέμους καί τούτη πάλι ἦταν κατόρθωμα τῆς πόλης μας μονάχα.

Ἄμα λοιπόν εἶναι νά γίνει ἐκστρατεία ἐναντίον τῶν βαρβάρων, 99
ποιοί εἶναι φυσικό νά ἔχουν τήν ἡγεμονία; Δέν εἶναι αὐτοί πού καί στόν προηγούμενο πόλεμο ξεχώρισαν ἀπό ὄλους, πού πρόταξαν πολλές φορές σάν ἄτομα τά στήθη τους στόν κίνδυνο γιά τό κοινό συμφέρο, ὅπου δίκαια δέχτηκαν τά πρωτεῖα; Δέν εἶναι αὐτοί πού ἄφησαν τήν πόλη τους, γιά νά σωθοῦν οἱ ἄλλοι, πού τόν παλιό καιρό ἔδρυσαν τίς

- σώσαντας; Πῶς δ' οὐκ ἂν δεινὰ πάθοιμεν, εἰ τῶν κακῶν πλείστον μέρος μετασχόντες, ἐν ταῖς τιμαῖς ἔλαττον ἔχειν ἀξιοθεῖμεν καὶ τότε προταχθέντες ὑπὲρ ἀπάντων νῦν ἐτέροις ἀκολουθεῖν ἀναγκασθεῖμεν;
- 100 Μέχρι μὲν οὖν τούτων οἶδ' ὅτι πάντες ἂν ὁμολογήσειαν πλείστον ἀγαθῶν τὴν πόλιν τὴν ἡμετέραν αἰτίαν γεγενῆσθαι καὶ δικαίως ἂν αὐτῆς τὴν ἡγεμονίαν εἶναι· μετὰ δὲ ταῦτ' ἤδη τινὲς ἡμῶν κατηγοροῦσιν ὡς, ἐπειδὴ τὴν ἀρχὴν τῆς θαλάττης παρελάβομεν, πολλῶν κακῶν αἰτιοὶ τοῖς Ἕλλησι κατέστημεν, καὶ τὸν τε Μηλιῶν ἀνδραποδισμόν καὶ τὸν Σκιωναίων ὄλεθρον ἐν τούτοις τοῖς λόγοις
- 101 ἡμῖν προφέρουσιν. Ἐγὼ δ' ἠγοῦμαι πρῶτον μὲν οὐδὲν εἶναι τοῦτο σημεῖον ὡς κακῶς ἤρχομεν, εἴ τινες τῶν πολεμησάντων ἡμῖν σφόδρα φαίνονται κολασθέντες, ἀλλὰ πολὺ τόδε μείζον τεκμήριον ὡς καλῶς διωκοῦμεν τὰ τῶν συμμάχων, ὅτι τῶν πόλεων τῶν ὑφ'
- 102 ἡμῖν οὐσῶν οὐδεμία ταύταις ταῖς συμφοραῖς περιέπεσεν. Ἐπειτ' εἰ μὲν ἄλλοι τινὲς τῶν αὐτῶν πραγμάτων πραότερον ἐπεμελήθησαν, εἰκότως ἂν ἡμῖν ἐπιτιμῶεν· εἰ δὲ μήτε ταῦτο γέγονε μήθ' οἷόν τ' ἐστὶν τοσοῦτων πόλεων τὸ πλῆθος κρατεῖν, ἢν μὴ τις κολάζῃ τοὺς ἐξαμαρτάνοντας, πῶς οὐκ ἤδη δίκαιόν ἐστι ἡμᾶς ἐπαινεῖν, οἵτινες ἐλαχίστοις χαλεπήναντες πλείστον χρόνον τὴν ἀρχὴν κατασχεῖν ἠδυνήθημεν;
- 103 Οἶμαι δὲ πᾶσιν δοκεῖν τούτους κρατίστους προστάτας γενήσεσθαι τῶν Ἑλλήνων, ἐφ' ὧν οἱ πειθαρχήσαντες ἄριστα τυγχάνουσι πράξαντες. Ἐπὶ τοίνυν τῆς ἡμετέρας ἡγεμονίας εὐρήσομεν καὶ τοὺς οἴκους τοὺς ἰδίους πρὸς εὐδαιμονίαν πλείστον ἐπιδόντας καὶ τὰς
- 104 πόλεις μεγίστας γενομένας. Οὐ γὰρ ἐφθονοῦμεν ταῖς αὐξανομέναις αὐτῶν, οὐδὲ ταραχὰς ἐνεποιοῦμεν πολιτείας ἐναντίας παρακαθιστάντες, ἢ ἄλλήλοις μὲν στασιάζοιμεν, ἡμᾶς δ' ἀμφοτέροι θεραπεύοιεν, ἀλλὰ τὴν τῶν συμμάχων ὁμόνοιαν κοινὴν ὠφέλειαν νομίζοντες τοῖς αὐτοῖς νόμοις ἀπάσας τὰς πόλεις διωκοῦμεν, συμμαχικῶς, ἀλλ' οὐ

πιό πολλές πόλεις και πού πολλές φορές τίς ξώσαν από μεγάλες συμφορές; Δέ θά ἦταν τάχα προσβολή ἀπαράδεκτη, ἂν θά κριθοῦμε ἄξιοι ἡμεῖς γιά πιό μικρές τιμές, τή στιγμή πού σηκώσαμε στίς πλάτες μας τίς πιό μεγάλες συμφορές, καί ἂν θά ἀναγκασθοῦμε νά ἀκολουθοῦμε τώρα ἄλλους, τή στιγμή πού τότε πρῶτοι — πρῶτοι ἡμεῖς ἀντιμετωπίσαμε τόν κίνδυνο πού ἀπειλοῦσε ὅλη τήν Ἑλλάδα;

Ὡς τή στιγμή ἐκείνη, τό ξέρω, ὅλοι θά παραδέχονταν ὅτι εἶχε προσφέρει ἡ πόλη μας πάρα πολλές εὐεργεσίες στήν Ἑλλάδα καί δικαιοματικά θά τῆς ἀνῆκε ἡ ἡγεμονία. Γιά τήν ἀμέσως κιάλας κατοπινή περίοδο μᾶς κατακρίνουν μερικοί πῶς τάχα, ἀφότου παραλάβαμε τήν ἀρχηγία στή θάλασσα, ἄφθονες συμφορές προξενήσαμε στούς Ἕλληνας. Μέ τά λόγια τους αὐτά μᾶς καταλογίζουν φυσικά τήν ὑποδούλωση τῶν κατοίκων τῆς Μήλου⁹⁹ καί τή σφαγή τῶν Σκιωναίων¹⁰⁰.

Προσωπικά ὅμως νομίζω ὅτι, ἂν μερικοί ἀπό ὄσους μᾶς πολέμησαν ἀποδείχτηκε πῶς τιμωρήθηκαν σκληρά, αὐτό δέ μπορεῖ νά θεωρηθεῖ ἀπόδειξη πῶς διοικήσαμε μέ τρόπο ἀνάρμοστο. Ἀντίθετα, πολύ πιό ἰσχυρή ἀπόδειξη, πῶς ὀρθά διαχειριστήκαμε τίς ὑποθέσεις τῶν συμμάχων, ἀποτελεῖ τό γεγονός ὅτι ἀπό τίς πόλεις τίς συμμαχικές, πού ἔμειναν πιστές στή δικιά μας ἐξουσία, καμιά δέν ἔπεσε σ' αὐτές τίς συμφορές.

Ἐπειτα, ἂν ὑπάρχουν ἄνθρωποι πού διαχειρίστηκαν τίς ἴδιες ὑποθέσεις μέ τρόπο μαλακότερο, δικαιολογημένα θά τά ἔδαζαν μαζί μας. Ἄφου ὅμως οὔτε αὐτό ἔχει συμβεῖ, οὔτε καί εἶναι δυνατό νά ἐπιβάλλεις ἐξουσία σέ τόσο πλῆθος πόλεων χωρίς νά τιμωρεῖς αὐτούς πού παρεκτρέπονται, πῶς δέν ἀξιζοῦμε τόν ἔπαινο ἡμεῖς, τή στιγμή πού κατορθώσαμε νά διατηρήσουμε τόσον καιρό τήν ἐξουσία¹⁰¹, χωρίς νά δυσαρεστήσουμε παρά ἐλάχιστους;

Νομίζω μάλιστα πῶς ὅλοι συμφωνοῦν ὅτι ἄξιοι προστάτες τῶν Ἑλλήνων θά σταθοῦν ἐκεῖνοι πού στά δικά τους χρόνια, ὅσοι πειθάρχησαν, ἀπόχτησαν μεγάλη εὐτυχία. Στά χρόνια λοιπόν τῆς ἡγεμονίας τῆς δικιάς μας θά βροῦμε καί τῶν ἰδιωτῶν τά σπίτια σέ μεγάλη προκοπή καί εὐδαιμονία καί ὄλες τίς πόλεις σέ μιά ξεχωριστή ἀνάπτυξη καί εὐημερία. Εἶναι πού δέ ζηλεύαμε τίς πόλεις πού προόδευαν δέ δημιουργοῦσαμε ἀναταραχή ἐπιβάλλοντας πολιτεύματα ἀντίθετα, ἔτσι πού μεταξύ τους νά φαγώνονται καί ἑμᾶς νά μᾶς ὑπηρετοῦνε δουλικά¹⁰². Τῶν συμμάχων τήν ὁμόνοια τή θεωροῦσαμε κοινή ὠφέλεια γιά ὅλους

100 Δικαίωση τῆς ἀθηναϊκῆς ἡγεμονίας.

101

102

103

104

δεσποτικῶς βουλευόμενοι περὶ αὐτῶν, ὄλων μὲν τῶν πραγμάτων ἐπι-
 105 στατοῦντες, ἰδίᾳ δ' ἐκάστους ἐλευθέρους ἔωντες εἶναι, καὶ τῶ
 μὲν πλήθει βοηθοῦντες, ταῖς δὲ δυναστείαις πολεμοῦντες, δεινὸν οἴο-
 μενοι τοὺς πολλοὺς ὑπὸ τοῖς ὀλίγοις εἶναι καὶ τοὺς ταῖς οὐσίαις ἐν-
 δεσσότερους, τὰ δ' ἄλλα μηδὲν χείρους ὄντας, ἀπελαύνεσθαι τῶν ἀρ-
 χῶν, ἔτι δὲ κοινῆς τῆς πατρίδος οὐσης τοὺς μὲν τυραννεῖν, τοὺς δὲ
 μετοικεῖν καὶ φύσει πολίτας ὄντας νόμῳ τῆς πολιτείας ἀποστερεῖ-
 106 σθαι. Τοιαῦτ' ἔχοντες ταῖς ὀλιγαρχίαις ἐπιτιμᾶν καὶ πλείω τού-
 των τὴν αὐτὴν πολιτείαν ἤνπερ παρ' ἡμῖν αὐτοῖς καὶ παρὰ τοῖς ἄλ-
 λοις κατεστήσαμεν, ἦν οὐκ οἶδ' ὅ τι δεῖ διὰ μακροτέρων ἐπαινεῖν,
 ἄλλως τε καὶ συντόμως ἔχοντα δηλῶσαι περὶ αὐτῆς. Μετὰ γὰρ ταύ-
 της οἰκοῦντες ἐβδομήκοντ' ἔτη διετελέσαμεν ἄπειροι μὲν τυραννί-
 δων, ἐλεύθεροι δὲ πρὸς τοὺς βαρβάρους, ἀστασίαστοι δὲ πρὸς σφᾶς
 107 αὐτοὺς, εἰρήνην δ' ἄγοντες πρὸς πάντας ἀνθρώπους. Ὑπὲρ ὧν προσήκει
 τοὺς εὖ φρονοῦντας μεγάλην χάριν ἔχειν πολὺ μᾶλλον ἢ τὰς κληρου-
 χίας ἡμῖν ὀνειδίξουν, ὡς ἡμεῖς εἰς τὰς ἐρημονύμενας τῶν πόλεων φυλα-
 κῆς ἕνεκα τῶν χωρίων, ἀλλ' οὐ διὰ πλεονεξίαν ἐξεπέμπομεν. Σημεῖον
 δὲ τούτων ἔχοντες γὰρ χώραν μὲν ὡς πρὸς τὸ πλῆθος τῶν πολιτῶν
 ἐλαχίστην, ἀρχὴν δὲ μεγίστην, καὶ κεκτημένοι τριήρεις διπλασίας ἢ
 108 σύμπαντες, δυναμένας δὲ πρὸς δις τοσαύτας κινδυνεύειν, ὑποκει-
 μένης τῆς Εὐβοίας ὑπὸ τὴν Ἀττικὴν, ἢ καὶ πρὸς τὴν ἀρχὴν τὴν
 τῆς θαλάττης εὐφυῶς εἶχεν καὶ τὴν ἄλλην ἀρετὴν ἀπασῶν τῶν
 νήσων διέφερεν, κρατοῦντες αὐτῆς μᾶλλον ἢ τῆς ἡμετέρας αὐτῶν,
 καὶ πρὸς τούτοις εἰδότες καὶ τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν βαρβάρων
 τούτους μάλιστα εὐδοκιμοῦντας ὅσοι τοὺς δμόρους ἀναστάτους ποι-
 109 ἦσαντες ἀφθονοῦν καὶ ράθυμον αὐτοῖς κατεστήσαντο τὸν βίον, ὅμως
 οὐδὲν τούτων ἡμᾶς ἐπῆρε περὶ τοὺς ἔχοντας τὴν νῆσον ἐξαμαρτεῖν,
 ἀλλὰ μόνοι δὴ τῶν μεγάλην δύναμιν λαβόντων περιείδομεν ἡμᾶς

καί κυβερνούσαμε όλες τίς πολιτείες μέ τούς ἴδιους νόμους σά σύμμαχοι πραγματικοί καί ὄχι σάν ἀφέντες. Μόνο τή γενική πολιτική τους κατευθύναμε, χωρίς νά ἐπεμβαίνουμε σέ θέματα προσωπικῆς ἐλευθερίας, πού ἦταν ἀπαραδίαστη. Βοηθούσαμε τό λαό καί πολεμούσαμε τήν τυραννία, γιατί εἶχαμε τή γνώμη πώς εἶναι ἀπαράδεχτο οἱ λίγοι νά καταδυναστεύουν τούς πολλούς, νά ἀποκλείονται ἀπό τά δημόσια ἀξιώματα οἱ ἄποροι, πού ὠστόσο σέ τίποτα δέν ὑστεροῦσαν μπρός στούς ἄλλους: Πιστεύαμε ὅτι δέν ἐπιτρέπεται σέ μιά πατρίδα, πού εἶναι κοινή γιά ὄλους, ἄλλοι νά εἶναι τύραννοι καί ἄλλοι μέτοικοι⁴², καί αὐτοί πού εἶναι ἀπό τή φύση πολίτες, νά χάνουν τά πολιτικά τους δικαιώματα ἀπό τό νόμο.

Τέτοιες κατηγορίες ἔχοντας γιά τίς ὀλιγαρχίες καί ἀκόμα σοβαρότερες ἐφαρμόσαμε στίς ἄλλες συμμαχικές πόλεις τό ἴδιο ἀκριβῶς πολίτευμα πού εἶχαμε καί ἐμεῖς, καί δέν ξέρω γιατί πρέπει νά κάμω μακρολογώντας ἔπαινο γι' αὐτό, τή στιγμή μάλιστα πού εἶναι δυνατό νά εἶμαι καί σύντομος.

Ἄρκει νά πῶ ὅτι μέ τό πολίτευμα αὐτό ζήσαμε ἡσυχοί ἐβδομήντα χρόνια συνεχῶς, χωρίς τυράννους, χωρίς σκλαβιά ἀπό τούς βαρβάρους, μονοιασμένοι καί ἀδερφωμένοι μεταξύ μας, σέ γαλήνη καί εἰρήνη μέ τόν κόσμο ὅλο.

Γιά ὅλα αὐτά πρέπει οἱ ἄνθρωποι πού λογικεύονται νά μᾶς χρωστούν εὐγνωμοσύνη, καί ὄχι νά μᾶς κακολογοῦν γιά τούς κληρούχους⁴³, ἀφοῦ τούς στέλναμε στίς πόλεις πού ἐρημίωνονταν ὄχι ἀπό πλεονεξία, μά γιά νά τίς φυλάξῃ καί νά τίς προστατεύουν. Θέλετε τώρα καί ἀπόδειξη γι' αὐτό; Εἶχαμε θέβαια χώρα πολύ μικρή, σέ σύγκριση μέ τό μεγάλο ἀριθμό τῶν πολιτῶν, μά δύναμη μεγάλη· εἶχαμε πλοῖα δύο φορές τόσα ὅσα οἱ ἄλλοι Ἕλληνες μαζί, πλοῖα πού ἦταν σέ θέση νά ἀναμετρηθοῦν κάθε στιγμή μέ τά διπλάσια σέ ἀριθμό· πλάι στήν Ἀττική ἦταν ἡ Εὐβοία, πού εἶχε θέση ἐξαιρετική γιά τήν κυριαρχία μας στή θάλασσα καί πολλά πλεονεκτήματα σέ σύγκριση μέ τά ἄλλα νησιά, καί αὐτήν τήν εἶχαμε στό χέρι πιό σίγουρα καί ἀπό τή δική μας πόλη· ξέραμε ἀκόμα ὅτι καί ἀπό τούς Ἕλληνες καί ἀπό τούς βαρβάρους εὐημεροῦσαν περισσότερο ὅσοι ξεσπίτωναν καί ἀναστατώναν τούς γείτονες, γιά νά ἐξασφαλίσουν γιά λογαριασμό τους πλοῦσια ζωή καί ξένοιαστη. Ὅμως τίποτα ἀπό αὐτά δέ μᾶς ξεσήκωσε τό νοῦ, γιά νά φερθοῦμε ἄδικα στούς ἀνθρώπους τοῦ νησιοῦ αὐτοῦ. Ἀντίθε-

αὐτοὺς ἀπορωτέως ζῶντας τῶν δουλεύειν αἰτίαν ἐχόντων. Καίτοι βουλόμενοι πλεονεκτεῖν οὐκ ἂν δὴ πον τῆς μὲν Σκιωναίων γῆς ἐπεθυμήσαμεν, ἦν Πλαταιέων τοῖς ὡς ἡμᾶς καταφροῦσι φαινόμεθα παραδόντες, τοσαύτην δὲ χώραν παρελίπομεν ἢ πάντας ἂν ἡμᾶς εὐπωρότερος ἐποίησεν.

- 110 . Τοιούτων τοίνυν ἡμῶν γεγενημένων καὶ τοσαύτην πίστιν δεδωκότων ὑπὲρ τοῦ μὴ τῶν ἀλλοτρίων ἐπιθυμεῖν τολμῶσι κατηγορεῖν οἱ τῶν δεκαρχῶν κωινωνήσαντες καὶ τὰς αὐτῶν πατρίδας διαλυμηγόμενοι καὶ μικρὰς μὲν ποιήσαντες δοκεῖν εἶναι τὰς τῶν προγεγενημένων ἀδικίας, οὐδεμίαν δὲ λιπόντες ὑπερβολὴν τοῖς αὐθις βουλομένοις γενέσθαι πονηροῖς, ἀλλὰ φάσκοντες μὲν λακωνίζειν, τὰναντία δ' ἐκείνοις ἐπιτηδεύοντες, καὶ τὰς μὲν Μηλίων ὀδυρόμενοι συμφορὰς, περὶ δὲ τοὺς αὐτῶν πολίτας ἀνήκεστα τολμήσαντες ἐξαμαρτεῖν.
- 111 Ποῖον γὰρ αὐτοὺς ἀδίκημα διέφυγεν; Ἡ τί τῶν αἰσχυρῶν ἢ δεινῶν οὐ διεξῆλθον; Οἱ τοὺς μὲν ἀνομωτάτους πιστοτάτους ἐνόμιζον, τοὺς δὲ προδότας ὡσπερ εὐεργέτας ἐθεράπευον, ἡροῦντο δὲ τῶν Εἰλώτων ἐνὶ δουλεύειν ὥστ' εἰς τὰς αὐτῶν πατρίδας ὑβρίζειν, μᾶλλον δ' ἐτίμων τοὺς αὐτόχειρας καὶ φονέας τῶν πολιτῶν ἢ τοὺς γονέας τοὺς
- 112 αὐτῶν, εἰς τοῦτο δ' ὠμότητος ἅπαντας ἡμᾶς κατέστησαν ὥστε πρὸ τοῦ μὲν διὰ τὴν παροῦσαν εὐδαιμονίαν καὶ ταῖς μικραῖς ἀτυχίαις πολλοὺς ἕκαστος ἡμῶν ἔχειν τοὺς συμπενήσοντας, ἐπὶ δὲ τῆς τούτων ἀρχῆς διὰ τὸ πλῆθος τῶν οἰκείων κακῶν ἐπανασάμεθ' ἀλλήλους ἐλεοῦντες· οὐδενὶ γὰρ τοσαύτην σχολὴν παρέλιπον ὥστ' ἐτέρω συναχθε-
- 113 σθῆναι. Τίνος γὰρ οὐκ ἐφίκοντο; Ἡ τίς οὕτω πόρρω τῶν πολιτικῶν ἦν πραγμάτων, ὅστις οὐκ ἐγγὺς ἠναγκάσθη γενέσθαι τῶν συμφορῶν, εἰς ἃς αἱ τοιαῦται φύσεις ἡμᾶς κατέστησαν; Εἶτ' οὐκ αἰσχύνονται τὰς αὐτῶν πόλεις οὕτως ἀνόμως διαθέντες καὶ τῆς ἡμετέρας ἀδικίως

τα, μονάχα ἔμεις ἀπό τούς λαούς πού ἀπόκτησαν ποτέ μεγάλη δύναμη δεχτήκαμε νά ζήσουμε πιό φτωχικά ἀπό ὄσους ἔχουν τό ὄνομα ὅτι εἶναι δούλοι. Καί ὅπωςδῆποτε, ἂν θέλαμε νά δοῦμε τό συμφέρο μας μονάχα, σίγουρα δέ θά ἐπιθυμούσαμε τῶν Σκιωμαίων τή χώρα — εἶναι γνωστό ἄλλωστε ὅτι τήν παραδώσαμε στούς Πλαταιεῖς τούς πρόσφυγες, πού καταφύγανε σέ μᾶς γιά προστασία⁴⁴ — ἀφήνοντας ἀνενόχλητη μιά τέτοια χώρα, πού θά μπορούσε ὄλους μας νά μᾶς κάνει πλούσιους.

Παρ' ὅλα αὐτά καί ἐνῶ τέτοια διαγωγή δείξαμε στούς συμμά-
χους καί τόσο φανερά ἀποδείξαμε πώς δέν ἐπιθυμούσαμε τά ξένα ἀγα-
θά, τολμοῦν νά μᾶς κατηγοροῦνε ποιοί; Αὐτοί πού πήρανε μέρος στίς
δεκαρχίες⁴⁵, ρήμαξαν τίς πατρίδες τους, ἔκαναν ἕνα τίποτα τίς ἀδικίες
τίς παλιές μπρός στίς δικές τους, δέν ἄφησαν κανένα περιθώριο γιά
νά τούς ξεπεράσουν ἄλλοι πού τυχόν θά ἤθελαν κατόπιν νά φερθοῦν
αἰσχρά: αὐτοί πού ἰσχυρίζονται ὅτι λατρεύουν καθετί λακωνικό, ὅμως
οἱ πράξεις τους εἶναι πέρα γιά πέρα ἀντίθετες ἀπό τίς συνήθειες
τῶν Σπαρτιατῶν⁴⁶, καί ἐνῶ θρηγολογοῦν δῆθεν γιά τή συμφορά πού
ἔβρισκε τούς Μηλίους, τόλμησαν ὥστόσο νά διαπράξουν ἐγκλήματα ἀ-
θεράπευτα στούς συμπολίτες τους τούς ἴδιους.

Καί ποιό κακό δέν ἔκαμαν; Ποιά πράξη αἰσχρή ἢ φρικιαστική
ἄφησαν νά τούς διαφύγει; Τούς μεγαλύτερους ἐχθρούς τοῦ νόμου καί
τῆς τάξης τούς θεωρούσαν πιστούς· χαϊδολογοῦσαν τούς προδότες,
σά νά ἦταν εὐεργέτες τῆς πατρίδας· προτιμοῦσαν νά εἶναι δούλοι σέ
ἕναν εἴλωτα⁴⁷, ἀρκεῖ νά ἐξευτελίσουν τήν πατρίδα τους· τιμοῦσαν τούς
φονιάδες καί τούς δολοφόνους τῶν συμπολιτῶν τους ἀκόμα περισσό-
τερο καί ἀπό τούς δικούς τους τούς γονεῖς. Ὁδήγησαν τόν κόσμο σέ
τέτοιο σημεῖο ὠμότητος, ὥστε πρωτύτερα, σά χρόνια τῆς εὐτυχίας,
καί στίς μικρές ἀκόμα ἀτυχίες ἔβρισκε ὁ καθένας μας πολλούς νά τοῦ
παρασταθοῦν, ἐνῶ τότε, τόν καιρό τῆς δικιᾶς τους κυριαρχίας, μέ τό
πλῆθος τίς συμφορές πού ἔπεσαν στόν καθένα, πάψαμε νά λυπούμα-
στε τούς ἄλλους· δέν ἄφησαν σέ κανένα περιθώρια νά συγκινηθεῖ μέ
τούς καημούς τῶν ἄλλων.

Πραγματικά, σέ ποιόν δέν ἔδειξαν τήν ἐγκληματική διάθεσή
τους; Ἡ ποιός στάθηκε τόσο μακριά ἀπό τή δημόσια ζωή, ὥστε δέν
ἀναγκάστηκε νά μπεῖ βαθιά μέσα στίς συμφορές, ὅπου μᾶς θούτῃξαν
αὐτοί οἱ ἔλεενοι; Ἐπειτα δέν ντρέπονται πού κατακρίνουμε ἐμᾶς,

110 *Οἱ συμφορές
πού προκάλε-
σε ἡ Σπαρτια-
τική ἡγεμονία.*

111

112

113

- κατηγοροῦντες, ἀλλὰ πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ περὶ τῶν δικῶν καὶ τῶν
 γραφῶν τῶν ποτε παρ' ἡμῖν γενομένων λέγειν τολμῶσιν, αὐτοὶ πλείους
 ἐν τρισὶ μῆσιν ἀκρίτους ἀποκτείναντες ὧν ἡ πόλις ἐπὶ τῆς ἀρχῆς ἀπά-
- 114 σης ἔκρινεν. Φυγὰς δὲ καὶ στάσεις καὶ νόμων συγχύσεις καὶ πολι-
 τειῶν μεταβολὰς, ἔτι δὲ παίδων ὕβρεις καὶ γυναικῶν αἰσχύναις καὶ
 χρημάτων ἀρπαγὰς τίς ἂν δύναίτο διεξελεθεῖν; Πλὴν τοσοῦτον εἰπεῖν
 ἔχω καθ' ἀπάντων, ὅτι τὰ μὲν ἐφ' ἡμῶν δεινὰ ραδίως ἂν τις ἐνὶ ψη-
 φίσματι διέλυσεν, τὰς δὲ σφαγὰς καὶ τὰς ἀνομίας τὰς ἐπὶ τούτων γε-
 νομένας οὐδεὶς ἂν ἰάσασθαι δύναίτο.
- 115 Καὶ μὴν οὐδὲ τὴν παροῦσαν εἰρήνην, οὐδὲ τὴν αὐτονομίαν
 τὴν ἐν ταῖς πολιτείαις μὲν οὐκ ἐνοῦσαν, ἐν δὲ ταῖς συνθήκαις ἀνα-
 γεγραμμένην, ἄξιον ἐλέσθαι μᾶλλον ἢ τὴν ἀρχὴν τὴν ἡμετέραν. Τίς
 γὰρ ἂν τοιαύτης καταστάσεως ἐπιθυμήσειεν, ἐν ἧ καταποντισταὶ μὲν
 τὴν θάλατταν κατέχουσιν, πελτασταὶ δὲ τὰς πόλεις καταλαμβάνουσιν,
- 116 ἀντὶ δὲ τοῦ πρὸς ἑτέροισι περὶ τῆς χώρας πολεμεῖν ἐντὸς τεί-
 χους οἱ πολῖται πρὸς ἀλλήλους μάχονται, πλείους δὲ πόλεις αἰχμά-
 λωτοι γεγονάσιν ἢ πρὶν τὴν εἰρήνην ἡμᾶς ποιήσασθαι, διὰ δὲ τὴν
 πικρότητα τῶν μεταβολῶν ἀθυμοτέρως διάγουσιν οἱ τὰς πόλεις οἰ-
 κοῦντες τῶν ταῖς φηγαῖς ἐξημιωμένων· οἱ μὲν γὰρ τὸ μέλλον δεδίασιν,
- 117 οἱ δ' αἰεὶ κατιέναι προσδοκῶσιν. Τοσοῦτον δ' ἀπέχουσι τῆς ἐλευθερίας
 καὶ τῆς αὐτονομίας, ὥσθ' αἱ μὲν ὑπὸ τυράννοις εἰσὶν, τὰς δ' ἀρμοσταὶ
 κατέχουσιν, ἔναι δ' ἀνάστατοι γεγονάσιν, τῶν δ' οἱ βάρβαροι δεσπότηαι
 καθεστήκασιν· οὗς ἡμεῖς διαβῆναι τολμήσαντας εἰς τὴν Εὐρώπην καὶ
- 118 μεῖζον ἢ προσῆκεν αὐτοῖς φρονήσαντας οὕτω διέθεμεν ὥστε μὴ μό-

έναντια σέ κάθε Ξνοια δικαιοσύνης, τή στιγμή πού τίς πόλεις τίς δικές τους τίς ξερίζαν σέ τέτοια παρανομία; Καί πάνω ἀπό όλα ἔχουν τό θράσος νά κάνουν λόγο γιά ιδιωτικές καί γιά δημόσιες δίκες, πού ἔγιναν ἄλλοτε σ' ἐμᾶς⁹⁶, τή στιγμή πού αὐτοί, μέσα σέ τρεῖς μῆνες μονάχα, σκότωσαν χωρίς δίκη ἀκόμα περισσότερους ἀπό ὄσους δίκασε ἡ πόλη μας μέσα σέ ὄλο τό μακρὸ διάστημα πού κράτησε ἡ ἡγεμονία της⁹⁷.

Ὅσο γιά τίς ἐξορίες, τίς ἐσωτερικές ἀναστατώσεις, τή σύγχυση καί τήν παρανομία, τίς πολιτειακές αὐθαίρετες μεταβολές, καί ἀκόμα γιά τὰ ἐγκλήματα πρὸς τὰ παιδιά, τό ἀτίμασμα τῶν γυναικῶν, τήν ἀρπαγή τῶν περιουσιῶν, ποιός θά μπορούσε νά τὰ ἀπαριθμήσει ὄλα αὐτά⁹⁸; Ἐνα μονάχα ἔχω νά πῶ καί τίποτα ἄλλο: Οἱ ἀδικίες πού ἔγιναν στά χρόνια τῆς δικιάς μας κυριαρχίας μέ ἕνα μονάχα ψήφισμα⁹⁹ θά ἦταν δυνατό νά διαλυθοῦν· ὅμως τίς σφαγές καί τίς παρανομίες πού ἔγιναν στά χρόνια τους κανεῖς δέν εἶναι δυνατό νά τίς γιαιτρέψει.

Ἄλλά οὔτε ἡ εἰρήνη, πού ἔχουμε τώρα¹⁰⁰, οὔτε ἡ δῆθεν αὐτονομία, πού εἶναι γραμμένη βέβαια στίς συνθήκες, μά δέν ὑπάρχει πραγματικά στίς πολιτείες, ἀξίζει νά προτιμηθοῦν μπροστά στή δικιά μας ἡγεμονία. Καί πράγματι ποιός θά ἦταν δυνατό νά ἐπιθυμήσει μιὰ τέτοια θλιβερή κατάσταση, ὅπου οἱ πειρατές κατέχουν τίς θάλασσες, οἱ πελταστῆς¹⁰¹ κυριεύουν τίς πόλεις, καί οἱ πολῖτες, ἀντὶ νά μάχονται μέ τούς ἐχθρούς, γιά νά ὑπερασπίσουν τίς πόλεις τους, τρώγονται μεταξὺ τους μέσ στά τείχη, ὅπου μετά τήν εἰρήνη ὑποδουλώθηκαν μέ βία πόλεις ἀκόμα περισσότερες ἀπό ὄσες πρὶν ἀπὸ αὐτή, ὅπου ἀπὸ τίς συχνές πολιτικές ἀναστατώσεις πιό τρομαγμένοι εἶναι οἱ κάτοικοι στίς πόλεις ἀπὸ αὐτούς πού βρῖσκονται διωγμένοι σέ ἐξορίες; Τρέμουν, βλέπετε, τί θά τούς ξημερώσει, ἐνῶ οἱ ἄλλοι ἔχουν τουλάχιστο ἐλπίδα πῶς θά γυρίσουν κάποτε στόν τόπο τους.

Καί τόσο μακριά βρῖσκονται ἀπὸ τήν ἐλευθερία καί τήν αὐτονομία, ὥστε ἄλλες εἶναι στά χέρια τῶν τυράννων, ἄλλοι λύνουν καί δένουν οἱ ἀρμολογῆτες, πολλές ἔχουν καταστραφῆ ἐντελῶς καί ἄλλες ἔχουν τό βάρβαρο γιά ἀφέντη. Αὐτόν πού, ὅταν τόλμησε κάποτε νά περάσει στήν Εὐρώπη καί νά τό πάρει ἐπάνω του πιότερο ἀπὸ ὄσο τό ἀξίζει, τόν καταγῆσαμε σέ τέτοια κατάσταση ἐμεῖς, ὥστε ὄχι μόνο νά σταματήσει ὀριστικά τίς ἐκστρατείες ἐναντίον μας, ἀλλά νά ἀνέχεται νά

114

115 *Κατάδικη τῆς
Εἰρήνης τοῦ
Ἀντακκίδα —
Ἡ εὐθὺνὴ τῶν
Σπαρτιατῶν.*

116

117

118

- νον παύσασθαι στρατείας ἐφ' ἡμᾶς ποιουμένους, ἀλλὰ καὶ τὴν αὐτῶν
 χώραν ἀνέχεσθαι πορθουμένην, καὶ διακοσίας καὶ χιλίαις ναυσὶν περι-
 πλέοντας εἰς τοσαύτην ταπεινότητα κατεστήσαμεν ὥστε μακρὸν
 119 καιροὺς περιμένειν, ἀλλὰ μὴ τῇ παρουσίᾳ δυνάμει πιστεύειν. Καὶ
 ταῦθ' ὅτι διὰ τὴν τῶν προγόνων τῶν ἡμετέρων ἀρετὴν οὕτως εἶχεν,
 αἱ τῆς πόλεως συμφοραὶ σαφῶς ἐπέδειξαν· ἅμα γὰρ ἡμεῖς τε τῆς ἀρ-
 χῆς ἀπεστεροῦμεθα καὶ τοῖς Ἑλλησιν ἀρχὴ τῶν κακῶν ἐγίγνετο. Μετὰ
 γὰρ τὴν ἐν Ἑλλησπόντῳ γενομένην ἀτυχίαν ἐτέρων ἡγεμόνων κατα-
 στάντων ἐνίκησαν μὲν οἱ βάρβαροι ναυμαχοῦντες, ἤρξαν δὲ τῆς θαλάτ-
 τῆς, κατέσχον δὲ τὰς πλείστας τῶν νήσων, ἀπέβησαν δ' εἰς τὴν Λα-
 κωνικὴν, Κύθηρα δὲ κατὰ κράτος εἶλον, ἅπασαν δὲ τὴν Πελοπόννησον
 120 κακῶς ποιοῦντες περιέπλευσαν. Μάλιστα δ' ἂν τις συνίδοι τὸ μέγεθος
 τῆς μεταβολῆς εἰ παραναγοίῃ τὰς συνθήκας τὰς τ' ἐφ' ἡμῶν γενομέ-
 νας καὶ τὰς νῦν ἀναγεγραμμένας. Τότε μὲν γὰρ ἡμεῖς φανησόμεθα τὴν
 ἀρχὴν τὴν βασιλέως ὀρίζοντες καὶ τῶν φόρων ἐνίους τάττοντες καὶ
 κωλύοντες αὐτὸν τῇ θαλάττῃ χρῆσθαι· νῦν δ' ἐκεῖνός ἐστιν ὁ διοικῶν
 τὰ τῶν Ἑλλήνων καὶ προστάτων ἃ χρὴ ποιεῖν ἐκάστους καὶ μόνον
 121 οὐκ ἐπιστάθμους ἐν ταῖς πόλεσιν καθιστάς. Πλὴν γὰρ τούτου τί τῶν
 ἄλλων ὑπόλοιπόν ἐστιν; Οὐ καὶ τοῦ πολέμου κύριος ἐγένετο καὶ τὴν
 εἰρήνην ἐπρονόησε καὶ τῶν παρόντων πραγμάτων ἐπιστάτης κα-
 θέστηκεν; Οὐχ ὡς ἐκεῖνον πλέομεν ὥσπερ πρὸς δεσπότην ἀλλήλων κα-
 τηγορήσοντες; Οὐ βασιλέα τὸν μέγαν αὐτὸν προσαγορευόμεν ὥσπερ
 αἰχμάλωτοι γεγονότες; Οὐκ ἐν τοῖς πολέμοις τοῖς πρὸς ἀλλήλους
 ἐν ἐκείνῳ τὰς ἐλπίδας ἔχομεν τῆς σωτηρίας, ὅς ἀμφοτέροισ ἡμᾶς
 ἠδέως ἂν ἀπολέσειεν;
- 122 Ὡν ἄξιον ἐνθυμηθέντας ἀγανακτῆσαι μὲν ἐπὶ τοῖς παροῦσιν, πο-
 θῆσαι δὲ τὴν ἡγεμονίαν τὴν ἡμετέραν, μέμψασθαι δὲ Λακεδαιμονίους

καταστρέφεται και ή χώρα του. Και μόνο πού έπλευσε για έδω μέ χίλια διακόσια πλοία, σέ τέτοια ταπείνωση τόν ρίξαμε, ώστε πολεμικό καράδι νά μήν τολμάει νά κατεβάσει πιά έδωθε από τήν Φασήλιδα⁴, μόνο νά κάθεται ήσυχα, νά περιμένει ίσως ευνοϊκή περίσταση, μά νά μήν έχει έμπιστοσύνη στίς δυνάμεις πού διέθετε.

Και ότι τά πράγματα θάδισαν όπως θάδισαν μόνο μέ τήν αν- 119
δρεία τών προδόνων μας, τό έδειξαν ολοκάθαρα οι συμφορές τής πόλης μας. Άμέσως, μόλις χάσαμε τήν ήγεμονία έμεις, άρχισαν και τών Έλλήνων τά δεινά. Ύστερα δηλαδή από τήν καταστροφή μας στόν Έλλησποντο⁵ και αφού άλλοι ανάλαβαν πιά τήν ήγεσία, οι θάρσαροι νίκησαν σέ ναυμαχία⁶, πήραν τήν έξουσία στή θάλασσα, κατέλαβαν τά περισσότερα νησιά, αποδιβάστηκαν στή Λακωνική, κυριέψαν τά Κύθηρα μέ βία και έκαναν τό γύρο τής Πελοποννήσου λεηλατώντας και ρημάζοντας.

Ό καλύτερος τρόπος μάλιστα για νά αντιληφθεί κανείς τό μέ- 120
γεθος τής μεταβολής πού μεσολάδησε είναι νά παραβάλοι τά κείμενα τών συνθηκών πού έγιναν στίς μέρες⁷ μας μέ αυτές πού υπογράφηκαν τώρα τελευταία. Από τή σύγκριση αυτή θά αποδειχτεί πώς τότε έμεις δάξαμε περιορισμούς στήν έξουσία του βασιλιά, δρίζαμε τούς φόρους σέ ορισμένες περιπτώσεις και του απαγορεύαμε νά θγαίνει ελεύθερα στή θάλασσα· τώρα όμως εκείνος είναι πού ρυθμίζει τών Έλλήνων τά ζητήματα, τούς δίνει έντολές πάνω στο τί πρέπει νά κάμουν, και μόνο πού δέ δάζει Πέρσες σατράπες τοποτηρητές⁸ στίς πόλεις μας.

Γιατί τί άλλο πιά απομένει έξω από αυτό; Μήπως δέν έκανε ο,τι 121
ήθελε στόν πόλεμο; Δέν υπαγόρευσε αυτός τούς όρους τής ειρήνης και δέ ρυθμίζει σήμερα όπως θέλει τή γενική πολιτική κατάσταση; Δέν τρέχουμε σ' εκείνον σά νά είναι αφεντικό μας, όταν είναι νά κατηγορήσουμε ή μιá πόλη τήν άλλη; Δέν τόν αποκαλούμε Μαγάλο Βασιλέα, σά νά είμαστε στά χέρια του αιχμάλωτοι; Και όταν πολεμούμε μεταξύ μας, έλπίδες σωτηρίας δέν στηρίζομε σ' εκείνον, πού μέ μεγάλη του χαρά όλους θά μάς έξόντωνε;

Όλα αυτά θά πρέπει νά τά αναλογιστούμε και, αφού νιώσουμε 122
άγανάκτηση για τή σημερινή κατάσταση μας, νά έπιζητήσουμε φιλότιμα τήν ανασύσταση τής ήγεμονίας μας. Άκόμα νά αποδώσουμε μομφή στους Σπαρτιάτες, γιατί άρχισαν τόν πόλεμο⁹ δήθεν για νά

ὅτι τὴν μὲν ἀρχὴν εἰς τὸν πόλεμον κατέστησαν ὡς ἐλευθερώσοντες
 τοὺς Ἕλληνας, ἐπὶ δὲ τελευτῆς οὕτω πολλοὺς αὐτῶν ἐκδότους [τοῖς
 βαρβάροις] ἐποίησαν, καὶ τῆς μὲν ἡμετέρας πόλεως τοὺς Ἴωνας ἀπε-
 στησαν ἐξ ἧς ἀπώκησαν καὶ δι' ἣν πολλὰκις ἐσώθησαν, τοῖς δὲ βαρ-
 βάροις αὐτοὺς ἐξέδωσαν ὧν ἀκόντων τὴν χώραν ἔχουσι καὶ πρὸς
 123 οὗς οὐδὲ πρόποτ' ἐπαύσαντο πολεμοῦντες. Καὶ τότε μὲν ἡγανά-
 κτουν, ὅθ' ἡμεῖς νομίμως ἐπάρχειν τινῶν ἠξιῶμεν· νῦν δ' εἰς τοιαύ-
 την δουλείαν καθεστῶτων οὐδὲν φροντίζουσιν αὐτῶν, οἷς οὐκ ἐξαρ-
 κεῖ δασμολογεῖσθαι καὶ τὰς ἀκροπόλεις ὄραν ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν κατε-
 χομένας, ἀλλὰ πρὸς ταῖς κοιναῖς συμφοραῖς καὶ τοῖς σώμασιν δει-
 νότερα πάσχουσι τῶν παρ' ἡμῖν ἀργυρωνήτων· οὐδεὶς γὰρ ἡμῶν
 οὕτως αἰκίζεται τοὺς οἰκέτας ὡς ἐκεῖνοι τοὺς ἐλευθέρους κολάζου-
 124 σιν. Μέγιστον δὲ τῶν κακῶν, ὅταν ὑπὲρ αὐτῆς τῆς δουλείας
 ἀναγκάζονται συστρατεύεσθαι, καὶ πολεμεῖν τοῖς ἐλευθέροις ἀξιοῦ-
 σιν εἶναι, καὶ τοιούτους κινδύνους ὑπομένειν ἐν οἷς ἠττηθέντες μὲν πα-
 ραχρῆμα διαφθαρήσονται, κατορθώσαντες δὲ μᾶλλον εἰς τὸν λοιπὸν
 125 χρόνον δουλεύουσιν. Ὡν τίνας ἄλλους αἰτίους χρῆν νομίζειν ἢ Λακε-
 δαιμονίους, οἱ τοσαύτην ἰσχὴν ἔχοντες περιορῶσι τοὺς μὲν αὐτῶν
 συμμάχους γενομένους οὕτω δεινὰ πάσχοντας, τὸν δὲ βάρβαρον τῆ
 τῶν Ἑλλήνων δῶμη τὴν ἀρχὴν τὴν αὐτοῦ κατασκευαζόμενον; Καὶ
 πρότερον μὲν τοὺς <μὲν> τυράννους ἐξέβαλλον, τῷ δὲ πλήθει τὰς βοη-
 θείας ἐποιοῦντο, νῦν δὲ [εἰς] τοσοῦτον μεταβεβλήκασιν ὥστε ταῖς
 126 μὲν πολιτεῖαις πολεμοῦσιν, τὰς δὲ μοναρχίας συγκαθιστᾶσιν. Τὴν
 μὲν γε Μαντινέων πόλιν εἰρήνης ἤδη γεγενημένης ἀνάστατον ἐποίη-
 σαν, καὶ τὴν Θηβαίων Καδμείαν κατέλαβον, καὶ νῦν Ὀλυνθίους καὶ
 Φλειασίους πολιορκοῦσιν, Ἀμύντα δὲ τῷ Μακεδόνων βασιλεῖ καὶ Διο-

ἐλευθερώσουνε τούς Ἕλληνας καί καταλήγοντας, τόσο πολλούς παρά-
 δωσαν στά χέρια τῶν βαρβάρων· γιατί ἀπόσπασαν τούς Ἰωνες ἀπό τή
 δικιά μας πόλη, πού ἦταν ἡ μητρόπολή τους καί πού τούς ἔσωσε τό-
 σες φορές, γιά νά τούς παραδώσουν στούς βαρβάρους⁸⁰, πού κατέχουνε
 τή χώρα τους παρά τή θέλησή τους καί οὔτε στιγμή δέν ἔπαψαν νά
 πολεμοῦν μαζί τους.

Καί τότε βέβαια τούς ἔπιανε ἡ ἀγανάκτηση, ὅταν ἐμεῖς εἴχαμε 123
 τή δίκαιη ἀξίωση νά διοικοῦμε μερικούς ἀπό τούς Ἕλληνας μέ τρό-
 πο νόμιμο· τώρα ὁμως, πού ἔπεσαν σέ μιὰ τέτοια σκλαβιά οἱ ἴδιοι
 αὐτοί Ἕλληνας, καθόλου δέ νοιάζονται γι' αὐτούς, πού δέν τούς
 φτάνει μόνο νά ρημάζονται στούς φόρους, νά βλέπουν τίς ἀκροπόλεις
 τους νά τίς κατέχουν οἱ ἐχθροί, ἀλλά, ἐξόν ἀπό τήν κοινή τους συμ-
 φορά, δέχονται καί μαρτύρια σωματικά ἀκόμα φοβερότερα ἀπ' ὅσα
 οἱ σκλάβοι πού ἀγοράζομε μέ χρήμα⁸¹. Κανένας ἀπό μᾶς δέν τυραν-
 νάει τό δοῦλο⁸² του μέ τόση ἀπανθρωπιά, ὅπως ἐκεῖνοι ἐκεῖ πέρα θα-
 σανίζουσαν τούς ἐλεύθερους.

Μά τό πιό τραγικό μαρτύριο εἶναι γι' αὐτούς ὅταν τούς ἀναγ- 124
 κάζουν νά ἐκστρατεύουνε μαζί τους, γιά νά ἐξασφαλίσουν τήν ἴδια τή
 σκλαβιά τους, νά πολεμοῦν μέ ἐκείνους πού ἔχουν τήν ἀπαίτηση νά
 μείνουν ἐλεύθεροι καί νά ἀντιμετωπίζουσαν τούς πιό σκληρούς ἀγῶνες,
 ὅπου, ἂν νικηθοῦν, τήν ἴδια τή στιγμή θά ἀφανιστοῦν, ἂν πάλι κατορ-
 θώσουν καί νικήσουν, θά σιγουρέψουν τή σκλαβιά τους ἀκόμα περισ-
 σότερο.

Καί γιά ὅλα αὐτά ποιούς ἄλλους πρέπει νά θεωρήσουμε ὑπεύ- 125
 θυνους, ἂν ὄχι τούς Σπαρτιάτες, πού μέ τέτοια δύναμη στά χέρια τους
 ἀφήνουν τούς συμμάχους νά ὑποφέρουν θάσανα φριχτά, καί τούς
 βαρβάρους νά ἀπλώνουν τήν κυριαρχία τους μέ τῶν Ἑλλήνων τήν
 παλικαριά καί τή βοήθεια; Αὐτοί πού πρῶτα διώχναν τούς τυράν-
 νους⁸³ καί βοηθοῦσαν τό λαό, τόσο πολύ ἄλλαξαν πολιτική, πού πο-
 λεμοῦν τά πολιτεύματα τά δημοκρατικά καί ἐγκαθιστοῦν παντοῦ τίς
 μοναρχίες.

Ἄλλωστε κατάστερψαν ἀπό τά θεμέλια τή Μαντινεία⁸⁴, καί μάλι- 126
 στα μετά τή σύναψη εἰρήνης, ὑπόταξαν μέ βία τήν ἀκρόπολη Καδμεία⁸⁵
 τῶν Θηβαίων καί τώρα δά πολιορκοῦν τήν Ὀλυμπο⁸⁶ καί τό Φλιούντα⁸⁶.
 Ἀκόμα βοηθοῦν τό βασιλιά τῶν Μακεδόνων Ἀμύντα⁸⁷, τόν τύραννο τῆς
 Σικελίας Διονύσιου⁸⁷, ὡς καί τό βάρβαρο⁸⁷ πού ἐξουσιάζει τήν Ἀσία, γιά

- νουσίῳ τῷ Σικελίας τυράννῳ καὶ τῷ βαρβάρῳ τῷ τῆς Ἀσίας κρατοῦντι
 127 συμπράττουσιν, ὅπως ὡς μεγίστην ἀρχὴν ἔξουσιν. Καίτοι πῶς οὐκ
 ἄτοπον τοὺς προεστῶτας τῶν Ἑλλήνων ἓνα μὲν ἄνδρα τοσοῦτων
 ἀνθρώπων καθιστάναι δεσπότην ὧν οὐδὲ τὸν ἀριθμὸν ἔξευρεῖν ὀρέ-
 διόν ἐστιν, τὰς δὲ μεγίστας τῶν πόλεων μὴδ' αὐτὰς αὐτῶν εἶναι
 κυρίας, ἀλλ' ἀναγκάζειν δουλεύειν ἢ ταῖς μεγίσταις συμφοραῖς περι-
 128 βάλλειν; Ὁ δὲ πάντων δεινότατον, ὅταν τις ἴδῃ τοὺς τὴν ἡγεμο-
 νίαν ἔχειν ἀξιοῦντας ἐπὶ μὲν τοὺς Ἑλληνας καθ' ἑκάστην ἡμέραν
 στρατενομένους, πρὸς δὲ τοὺς βαρβάρους εἰς ἅπαντα τὸν χρόνον συμ-
 μαχίαν πεποιημένους.
- 129 Καὶ μηδεὶς ὑπολάβῃ με δυσκόλως ἔχειν, ὅτι τραχύτερον τού-
 των ἐμνήσθην, προειπὼν ὡς περὶ διαλλαγῶν ποιήσομαι τοὺς λόγους·
 οὐ γὰρ ἵνα πρὸς τοὺς ἄλλους διαβάλω τὴν πόλιν τὴν Λακεδαιμονίων
 οὕτως εἶρηκα περὶ αὐτῶν, ἀλλ' ἵν' αὐτοὺς ἐκείνους παύσω, καθ' ὅσον
 130 ὁ λόγος δύναται, τοιαύτην ἔχοντας τὴν γνώμην. Ἔστιν δ' οὐχ
 οἷόν τ' ἀποτρέπειν τῶν ἀμαρτημάτων, οὐδ' ἑτέρων πράξεων πείθειν
 ἐπιθυμεῖν, ἢν μὴ τις ἐρωμένως ἐπιτιμῆσθαι ταῖς παροῦσιν· χρηρὴ δὲ
 131 κατηγορεῖν μὲν ἡγεῖσθαι τοὺς ἐπὶ βλάβῃ τοιαῦτα λέγοντας, νουθε-
 τεῖν δὲ τοὺς ἐπ' ὠφελείᾳ λοιδοροῦντας. Τὸν γὰρ αὐτὸν λόγον οὐχ
 ὁμοίως ὑπολαμβάνειν δεῖ, μὴ μετὰ τῆς αὐτῆς διανοίας λεγόμενον. Ἐπεὶ
 καὶ τοῦτ' ἔχομεν αὐτοῖς ἐπιτιμᾶν ὅτι τῇ μὲν αὐτῶν πόλει τοὺς ὁμό-
 ρους εἰλωτεύειν ἀναγκάζουσιν, τῷ δὲ κοινῷ τῷ τῶν συμμάχων οὐδὲν
 τοιοῦτον κατασκευάζουσιν, ἐξὸν αὐτοῖς τὰ πρὸς ἡμᾶς διαλυσαμένοις
 132 ἅπαντας τοὺς βαρβάρους περιόικους ὅλης τῆς Ἑλλάδος καταστῆσαι.
- Καίτοι χρηρὴ τοὺς φύσει καὶ μὴ διὰ τύχην μέγα φρονοῦντας τοιού-
 τοις ἔργοις ἐπιχειρεῖν πολὺ μᾶλλον ἢ τοὺς νησιώτας δασμολογεῖν,
 οὗς ἄξιόν ἐστιν ἐλεεῖν, ὁρῶντας τούτους μὲν διὰ σπανιότητα τῆς γῆς

νά αποκτήσουνε οἱ ἴδιοι ὅσο γίνεται πιό μεγάλη δύναμη καί ἐπιβολή. Καί ὁμως τουλάχιστο παράλογο δέν εἶναι οἱ ἴδιοι οἱ προστάτες τῶν 127 Ἑλλήνων ἀπό τή μιὰ μεριά νά ὀρίζουνε κυρίαρχο καί ἀφέντη ἓνα μονάχα πρόσωπο σέ τόσο πλῆθος ἀπό ἀνθρώπους, πού καί τόν ἀριθμό τους δέν μπορεῖς νά ὑπολογίσεις, καί ἀπό τήν ἄλλη νά μήν ἀφήνουν οὔτε τίς πιό μεγάλες πόλεις νά κανονίζουν μόνες τά ζητήματά τους, μά ἢ νά τίς ἀναγκάζουν νά εἶναι σκλάβες ἢ νά τίς ρίχνουν σέ συμφορές ἀβάσταχτες; Καί τό φριχτότερο ἀπό ὅλα, νά βλέπεις αὐτούς πού 128 ἔχουν τήν ἀξίωση νά εἶναι στήν Ἑλλάδα ἡγεμόνες νά κάνουν κάθε μέρα ἐκστρατείες ἐνάντια στούς Ἑλληνας, μέ τούς θαρδάρους ὁμως νά ἔχουν πάντοτε φιλία καί συμμαχία ἀδιατάραχη.

Καί ἄς μή νομίζει κανεῖς πώς προκαλῶ δυσχέρειες πού ἀνακά- 129 λεσα στή μνήμη σας μέ τόσο σκληρό τρόπο τά γεγονότα αὐτά, τή στιγμή μάλιστα πού ἀπό τήν ἀρχή σᾶς δήλωσα πώς θά μιλήσω γιά συνδιαλλαγή. Μίλησα ἔτσι ὄχι βέβαια γιά νά διαβάλω τήν πόλη τῶν Σπαρτιατῶν μπροστά στούς ἄλλους Ἑλληνας, ἀλλά γιά νά ἀναγκάσω αὐτούς τούς ἴδιους νά ἀλλάξουν νοστροπία —μέσα στά πλαίσια φυσικά τῆς δύναμης πού ἔχει ἓνας λόγος.

Μά οὔτε καί εἶναι δυνατό νά ἀποτρέψεις ἀπό σφάλματα ἢ νά 130 κάνεις κάποιον νά ἐπιθυμήσει πράξεις διαφορετικές, ἂν δέν θά κατακρίνεις μέ τρόπο ἀποφασιστικό τήν τωρινή κακή διαγωγή του. Κατήγορους πρέπει νά θεωροῦμε μονάχα ὅσους ἐπικρίνουν μέ αὐτό τόν τρόπο μέ σκοπό νά ἐλάψουν κάποιον ἀντίθετα, αὐτούς πού μιλοῦν γιά τό καλό θά πρέπει νά τούς ὀνομάζουμε συμβούλους. Καί αὐτό γιατί τόν ἴδιο λόγο, ὅταν δέν ξεκινάει καί ἀπό τήν ἴδια πρόθεση, δέν πρέπει νά τόν κρίνουμε καί μέ τό ἴδιο πνεῦμα.

Ἄλλωστε ἔχομε νά τούς κατακρίνουμε καί γιά ἄλλο λόγο ἀκόμα: 131 Τούς γείτονες τῆς χώρας τους τούς ἀναγκάζουν νά εἶναι εἰλωτες⁸⁸ στήν πόλη τους, ἐνῶ τίποτα τέτοιο δέν φροντίζουν νά πετύχουν γιά τό κοινό συμφέρο τῶν συμμάχων, παρόλο πού εἶναι στό χέρι τους νά διαλύσουνε τήν ἔχθρα τους μέ ἐμᾶς καί νά ἀναγκάσουν ὅλους τούς θαρδάρους νά γίνουν οἱ περίοικοι⁸⁹ ὅλης τῆς Ἑλλάδας. Καί ὁμως αὐτοί 132 πού νιώθουν δίκαια περηφάνεια γιά τά φυσικά τους προτερήματα καί ὄχι γιατί ἡ τύχη τούς τά ἔφερε ὅλα βολικά, ἔχουν ὑποχρέωση νά καταπιάνονται μέ πράξεις τέτοιες βέβαια, καί ὄχι νά ὀρίζουν τούς δασμούς γιά τούς κατοίκους τῶν νησιῶν, τούς ἀνθρώπους δηλα-

129 ΘΕΜΑ Β'.
Ἡ ἀνάγκη τοῦ
πολέμου κατά
τῶν Περσῶν.

ἄρη γεωργεῖν ἀναγκαζομένους, τοὺς δ' ἠπειρώτας δι' ἀφθονίαν τῆς χώρας τὴν μὲν πλείστην αὐτῆς ἀργὸν περιορῶντας, ἐξ ἧς δὲ καρποῦνται τοσοῦτον πλοῦτον κεκτημένους.

- 133 Ἐργοῦμαι δ' εἴ τινες ἄλλοθεν ἐπελθόντες θεαταὶ γένοιτο τῶν παρόντων πραγμάτων, πολλὴν ἂν αὐτοὺς καταγῶναι μανίαν ἀμφοτέρων ἡμῶν, οἵτινες οὕτω περὶ μικρῶν κινδυνεύομεν, ἐξὸν ἀδεῶς πολλὰ κεκτηῖσθαι, καὶ τὴν ἡμετέραν αὐτῶν χώραν διαφθείρομεν, ἀμε-
- 134 λήσαντες τὴν Ἀσίαν καρποῦσθαι. Καὶ τῷ μὲν οὐδὲν προὔργιαίτερόν ἐστιν ἢ σκοπεῖν ἐξ ὧν μηδέποτε παυσόμεθα πρὸς ἀλλήλους πολεμοῦντες· ἡμεῖς δὲ τοσοῦτον δέομεν συγκροῦναι τι τῶν ἐκείνου πραγμάτων ἢ ποιεῖν στασιάζειν ὥστε καὶ τὰς διὰ τύχην αὐτῶ γεγενημένας ταραχὰς συνδιαλύειν ἐπιχειροῦμεν, οἵτινες καὶ τοῖν στρατοπέδῳ τοῖν περὶ Κύπρον ἔωμεν αὐτὸν τῷ μὲν χρῆσθαι, τὸ δὲ πολιορκεῖν, ἀμφοτέροιν
- 135 αὐτοῖν τῆς Ἑλλάδος ὄντων. Οἱ τε γὰρ ἀφεστῶτες πρὸς ἡμᾶς τ' οἰκείως ἔχουσιν καὶ Λακεδαιμονίοις σφᾶς αὐτοὺς ἐνδιόασιν, τῶν τε μετὰ Τειριβάζου στρατενομένων καὶ τοῦ πεζοῦ τὸ χρησιμώτατον ἐκ τῶνδε τῶν τόπων ἤθροισται, καὶ τοῦ ναυτικοῦ τὸ πλείστον ἀπ' Ἰωνίας συμπέπλευκεν, οἱ πολὺ ἂν ἥδιον κοινῇ τὴν Ἀσίαν ἐπόρθουν ἢ
- 136 πρὸς ἀλλήλους ἔνεκα μικρῶν ἐκινδύνενον. Ὡν ἡμεῖς οὐδεμίαν ποιούμεθα πρόνοιαν, ἀλλὰ περὶ μὲν τῶν Κυκλάδων νήσων ἀμφισβητοῦμεν, τοσαύτας δὲ τὸ πλῆθος πόλεις καὶ τηλικαύτας τὸ μέγεθος δυνάμεις οὕτως εἰκῆ τῷ βαρβάρῳ παραδεδώκαμεν. Τοιγαροῦν τὰ μὲν ἔχει, τὰ δὲ μέλλει, τοῖς δ' ἐπιβουλεύει, δικαίως ἀπάντων ἡμῶν καταπε-

δὴ πού ἀξίζουσι μόνο νά τοὺς λυποῦνται: Τοὺς βλέπουν κάθε μέρα πού ἀναγκάζονται νά ὀργῶνουν τὰ βουνά, ἔτσι πού ἡ γῆ τους εἶναι στέρια καὶ ἄγονη, ἐνῶ οἱ στεριανοί, πού ἔχουν στή διάθεσή τους χωράφια ἀφθονα καὶ γόνιμα, τὰ πιά πολλά τὰ ἀφήνουμε ἀδούλευτα· μὰ καὶ ἀπό τὰ λίγα πού δουλεύουν ἀποκομίζουν πλούτη ἀμέτρητα.

Ἔχω τὴ γνώμη πῶς, ἂν κάποιος ξένος ἐρχόταν ἀπὸ ἄλλου καὶ 133 ἀντίκριζε τὴν τωρινὴ κατάσταση τῆς χώρας μας, σίγουρα θά μᾶς νόμιζε τρελοῦς καὶ ἐμᾶς καὶ τοὺς Σπαρτιάτες: Παλεύουμε μεταξύ μας γιὰ τιποτένια πράγματα, ρημάζουμε τὴ χώρα τὴ δικιά μας καὶ δέ μᾶς νιάζει διόλου νά ἀποχτήσουμε καὶ νά χαροῦμε τὰ πλούτη τῆς Ἀσίας.

Καὶ γιὰ τὸ βασιλιά βέβαια τῆς Περσίας τίποτα δέν εἶναι πιά 134 ὠφέλιμο, ἀπὸ τὸ νά λογαριάζει διαρκῶς μέ ποιόν ἀκριβῶς τρόπο δέ θά πάψουμε στιγμὴ ἐμεῖς νά πολεμοῦμε μεταξύ μας. Ἐμεῖς ὅμως τόσο μακριά θρυσκόμαστε ἀπὸ τὸ νά προκαλέσουμε συγκρούσεις μέσα στοὺς δικούς του ὑποτελεῖς ἢ νά τοὺς κάνουμε νά ἐπαναστατήσουν, ὥστε ἀκόμα καὶ τίς ταραχές, πού γίνονται δλότελα τυχαῖα, τὸν βοηθοῦμε νά τίς καταπιῆξει· ἀφοῦ καὶ ἀπὸ τὰ δύο στρατόπεδα πού θρῖσκονται στήν Κύπρο⁹⁹, τὴ στιγμὴ πού καὶ τὸ ἓνα καὶ τὸ ἄλλο εἶναι τὸ ἴδιο ἑλληνικά, τοῦ ἐπιτρέπομε νά χρησιμοποιεῖ τὸ ἓνα ἐλεύθερα γιὰ τοὺς σκοποὺς του καὶ τὸ ἄλλο νά τὸ πολιορκεῖ.

Ὅστόσο οἱ ἀποστάτες τὰ ἔχουν καλά μαζί μας, ἀλλὰ καὶ στοὺς 135 Σπαρτιάτες θά ἐμπιστευόνταν τὴν τύχη τους. Μὰ καὶ ἀπὸ ὄσους ἐξεστράτευσαν μαζί μέ τὸν Τειριδάζο⁹⁹ καὶ τοῦ περσικοῦ τὸ ἐκλεκτότερο κομμάτι ἀπὸ ἑλληνικούς τόπους στρατολογήθηκε καὶ τοῦ ναυτικοῦ τὸ μεγαλύτερο μέρος συγκεντρώθηκε ἀπὸ τὰ ἰωνικά παράλια· καὶ αὐτοὶ μέ μεγαλύτερη χαρὰ θά ἐκπορθοῦσαν τὴν Ἀσία παρά θά πολεμοῦσαν μεταξύ τους γιὰ ἀσήμαντα ζητήματα.

Γιὰ ὅλους αὐτοὺς καμιὰ ἔγνοια δέν ἔχομε, παρὰ φιλονικοῦμε 136 μεταξύ μας ποίος θά κατέχει τίς Κυκλάδες καὶ παραδώσαμε στό θάρσαρο μέ τόση ἀπερισκεψία ἀμέτρητες πόλεις καὶ ἐξαιρετικά ὑπολογίσιμες δυνάμεις. Ἔτσι ἄλλες τίς ἔχει κιόλας μέσ στά χέρια του, ἄλλες κοντεύει νά τίς πάρει καὶ γιὰ ἄλλες καιροφυλακτεῖ, γιατί—καὶ μέ τὸ δίκιο του — νιώθει μιὰ περιφρόνηση γιὰ ὅλους μας.

- 137 φρονηκώς. Διαπέπρακται γὰρ ὁ τῶν ἐκείνου προγόνων οὐδεὶς πώποτε· τὴν τε γὰρ Ἀσίαν διωμολόγηται καὶ παρ' ἡμῶν καὶ παρὰ Λακεδαιμονίων βασιλέως εἶναι, τὰς τε πόλεις τὰς Ἑλληνίδας οὕτω κυρίως παρέιληφεν ὥστε τὰς μὲν αὐτῶν κατασκάπτει, ἐν δὲ ταῖς ἀκροπόλεις ἐντειχίζειν. Καὶ ταῦτα πάντα γέγονε διὰ τὴν ἡμετέραν ἄνοιαν, ἀλλ' οὐ διὰ τὴν ἐκείνου δύναμιν.
- 138 Καίτοι τινὲς θαυμάζουσι τὸ μέγεθος τῶν βασιλέως πραγμάτων καὶ φασιν αὐτὸν εἶναι δυσπολέμητον, διεξιόντες ὡς πολλὰς τὰς μεταβολὰς τοῖς Ἑλλησι πεποίηκεν. Ἐγὼ δ' ἠγοῦμαι μὲν τοὺς ταῦτα λέγοντας οὐκ ἀποτρέπειν, ἀλλ' ἐπισπεύδειν τὴν στρατείαν· εἰ γὰρ ἡμῶν ὁμονοησάντων· αὐτὸς ἐν ταραχαῖς ὧν χαλεπὸς ἔσται προσπολεμεῖν, ἢ που σφόδρα χρῆ δεδιέναι τὸν καιρὸν ἐκεῖνον ὅταν τὰ μὲν τῶν βαρβάρων καταστῆ καὶ διὰ μιᾶς γένηται γνώμη, ἡμεῖς δὲ πρὸς
- 139 ἀλλήλους ὥσπερ νῦν πολεμικῶς ἔχωμεν. Οὐ μὴν οὐδ' εἰ συναγορεύουσι τοῖς ὑπ' ἐμοῦ λεγομένοις οὐδ' ὡς ὀρθῶς περὶ τῆς ἐκείνου δυνάμεως γινώσκουσιν. Εἰ μὲν γὰρ ἀπέφαινον αὐτὸν ἅμα τοῖν πολέων ἀμφοτέρων πρότερόν ποτε περιγεγενημένον, εἰκότως ἂν ἡμᾶς καὶ νῦν ἐκφοβεῖν ἐπεχείρουν· εἰ δὲ τοῦτο μὲν μὴ γέγονεν, ἀντιπάλων δ' ὄντων ἡμῶν καὶ Λακεδαιμονίων προσθέμενος τοῖς ἑτέροις ἐπικυδέστερα τὰ πράγματα θάτερον ἐποίησεν, οὐδέν ἐστι τοῦτο σημεῖον τῆς ἐκείνου δυνάμεως. Ἐν γὰρ τοῖς τοιούτοις καιροῖς πολλάκις μικραὶ δυνάμεις μεγάλας τὰς ῥοπὰς ἐποίησαν, ἐπεὶ καὶ περὶ Χίων ἔχοιμι ἂν τοῦτον τὸν λόγον εἰπεῖν, ὡς ὀπότεροις ἐκεῖνοι προσθέσθαι βουληθεῖεν,
- 140 οὗτοι κατὰ θάλατταν κρείττους ἦσαν. Ἀλλὰ γὰρ οὐκ ἐκ τούτων δίκαιόν ἐστι σκοπεῖν τὴν βασιλέως δύναμιν, ἐξ ὧν μεθ' ἑκατέρων γέ-

Κατάφερε δηλαδή ὅ,τι δέν μπόρεσε κανείς ἀπό τούς προγόνους 137
του ὡς τώρα: Ἐναγωνίστηκε ἐπίσημα καί ἀπό μᾶς καί ἀπό τούς
Σπαρτιάτες πῶς ἡ Ἄσια ἀνήκει ἀποκλειστικά στόν Πέρση βασιλιά¹.
Καί τέτοια ἀπόλυτη κυριαρχία ἀσκει πάνω στίς πόλεις τίς ἑλληνικές,
ὥστε ἄλλες τίς καταστρέφει ἀπό τά θεμέλια καί σέ ἄλλες ὀχυρώνει
ἀκροπόλεις. Καί ὅλα αὐτά ἔγιναν φυσικά ἀπό τή δικιά μας κουταμά-
ρα μόνο, καί ὄχι ἀπό τίς δικές του τίς δυνάμεις.

ΤΑ ΚΙΝΗΤΡΑ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ

Βέβαια ὑπάρχουν μερικοί πού νιώθουν θαυμασμό μπροστά στό μέ- 138
γεθος τῆς δύναμης τοῦ Πέρση βασιλιά καί ἐπιμένουν πῶς εἶναι ἀκατα-
μάχητη. Πάνω σ' αὐτό λένε καί ξαναλένε πῶς τάχα ἔχει φέρει ἄνω κά-
τω τήν Ἑλλάδα. Ἡ ἀποψη ὅμως ἡ δική μου εἶναι πῶς ὅσοι λέν αὐτά δέ
μᾶς ἀποτρέπουν ἀπό τήν ἐκστρατεία: ἀντίθετα μᾶς σπρώχνουν ἀκόμα
περισσότερο σ' αὐτή. Ἐννοῶ φυσικά ὅτι, ἂν εἶναι δύσκολο νά πολεμή-
σουμε μ' ἐκεῖνον ὅταν ὁμοσησουμε, ἐνῶ ὁ ἴδιος ἔχει νά ἀντιμετωπίσει
πολλές ταραχές μέσ στό δικό του κράτος, θά πρέπει κυριολεκτικά νά
τρέμουμε τήν ἐποχή ἐκείνη πού θά ἀποκατασταθεῖ τάξη καί ἡσυχία
ἀπόλυτη μέσ στό βασίλειό του, ἐνῶ ἔμεῖς θά ἐξακολουθοῦμε τούς
πολέμους μεταξύ μας, ὅπως συμβαίνει τώρα.

Ὡστόσο ὅμως, ἀκόμα καί ἂν συντάσσονται μέ τή δικιά μου γνώ- 139
μη, οὔτε καί στήν περίπτωση αὐτή εἶναι σωστή ἡ σκέψη τους γιά τή
δικιά του δύναμη. Ἐάν δηλαδή ἦταν σέ θέση νά ἀποδείξουν ὅτι καί
μιά φορά στά περασμένα νίκησε ἡ δύναμη τοῦ βασιλιά καί τίς δυό
πόλεις τίς δικές μας ἐνωμένες, ἴσως νά εἶχαν κάποια θάση πού προ-
σπαθοῦν καί τώρα νά μᾶς τρομοκρατήσουν. Αὐτό ὅμως δέν ἔγινε πο-
τέ! Ἐάν τώρα, τή στιγμή πού πολεμούσαμε ἔμεῖς μέ τούς Σπαρτιάτες,
τάχτηκε ἐκεῖνος μέ τό μέρος τοῦ ἐνός καί ἡ συμβολή του βάρυνε
γιά τήν ἀντίπαλη μερίδα, τό γεγονός αὐτό δέν εἶναι δυνατό νά ἀ-
ποτελέσει ἀπόδειξη γιά τή δικιά του δύναμη. Σέ τέτοιες περιστάσεις
εἶναι γνωστό ὅτι μικρές δυνάμεις φέρνουν συχνά ἀνυπολόγιστες με-
ταστροφές στήν ἔκβαση τοῦ ἀγώνα. Σχετικά μάλιστα θά μπορούσαμε
νά ἀναφέρουμε τούς Χιῶτες² γιά παράδειγμα, μέ ὁποῖον τό μέ-
ρος θά ἤθελαν νά συνταχθοῦν, αὐτοί ἐπικρατοῦσαν πάντα στή θάλασσα.

Δέν εἶναι λοιπόν σωστό νά κρίνουμε τή δύναμη τοῦ βασιλιά ἀπό 140
τά ἀποτελέσματα πού ἔφερε ἡ σύμπραξή του μέ τόν καθέναν ἀπό τούς

*Ἡ ἐξασθένη-
ση τοῦ Περσι-
κοῦ κράτους.*

181 γορον, ἀλλ' ἐξ ὧν αὐτὸς ὑπὲρ αὐτοῦ πεπολέμηκεν. Καὶ πρῶτον μὲν ἀποστάσης Αἰγύπτου τί διαπέπρακται πρὸς τοὺς ἔχοντας αὐτήν; Οὐκ ἐκεῖνος μὲν ἐπὶ τὸν πόλεμον τοῦτον κατέπεμψεν τοὺς εὐδοκιμωτάτους Περσῶν, Ἀβροκόμαν καὶ Τιθραύστην καὶ Φαρνάβαζον, οὔτοι δὲ τριῖ' ἔτη μείναντες καὶ πλείω κακὰ παθόντες ἢ ποιήσαντες, τελευτῶντες οὕτως ἀπηλλάγησαν ὥστε τοὺς ἀφεστῶτας μηκέτι τὴν ἐλευ-

141 θερῖαν ἀγαπᾶν, ἀλλ' ἤδη καὶ τῶν δόμων ζητεῖν ἐπάρχειν; Μετὰ δὲ ταῦτ' ἐπ' Εὐαγόραν στρατεύσας, ὃς ἄρχει μὲν μιᾶς πόλεως [τῶν ἐν Κύπρῳ], ἐν δὲ ταῖς συνθήκαις ἔκδοτός ἐστιν, οἰκῶν δὲ νῆσον κατὰ μὲν θάλατταν προοδυστύχηκεν, ὑπὲρ δὲ τῆς χώρας τρισχιλίους ἔχει μόνον πελταστάς, ἀλλ' ὅμως οὕτω ταπεινῆς δυνάμεως οὐ δύναται περιγενέσθαι βασιλεὺς πολεμῶν, ἀλλ' ἤδη μὲν ἕξ ἔτη διατέτριφεν, εἰ δὲ δεῖ τὰ μέλλοντα τοῖς γεγενημένοις τεκμαίρεσθαι, πολὺ πλείων ἐλπίς ἐστὶν ἕτερον ἀποστήναι πρὶν ἐκεῖνον ἐκπολιορκηθῆναι τοιαῦται

142 βραδυτῆτες ἐν ταῖς πράξεσι ταῖς βασιλέως ἔνεισι. Ἐν δὲ τῷ πολέμῳ τῷ περὶ Ῥόδον ἔχων μὲν τοὺς Λακεδαιμονίων συμμάχους εὖνους διὰ τὴν χαλεπότητα τῶν πολιτειῶν, χρώμενος δὲ ταῖς ὑπηρεσίαις ταῖς παρ' ἡμῶν, στρατηγούντος δ' αὐτῷ Κόνωνος, ὃς ἦν ἐπιμελέστατος μὲν τῶν στρατηγῶν, πιστότατος δὲ τοῖς Ἕλλησιν, ἐμπειρότατος δὲ τῶν πρὸς τὸν πόλεμον κινδύνων, τοιοῦτον λαβὼν συναγωγιστὴν τρία μὲν ἔτη περιεῖδε τὸ ναυτικὸν τὸ προκινδυνεῦον ὑπὲρ τῆς Ἀσίας ὑπὸ τριήρων ἑκατὸν μόνων πολιορκούμενον, πεντεκαίδεκα δὲ μηνῶν τοὺς στρατιώτας τὸν μισθὸν ἀπεστέρησεν, ὥστε τὸ μὲν ἐπ' ἐκείνῳ πολλάκις ἂν διελύθησαν, διὰ δὲ τὸν ἐφεστῶτα [κίνδυνον] καὶ τὴν συμμαχίαν τὴν περὶ Κόρινθον συστάσαν μόλις ναυμαχοῦντες

δυό μας, ἀλλά ἀπό αὐτά πού πέτυχε στίς περιπτώσεις πού πολεμοῦσε μόνος αὐτός γιά τό δικό του τό συμφέρο. Καί πρῶτα—πρῶτα μέ ποιό τρόπο ἀντιμετώπισε τήν ἀποστασία τῆς Αἰγύπτου⁹³; Δέν ἔστειλε γιά νά τοὺς πολεμήσουν τοὺς πιό ἔμπειρους στρατηγούς του, τόν Ἄθροκόμα, τόν Τιθραύστη, τόν Φαρναδάξο; Καί αὐτοί στά τρία χρόνια πού ἔμειναν ἐκεῖ πέρα πιότερες συμφορές δέν ἔπαθαν ἀπό αὐτές πού προξένησαν οἱ ἴδιοι στοὺς ἐχθρούς τους; Καί τελικά δέν ἔφυγαν ἀπό ἐκεῖ κάτω τόσο ντροπιασμένοι, ὥστε οἱ ἀποστάτες νά μήν ἀρκοῦνται τώρα πιά νά ἐξασφαλίσουν μονάχα τήν ἐλευθερία τους, ἀλλά νά θέλουν νά ἐπιβάλουν τή θέλησή τους καί στοὺς γείτονες;

Ἔστερα ἀπό τὰ γεγονότα αὐτά ἔκαμε ἐκστρατεία κατὰ τοῦ Εὐ- 141
αγόρα⁹⁴. Αὐτός κυβερνάει μιά πόλη μόνο, καί, σύμφωνα μέ τή συνθήκη τῆ γνωστή, ὁ ἴδιος ἀνήκει στήν κυριαρχία τῆς Περσίας· ἀκόμα, μόλο πού κατοικεῖ νησί, νικήθηκε στή θάλασσα πολλές φορές ὡς τώρα, καί γιά τήν ὑπεράσπιση τῆς χώρας του μπορεῖ νά διαθέσει μονάχα τρεῖς χιλιάδες πελταστῆς. Ὡστόσο, παρόλο πού ἡ δύναμή του εἶναι σχεδόν ἀνύπαρκτη, ὁ βασιλιάς δέν εἶναι σέ θέση νά τῆ νικήσει πολεμώντας. Καί ἔχει κιόλας ξοδέψει ἕξι χρόνια δλόκληρα γι' αὐτή τήν ἱστορία· καί, ἂν εἶναι δυνατό νά συμπεράνει κανένας τὰ μελλούμενα ἀπό ὅσα προηγήθηκαν, εἶναι πιό πιθανό νά ἀποστατήσῃ καί ἄλλος κανεὶς μέσ στό βασίλειό του προτοῦ νά ὑποκύβῃ ὁ Εὐαγόρας. Τόση ἀργοπορία διακρίνει συχνά ὄλες τίς πράξεις τοῦ Πέρση βασιλιά.

Στή ναυμαχία πάλι πού ἔγινε στή Ρόδο⁹⁵ εἶναι γνωστό πῶς εἶχε 142
τῆ συμπάθεια ἀπό τοὺς συμμάχους τῶν Σπαρτιατῶν, πού ἦταν δυσαρεστημένοι ἀπ' τήν κακή πολιτειακή κατάσταση· ἀκόμα ἀπό μᾶς ναυτολογοῦσε τὰ πληρώματα τοῦ στόλου του καί εἶχε ναύαρχο τόν Κόνωνα, τόν πιό εὐσυνειδητο ἀπό τοὺς στρατηγούς, πού οἱ Ἕλληνες τοῦ εἶχαν μεγάλη ἐμπιστοσύνη, μά καί τόν πιό ἔμπειρο στοὺς ναυτικούς ἀγῶνες. Παρ' ὅλα αὐτά καί τῆ στιγμή πού εἶχε τέτοιο συνεργάτη γιά τήν περίπτωση αὐτή, ἄφησε τρία χρόνια⁹⁶ τό ναυτικό του — πού ὡστόσο ὑπεράσπιζε τὰ ἀσιατικά παράλια τοῦ Κράτους του — γά τό πολιορκοῦν μόνο ἑκατό τριήρεις τῶν Σπαρτιατῶν καί ἀρνήθηκε ἀδιάντροπα στοὺς στρατιῶτες του μισθό γιά δέκα πέντε μῆνες. Τόσο πού, ἂν ἦταν μονάχα στό χέρι τό δικό του, πολλές φορές σίγουρα θά εἶχαν διαλυθεῖ μόνο ἡ πορσωπικότητα τοῦ Κόνωνα καί ἡ δημιουργία τῆς συμμαχίας τῆς Κορίνθου⁹⁷ τοὺς ὑποχρέωσε

- 143 ἐνίκησαν. Καὶ ταῦτ' ἐστὶ τὰ βασιλικώτατα καὶ σεμνότατα τῶν ἐκείνῳ πεπραγμένων, καὶ περὶ ὧν οὐδέποτε παύονται λέγοντες οἱ βουλόμενοι τὰ τῶν βαρβάρων μεγάλα ποιεῖν. "Ὡστ' οὐδεὶς ἂν ἔχοι τοῦτ' εἰπεῖν ὡς οὐ δικαίως χρῶμαι τοῖς παραδείγμασιν, οὐδ' ὡς ἐπὶ
- 144 μικροῖς διατρέβω τὰς μεγίστας τῶν πράξεων παραλείπων· φεύγων γὰρ ταύτην τὴν αἰτίαν τὰ κάλλιστα τῶν ἔργων διήλθον, οὐκ ἀμνημονῶν οὐδ' ἐκείνων, ὅτι Δερκυλίδας μὲν χιλιούς ἔχων ὀπίλατας τῆς Αἰολίδος ἐπῆρχεν, Δράκων δ' Ἀταρνεά καταλαβὼν καὶ τρισχιλίους πελταστάς συλλέξας τὸ Μύσιον πεδίον ἀνάστατον ἐποίησεν, Θίβρων δ' ὀλίγῳ πλείους τούτων διαβιβάσας τὴν Λυδίαν ἅπασαν ἐπόρθησεν, Ἀγησίλαος δὲ τῷ Κυρῆϊ στρατεύματι χρώμενος μι-
- 145 κροῦ δεῖν τῆς ἐντὸς Ἄλνους χώρας ἐκράτησεν. Καὶ μὴν οὐδὲ τὴν στρατιὰν τὴν μετὰ τοῦ βασιλέως περιπολοῦσαν, οὐδὲ τὴν Περσῶν ἀνδρείαν ἄξιον φοβηθῆναι· καὶ γὰρ ἐκεῖνοι φανερώς ἐπεδείχθησαν ὑπὸ τῶν Κύρῳ συναναβάντων οὐδὲν βελτίους ὄντες τῶν ἐπὶ θαλάττῃ. Τὰς μὲν γὰρ ἄλλας μάχας ὅσας ἠττήθησαν ἐῷ, καὶ τίθημι στασιάζειν αὐτοὺς καὶ μὴ βούλεσθαι προθύμως πρὸς τὸν ἀδελφὸν τὸν βασι-
- 146 λέως διακινδυνεύειν. Ἄλλ' ἐπειδὴ Κύρου τελευτήσαντος συνῆλθον ἅπαντες οἱ τὴν Ἀσίαν κατοικοῦντες, ἐν τούτοις τοῖς καιροῖς οὕτως αἰσχυρῶς ἐπολέμησαν ὥστε μηδένα λόγον ὑπολιπεῖν τοῖς εἰθισμένοις τὴν Περσῶν ἀνδρείαν ἐπαινεῖν. Λαβόντες γὰρ ἑξακισχιλίους τῶν Ἑλλήνων οὐκ ἀριστίνδην ἐπιλεγμένους, ἀλλ' οἱ διὰ φανλότητ' ἐν ταῖς αὐτῶν [πόλεσιν] οὐχ οἰοί τ' ἦσαν ζῆν, ἀπείρους μὲν τῆς χώρας ὄντας, ἐρήμους δὲ συμμάχων γεγεννημένους, προδομένους δ' ὑπὸ τῶν συναναβάντων, ἀπεστερημένους δὲ τοῦ στρατηγοῦ μεθ'
- 147 οὗ συνηκολούθησαν, τοσοῦτον αὐτῶν ἦττους ἦσαν ὥσθ' ὁ βασιλεὺς ἀπορήσας τοῖς παροῦσι πράγμασι καὶ καταφρονήσας τῆς περὶ αὐτὸν δυνάμειος τοὺς ἄρχοντας τοὺς τῶν ἐπικούρων ὑποσπόνδους

νά ναυμαχήσουν μέ τό ζόρι καί νά νικήσουν τελικά.

Καί αὐτά βέβαια εἶναι τά πιό λαμπρά, τά πιό βασιλικά του κα- 143
τορθώματα, αὐτά πού ὄσοι θέλουν νά ἐξάρουν τίς πράξεις τῶν βαρ-
βάρων ποτέ δέν παύουν νά τά μνημονεύουν. Ἔτσι κανεῖς δέν ἔχει
νά μοῦ πεῖ ὅτι δέ χρησιμοποιοῦ τά παραδείγματα καλόπιστα καί ὅτι
χρονοτριβῶ σέ λεπτομέρειες ἀσήμαντες παραμελώντας γεγονότα
βαρυσήμαντα. Ἀκριβῶς γιά νά προλάβω μιὰ τέτοια κατηγορία, ἀνά- 144
φερα τά πιό λαμπρά τους ἔργα. Ὡστόσο δέν ξεχνῶ οὔτε καί τά ἄλλα,
ὅτι δηλ. ὁ Δερκυλίδας⁹⁸ μέ χίλιους μόνο ἄντρες ἔγινε ἀπόλυτος κυρίαρ-
χος στήν Αἰολίδα· ὁ Δράκοντας⁹⁹ πῆρε τόν Ἀταρνέα καί μέ τρεῖς χίλι-
άδες πελταστές πού μάζεψε ἀλώνισε κυριολεκτικά τήν πεδιάδα τῆς
Μυσίας¹⁰⁰. ὁ Θίβρωνας¹⁰¹ ἔφερε στήν Ἀσία λίγους μονάχα παραπάνω
ἀπό αὐτούς καί ὑπόταξε ὅλη τή Λυδία· τέλος ὁ Ἀγησίλαος μέ τά ἀ-
πομεινάρια ἀπό τό σθένος τοῦ Κύρου¹⁰² ἔγινε κύριος σχεδόν σέ
ὅλη τή χώρα δῶθε ἀπό τόν Ἄλυ¹⁰³.

Ἄλλωστε δέν ἀξίζει νά φοβηθοῦμε βέβαια οὔτε τή στρατιά 145
πού διαρκῶς περιπολεῖ μαζί μέ τό βασιλιά, οὔτε καί τήν ἀνδρεία
τῶν βαρβάρων. Ἀπόδειξαν δά ὀλοκάθαρα οἱ Ἕλληνες, πού πῆραν
μέρος τότε στήν ἐκστρατεία τοῦ Κύρου, ὅτι αὐτοί δέν ἔχουν περισσό-
τερη παλικάριά ἀπό ὄσους στρατολογοῦσε στά παράλια. Ἀφήνω κατά
μέρος, ἂν θέλετε, ὅλες τίς μάχες, ὅπου νικήθηκαν, καί δέχομαι τήν
ἀποψη ὅτι στασίαζαν, γιατί δέν ἤθελαν νά πολεμήσουν μέ τόν ἀδερφό
τοῦ βασιλιά. Μά καί ἀπό τότε πού σκοτώθηκε ὁ Κύρος καί ὄλοι οἱ 146
Ἀσιάτες βρέθηκαν ἐνωμένοι, κάτω ἀπό τίς λαμπρές αὐτές συνθη-
κες πολέμησαν μέ τρόπο τόσο θλιβερό, ὥστε δέν ἄφησαν κανένα ἐπι-
χείρημα σ' αὐτούς πού συνηθίζουν νά ἐπαινοῦν τήν ἀντρεία τῶν Περ-
σῶν. Εἶναι γνωστό πώς εἶχαν μέσ στά χέρια τους ἑξί χιλιάδες¹⁰⁴
Ἕλληνες, ὄχι βέβαια διαλεγμένους καί ἀπ' τοὺς καλύτερους, ἀλλά
ἀνθρώπους πού κακίες καί ἐλαττώματα δέν τοὺς ἄφηναν νά ζήσουν
στόν τόπο τους καί πού δέν ἤξεραν τή χώρα τῶν βαρβάρων καί
εἶχαν ἐγκαταλειφθεῖ ἀπ' τοὺς συμμάχους τους, πού εἶχαν προδοθεῖ
ἀπό τοὺς συντόφους τοὺς¹⁰⁵ καί εἶχαν χάσει τόν ἀρχηγό, αὐτόν πού
καί ἀκολούθησαν. Ὅμως τόσο κατώτεροι ἀπό αὐτούς φάνηκαν τότε οἱ 147
βάρβαροι, ὥστε ὁ βασιλιάς τους τά ἔχασε μπρός στήν κατάσταση
αὐτή, καί μήν ἔχοντας καμιὰ ἐμπιστοσύνη στίς περσικές δυνάμεις

συλλαβεῖν ἐτόλμησεν, ὡς εἰ τοῦτο παρανομήσειε συνταράξων τὸ στρα-
 τόπεδον, καὶ μᾶλλον εἴλετο περὶ τοὺς θεοὺς ἐξαμαρτεῖν ἢ πρὸς ἐκεῖ-
 148 νους ἐκ τοῦ φανεροῦ διαγωνίσασθαι. Διαμαρτῶν δὲ τῆς ἐπιβουλῆς
 καὶ τῶν στρατιωτῶν συμμεινάντων καὶ καλῶς ἐνεγκόντων τὴν συμ-
 φορὰν, ἀπιοῦσιν αὐτοῖς Τισσαφέρην καὶ τοὺς ἰππέας συνέπεμψεν,
 ὅψ' ὦν ἐκεῖνοι παρὰ πᾶσαν ἐπιβουλεύομενοι τὴν ὁδὸν ὁμοίως διεπο-
 ρεύθησαν ὥσπερ ἀνεὶ προπεμπόμενοι, μάλιστα μὲν φοβούμενοι τὴν
 ἀοίκητον τῆς χώρας, μέγιστον δὲ τῶν ἀγαθῶν νομίζοντες, εἰ τῶν πο-
 149 λεμίων ὡς πλείστοις ἐντύχοιεν. Κεφάλαιον δὲ τῶν εἰρημνέων· ἐκεῖ-
 νοὶ γὰρ οὐκ ἐπὶ λείαν ἐλθόντες, οὐδὲ κόμην καταλαβόντες, ἀλλ' ἐπ'
 αὐτὸν τὸν βασιλέα στρατεύσαντες, ἀσφαλέστερον κατέβησαν τῶν περὶ
 φιλίας ὡς αὐτὸν πρεσβυόντων. "Ὡστε μοι δοκοῦσιν ἐν ἅπασιν τοῖς
 τόποις σαφῶς ἐπιδειχθῆναι τὴν αὐτῶν μαλακίαν· καὶ γὰρ ἐν τῇ πα-
 ραλίᾳ τῆς Ἀσίας πολλὰς μάχας ἤττηνται, καὶ διαβάντες εἰς τὴν Εὐ-
 ρώπην δίκην ἔδοσαν, — οἱ μὲν γὰρ αὐτῶν κακῶς ἀπώλονθ', οἱ δ'
 αἰσχροῶς ἐσώθησαν, — καὶ τελευτῶντες ὑπ' αὐτοῖς τοῖς βασιλείοις
 καταγέλαστοι γεγόνασιν.

150 Καὶ τούτων οὐδὲν ἀλόγως γέγονεν, ἀλλὰ πάντ' εἰκότως ἀπο-
 βέβηκεν· οὐ γὰρ οἷόν τε τοὺς οὕτω τρεφομένους καὶ πολιτενομέ-
 νους οὔτε τῆς ἄλλης ἀρετῆς μετέχειν οὔτ' ἐν ταῖς μάχαις τρόπαιον
 ἰστάναι τῶν πολεμίων. Πῶς γὰρ ἐν τοῖς ἐκείνων ἐπιτηδεύμασιν ἐγ-
 γενέσθαι δύναται ἂν ἢ στρατηγὸς δεινὸς ἢ στρατιώτης ἀγαθός, ὦν
 τὸ μὲν πλείστον ἐστὶν ὄχλος ἄτακτος καὶ κινδύνων ἄπειρος, πρὸς
 μὲν τὸν πόλεμον ἐκλελυμένος, πρὸς δὲ τὴν δουλείαν ἄμεινον τῶν
 151 παρ' ἡμῶν οἰκετῶν πεπαιδευμένος; Οἱ δ' ἐν ταῖς μεγίσταις δόξαις

πού τόν ἔζωναν, τόλμησε νά συλλάβει ὄλους τοὺς ἀρχηγούς τοῦ μισθοφορικοῦ στρατοῦ τοῦ Κύρου, καί αὐτό κάτω ἀπό τήν προστασία τῶν σπονδῶν. Εἶχε, ἐλέπετε, τήν ἰδέα πῶς μέ τή μιαρὴ του πράξη θά ἔφερνε ἄνω κάτω τό στρατόπεδο τῶν Ἑλλήνων καί προτίμησε νά τά βάλει καλύτερα μέ τοὺς θεούς παρά νά ἀναμετρηθεῖ ἀντρίκια μέ τοὺς Ἕλληνες.

Καί ὅταν τό ὑπολό τοῦ σχέδιο ἀπότυχε, γιατί οἱ στρατιῶτες 148
μας ἔμειναν ἀκλόνητοι στίς θέσεις τους καί ἀντιμετώπισαν τή συμφορά σάν ἄντρες, κατά τήν ἐπιστροφή τους στήν πατρίδα ἔστειλε τόν Τισσαφέρην μέ ἵππικό νά τοὺς συνοδέψει. Καί παρόλο πού αὐτοὶ τοὺς παρακολουθοῦσαν ἄγρυπνα σέ ὅλη τή διάρκεια τῆς πορείας, πορεύτηκαν σά νά εἶχαν συνοδεία τιμητική· καί ἐνωθῶν φόβο μόνο σέ χῶρες ἀκατοίκητες, ἐνῶ, ἂν συναντοῦσαν ὅσο γινόταν περισσότερους ἐχθρούς, τό θεωροῦσαν μεγάλη εὐτυχία.

Καί, γιά ἀνακεφαλαίωση στά ὅσα εἶπα ὡς τώρα, θέλω νά σᾶς 149
νίσω τοῦτο ἐδῶ: Ἐκεῖνοι—πού δέν ἤρθαν βέβαια γιά λαφυραγωγία ὅτε καί γιά νά καταχτήσουν καμιά πόλη ἀσήμαντη, μά εἶχαν ἐκστρατεύσει μέ ἐχθρική διάθεση γι' αὐτόν τόν ἴδιο τόν Πέρση βασιλιά—γύρισαν πίσω μέ μεγαλύτερη ἀσφάλεια ἀπό ὅση οἱ πρέσβεις πού ἔρχονται στή χώρα του, γιά νά συνάψουν συμμαχία¹⁰⁷. Θαρρῶ λοιπόν πῶς δέν ὑπάρχει τόπος πού δέ γνώρισε σέ ὅλη τήν ἔκτασή της τή δειλία καί τή νωθρότητα τοῦ περσικοῦ στρατοῦ: Καί στά παράλια τῆς Ἀσίας πολλές φορές νικήθηκε¹⁰⁸, ἀλλά καί στήν Εὐρώπη¹⁰⁹, ὅταν διάβηκε, πολύ ἀκριβὰ τό πλήρωσε: Ἄλλοι χάθηκαν κατά τρόπο ἄθλιο, ἄλλοι σῶθηκαν γτροπιασμένοι καί δειλοί¹¹⁰ καί τελευταῖα μέσα στά ἴδια τὰ ἀνάκτορα¹¹¹ τοῦ Πέρση βασιλιά ἐγιναν καταγέλαστοι.

Καί τίποτα ἀπό αὐτά δέν ἔγινε στήν τύχη· ὅλα ἦταν φυσικό νά 150
γίνουν ὅπως ἔγιναν. Δέν εἶναι δυνατόν οἱ ἄνθρωποι, πού ἀνατρέφονται μέ αὐτόν τόν τρόπο καί κάτω ἀπό τήν τρομάρα τοῦ δεσποτικοῦ τους πολιτεύματος, νά ἔχουν μέσα τους καμιά ἀρετή, δέν εἶναι δυνατό νά στήνουν τρόπαια στίς μάχες ἐνάντια στοὺς ἐχθρούς. Πῶς εἶναι δυνατόν ἀλήθεια, μέ τὰ δικά τους ἦθη, νά ἀναδειχθεῖ ποτέ ἄξιος στρατηγός ἢ καί γενναῖος στρατιώτης, ἀφοῦ ἢ μάζα ἢ μεγάλη εἶναι ἄταχος ὀχλος χωρίς καμιά πείρα στοὺς κινδύνους, ἀνίκανοι γιά πόλεμο, γιά τή σκλαβιά ἡμῶς καλύτερα ἐκπαιδευμένοι καί ἀπό τοὺς δούλους μας; Ὅσοι πάλι κατέχουν μεγάλα ἀξιώματα, αὐτοὶ ποτέ δέν ἔζησαν μέ 151

ὄντες αὐτῶν ὁμαλῶς μὲν οὐδὲ κοινῶς οὐδὲ πολιτικῶς οὐδεπώποτ'
 ἐβίωσαν, ἅπαντα δὲ τὸν χρόνον διάγουσιν εἰς μὲν τοὺς ὑβρίζοντες,
 τοῖς δὲ δουλεύοντες, ὡς ἂν ἄνθρωποι μάλιστα τὰς φύσεις διαφθα-
 ρεῖεν, καὶ τὰ μὲν σώματα διὰ τοὺς πλούτους τρυφῶντες, τὰς δὲ
 ψυχὰς διὰ τὰς μοναρχίας ταπεινὰς καὶ περιδεεῖς ἔχοντες, ἐξεταζόμε-
 νοι πρὸς αὐτοῖς τοῖς βασιλείοις καὶ προκαλινδούμενοι καὶ πάντα τρό-
 πον μικρὸν φρονεῖν μελετῶντες, θνητὸν μὲν ἄνδρα προσκονοῦντες καὶ
 δαίμονα προσαγορεύοντες, τῶν δὲ θεῶν μᾶλλον ἢ τῶν ἀνθρώπων
 152 ὀλιγοροῦντες. Τοιγαροῦν οἱ καταβαίνοντες αὐτῶν ἐπὶ θάλατταν,
 οὐς καλοῦσι σατράπας, οὐ καταισχύνουσι τὴν ἐκεῖ παιδευσιν, ἀλλ'
 ἐν τοῖς ἤθεσι τοῖς αὐτοῖς διαμένουσιν, πρὸς μὲν τοὺς φίλους ἀπίστως,
 πρὸς δὲ τοὺς ἐχθροὺς ἀνάνδρως ἔχοντες, καὶ τὰ μὲν ταπεινῶς, τὰ
 δ' ὑπερηφάνως ζῶντες, τῶν μὲν συμμάχων καταφρονοῦντες, τοὺς
 153 δὲ πολεμίους θεραπεύοντες. Τὴν μὲν γε μετ' Ἀγησιλάου στρα-
 τιὰν ὅκτῳ μῆνας ταῖς αὐτῶν δαπάναις διέθρεψαν, τοὺς δ' ὑπὲρ αὐ-
 τῶν κινδυνεύοντας ἐτέρον τοσοῦτον χρόνον τὸν μισθὸν ἀπεστέρησαν
 καὶ τοῖς μὲν Κισθίηνην καταλαβοῦσιν ἑκατὸν τάλαντα διένειμαν, τοὺς
 δὲ μεθ' αὐτῶν εἰς Κύπρον στρατευσαμένους μᾶλλον ἢ τοὺς αἰχμα-
 154 λώτους ὑβρίζον. Ὡς δ' ἀπλῶς εἰπεῖν καὶ μὴ καθ' ἕνα ἕκαστον,
 ἀλλ' ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ, τίς ἦ τῶν πολεμησάντων αὐτοῖς οὐκ εὐδαιμο-
 νήσας ἀπῆλθεν, ἢ τῶν ὑπ' ἐκείνοις γενομένων οὐκ αἰκισθεὶς τὸν βίον
 ἐτελεύτησεν; Οὐ Κόνωνα μὲν ὅς ὑπὲρ τῆς Ἀσίας στρατηγῆσας
 τὴν ἀρχὴν τὴν Λακεδαιμονίων κατέλυσεν, ἐπὶ θανάτῳ συλλαβεῖν
 ἐτόλμησαν, Θεμιστοκλέα δ' ὅς ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος αὐτοὺς κατενανμά-
 155 χησε, τῶν μεγίστων δωρεῶν ἠξίωσαν; Καίτοι πῶς χρὴ τὴν τού-
 των φιλίαν ἀγαπᾶν, οἱ τοὺς μὲν εὐεργέτας τιμωροῦνται, τοὺς δὲ κα-
 κῶς ποιῶντας οὕτως ἐπιφανῶς κολακεύουσιν; Περὶ τίνας δ' ἡμῶν
 οὐκ ἐξημαρτήκασιν; Ποῖον δὲ χρόνον διαλελοίπασιν ἐπιβουλεύοντες

κάποια Ισορροπία, ποτέ δέ νοιάστηκαν γιά τό συμφέρο τό κοινό, γιά τό καλό τοῦ κράτους· αντίθετα, κάθε στιγμή δείχνουν τήν περιφρόνηση στούς κατώτερους, τή δουλοπρέπειά τους στούς ἀνώτερους, σάν τούς ἀνθρώπους πού ἡ διαφθορά τούς ἔχει σημαδέψει. Καί γενικά τά σώματά τους εἶναι μαλθακά, ἀπό τόν πλοῦτο βουτηγμένα στήν πολυτέλεια καί στή χλιδή, καί ἡ ψυχή τους πάντα δουλική, ταπεινωμένη καί τρομοκρατημένη ἀπό τό δυνάστη· ἀφήνουν νά τούς ἐρευνοῦν ἐξευτελιστικά στοῦ παλατιοῦ τίς πόρτες, σέρονται κατά γῆς, μέ κάθε τρόπο ἀσχοῦνται στήν ταπείνωση¹¹², λατρεύουν καί προσκυνοῦν ἕνα θνητό πού τόν ἀποκαλοῦν θεό, ἀδιαφοροῦν γιά τούς θεούς καί λογαριάζουν τούς ἀνθρώπους περισσότερο.

Ἄλλωστε καί αὐτοί πού διορίζονται σατράπες καί κατεδαίνουν 152
 στίς παραθαλάσσιες περιοχές ποτέ δέ θά ντροπιάσουν τήν ἀγωγή πού ἔλαβαν στή χώρα τους! Θά βαδίσουν ἀκριβῶς πάνω στά ἴδια χνά-
 ρια, ἄπιστοι γιά τούς φίλους, ἄναντροι πρὸς τούς ἐχθρούς τους, πό-
 τε μέσ στήν ταπείνωση, πότε μέσα στήν περηφάνια βουτηγμένοι, μέ
 ἔπαρση καί καταφρόνια στούς συμμάχους καί στούς ἐχθρούς κόλακες 153
 σιχαμένοι. Τό στράτευμα τοῦ Ἀγησίλαου τό συντήρησαν μέ ἔξοδα 153
 δικά τους ὀχτώ μῆνες¹¹³, τούς στρατιῶτες ὅμως, πού γιά λογαριασμό
 τους ἀντιμετώπισαν κινδύνους, τούς κατακράτησαν δυό φορές τόσους
 μῆνες τούς μισθοῦς. Καί αὐτούς πού εἶχαν καταλάβει τήν Κισθῆνη¹¹⁴
 ἑκατό τάλαντα τούς μοίρασαν, ἐκείνους ὅμως πού πῆραν μαζί τους
 μέρος στήν ἐκστρατεία τῆς Κύπρου τούς φέρθηκαν πιά θάναυσα καί
 ἀπό τούς αἰχμαλώτους. Καί γιά νά σταθοῦμε σέ γενικές γραμμές, 154
 χωρίς νά πελαγοδρομοῦμε σέ λεπτομέρειες εἰδικές, ποιός ἀπό αὐ-
 τοὺς πού τούς πολέμησαν δέν ἔφυγε πλούσιος; Καί ποιός ἀπό ὅσους
 ἔπεσαν στά χέρια τους δέν πέθανε φριχτά ἀπό βασανιστήρια; Δέν
 ἔπιασαν τόν Κόνωνα θρασύτατα γιά νά τόν θανατώσουν¹¹⁵, αὐτόν πού
 ναύαρχος γιά τό συμφέρο τῆς Ἀσίας κατόρθωσε νά καταλύσει τήν
 ἐξουσία τῶν Σπαρτιατῶν; Καί τό Θεμιστοκλή¹¹⁶, πού τούς κατατρό-
 πωσε στή Σαλαμίνα, γιά νά ὑπερασπίσει τήν Ἑλλάδα, δέν τόν ἔκριναν
 ἄξιο γιά τά ἀκριβότερα δῶρα καί γιά τίς πιά λαμπρές τιμές;

Πῶς εἶναι δυνατό λοιπόν νά ἐπιδιώκει ἄνθρωπος τή φιλία τῶν 155
 βαρβάρων, πού τιμωροῦν σκληρά τούς εὐεργέτες τους καί κολακεύουν
 ἐπιδεικτικά ἐκείνους πού τούς βλάπτουν; Καί ποιόν τάχα ἀπό μᾶς
 δέν ἔχουν ἀδικήσει; Καί ποιά στιγμή σταμάτησαν νά ἐτοιμάζου
*Τό ἀδιάλλα-
 κτο μίσος τῶν
 Ἑλλήνων γιά
 τούς Πέρσες.*

- τοῖς Ἑλλησιν; Τί δ' οὐκ ἐχθρόν αὐτοῖς ἐστὶν τῶν παρ' ἡμῶν, οἱ καὶ τὰ τῶν θεῶν ἔδη καὶ τοὺς νεῶς συλᾶν ἐν τῷ προτέρῳ πολέμῳ καὶ
 156 κατακάειν ἐτόλμησαν; Διὸ καὶ τοὺς Ἴωνας ἄξιον ἐπαινεῖν ὅτι τῶν ἐμπρησθέντων ἱερῶν ἐπηράσαντ' εἰ τινες κινήσειαν ἢ πάλιν εἰς τὰρχαῖα καταστῆσαι βουληθεῖεν, οὐκ ἀποροῦντες πόθεν ἐπισκευάσωσιν, ἀλλ' ἴν' ὑπόμνημα τοῖς ἐπιγιγνομένοις ἢ τῆς τῶν βαρβάρων ἀσεβείας, καὶ μηδεὶς πιστεῖν τοῖς τοιαῦτ' εἰς τὰ τῶν θεῶν [ἔδη] ἔξαμαρτεῖν τολμῶσιν, ἀλλὰ καὶ φυλάττωνται καὶ δεδίωσιν, ὀρῶντες αὐτοὺς οὐ μόνον τοῖς σώμασιν ἡμῶν, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἀναθήμασιν πολεμήσαντας.
- 157 Ἐχω δὲ καὶ περὶ τῶν πολιτῶν τῶν ἡμετέρων τοιαῦτα διελεθεῖν. Καὶ γὰρ οὗτοι πρὸς μὲν τοὺς ἄλλους ὅσοις πεπολεμήκασιν, ἅμα διαλλάττονται καὶ τῆς ἐχθρας τῆς γεγενημένης ἐπιλανθάνονται, τοῖς δ' ἠπειρώταις οὐδ' ὅταν εὖ πάσχωσι χάριν ἴσασιν· οὕτως ἀείμνηστον τὴν ὀργὴν πρὸς αὐτοὺς ἔχουσιν. Καὶ πολλῶν μὲν οἱ πατέρες ἡμῶν μηδισμοῦ θάνατον κατέγνωσαν, ἐν δὲ τοῖς συλλόγοις ἔτι καὶ νῦν ἀράς ποιοῦνται, πρὶν ἄλλο τι χρηματίζειν, εἰ τις ἐπικηρυκνέεται Πέρσαις τῶν πολιτῶν· Εὐμολπίδαι δὲ καὶ Κήρυκες ἐν τῇ τελετῇ τῶν μυστηρίων διὰ τὸ τούτων μῖσος καὶ τοῖς ἄλλοις βαρβάροις εἰργεσθαι τῶν ἱερῶν ὥσπερ τοῖς ἀνδροφόνοις προαγορεύουσιν. Οὕτω δὲ φύσει πολεμικῶς πρὸς αὐτοὺς ἔχομεν ὥστε καὶ τῶν μύθων ἠδιστα συνδιατρίβομεν τοῖς Τρωϊκοῖς καὶ Περσικοῖς, [καὶ] δι' ὧν ἐστι πυνθάνεσθαι τὰς ἐκείνων συμφορὰς. Εὐροὶ δ' ἂν τις ἐκ μὲν τοῦ πολέμου τοῦ πρὸς τοὺς βαρβάρους ὕμνους πεποιημένους, ἐκ δὲ τοῦ πρὸς τοὺς Ἑλληνας θρήνους ἡμῖν γεγενημένους, καὶ τοὺς μὲν ἐν ταῖς ἐορταῖς ἀδομένους, τοὺς δ' ἐπὶ ταῖς συμφοραῖς ἡμᾶς μεμνημένους.
- 159 Οἶμαι δὲ καὶ τὴν Ὀμήρου ποίησιν μεῖζω λαβεῖν δόξαν ὅτι καλῶς τοὺς πολεμήσαντας τοῖς βαρβάροις ἐνεκωμίασεν καὶ διὰ τοῦτο βουληθῆναι

συμφορές για τήν Ἑλλάδα; Καί ποιό πράγμα ἑλληνικό εἶναι πού δέ μισοῦν αὐτοί, πού δέ δίστασαν στόν προηγούμενο πόλεμο νά λεηλατήσουν καί νά παραδώσουν στίς φλόγες καί τῶν θεῶν ἀκόμα τά ἀγάλματα καί τούς ναούς;

Γι' αὐτό κιόλας οἱ Ἴωνες ἀξίζουσι κάθε ἐπαινο, πού ἄφησαν κα- 156
τάρα" σέ ὅποιον ἀγγίξει τούς καμένους τούς ναούς ἢ σέ ὅποιον δια-
νοηθεῖ νά τούς ἐπαναφέρει στήν παλιά τοῖς κατάστασι. Δέν ἦταν
βέβαια τά μέσα πού τούς ἔλειπαν νά τούς ἀναστηλώσουν, ἀλλά ἤθελαν
νά θυμίζουσι συνεχῶς τήν ἀσέβεια τῶν βαρβάρων στίς ἐπερχόμενες
γενιές, ἔτσι πού κανένας πιά νά μήν τούς ἔχει ἐμπιστοσύνη, ἀφοῦ τόλ-
μησαν τέτοιες ντροπές γιά τούς θεούς, παρά νά τούς φοβοῦνται καί νά
φυλάγονται ἀπό αὐτούς, βλέποντας πώς τά ἔβαλαν ὄχι μόνο μέ τή δι-
κή μας τή ζωή, ἀλλά ἀκόμα καί μέ τά ἀφιερῶματά μας στούς θεούς.

Ἔχω βέβαια καί γιά τούς συμπολίτες μας νά ἀναφέρω παρα- 157
δείγματα ἀνάλογα. Δηλαδή καί αὐτοί μέ ὄσους ἔχουν πολεμήσει μέ-
χρι τώρα συμφιλιώνονται εὐκολα καί λησμονοῦν τήν ἔχθρα πού τούς
χώριξε. Στούς κατοίκους ὁμοῦ τῆς Ἀσίας, οὔτε καί ὅταν εὐεργε-
τοῦνται ἀπό ἐκείνους, ποτέ δέν τούς ἀναγνωρίζουσι καμιά χάρη" τόσο
εἶναι τό μῖσος πού νιώθουσι γιά κείνους. Πολλούς ἐξἄλλου καταδί-
κασαν σέ θάνατο οἱ πρόγονοί μας, γιατί ἔδειξαν συμπάθεια στούς
Μήδους" καί τώρα ἀκόμα στίς συνελεύσεις τοῦ λαοῦ, πρὶν ἀπό τό θέμα
τῆς ἡμέρας, διατυπώνουσι κατάρεις γιά κείνον πού θά πρότεινε ἀποστο-
λή πρεσβείας στήν Περσία. Ὡς καί στά Ἑλευσίνια μυστήρια οἱ Εὐ-
μολπίδες καί οἱ Κήρυκες¹⁸, ἀπό τό φοβερό τους μῖσος γιά τούς Πέρ-
σες, ἀπαγορεύουσι τίς τελετές καί σέ ὄλους τούς βαρβάρους, ὅπως
στούς δολοφόνους.

Καί τόσο ζυμωμένη μέ τή φύση μας εἶναι ἡ ἔχθρα μας μέ αὐτούς, 158
ὥστε καί ἀπό τίς διηγῆσεις τίς παλιές περισσότερο χαϊρόμαστε ὅσες
μιλᾶνε γιά τούς Τρῶες καί τούς Πέρσες, τίς διηγῆσεις δηλ. πού μάς
πληροφοροῦν γιά ὅλες τίς συμφορές τους. Θά μπορούσαμε μάλιστα νά
δρῶμε ὅτι ἀπό τόν πόλεμο μέ τούς βαρβάρους οἱ ποιητές μας ἔχουν
ἐμπνευσθεῖ τραγούδια θριαμβευτικά, ἐνῶ ἀπό τούς πολέμους μεταξὺ
μας μονάχα θρήνους θλιβερούς: Τά πρῶτα τά τραγουδοῦμε στίς γιορ-
τές μας, ἐνῶ τούς θρήνους τούς θυμόμαστε μόνο στίς συμφορές μας.

Ἔχω τή γνώμη μάλιστα ὅτι καί ἡ ποίησι τοῦ Ὀμήρου τιμήθη- 159
κε ξεχωριστά κυρίως, γιατί ἐπλεξε μέ τέχνη θαυμαστή τόν ὕμνο τῶν

τοὺς προγόνους ἡμῶν ἔντιμον αὐτοῦ ποιῆσαι τὴν τέχνην ἔν τε τοῖς
 τῆς μουσικῆς ἄθλοις καὶ τῇ παιδεύσει τῶν νεωτέρων, ἵνα πολλάκις
 ἀκούοντες τῶν ἐπῶν ἐκμανθάνωμεν τὴν ἔχθραν τὴν ὑπάρχουσαν πρὸς
 αὐτοὺς καὶ ζηλοῦντες τὰς ἀρετὰς τῶν στρατευσαμένων τῶν αὐτῶν
 160 ἔργων ἐκείνοις ἐπιθυμῶμεν. Ὡστε μοι δοκεῖ πολλὰ λίαν εἶναι
 τὰ παρακελευόμενα πολεμεῖν αὐτοῖς, μάλιστα δ' ὁ παρὼν καιρὸς,
 οὗ σαφέστερον οὐδὲν. Ὅν οὐκ ἀφετέον· καὶ γὰρ αἰσχρὸν παρόντι μὲν
 μὴ χρῆσθαι, παρελθόντος δ' αὐτοῦ μεμνησθαι. Τί γὰρ ἂν καὶ βουλη-
 θεῖμεν ἡμῖν προσγενέσθαι, μέλλοντες βασιλεῖ πολεμεῖν, ἔξω τῶν νῦν
 161 ὑπαρχόντων; Οὐκ Αἴγυπτος μὲν αὐτοῦ καὶ Κύπρος ἀφέστηκεν,
 Φοινίκη δὲ καὶ Συρία διὰ τὸν πόλεμον ἀνάστατοι γεγόνασιν, Τύρος
 δ' ἐφ' ἣ μὲγ' ἐφρόνησεν, ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν τῶν ἐκείνου κατεῖληπται;
 Τῶν δ' ἐν Κιλικίᾳ πόλεων τὰς μὲν πλείστας οἱ μεθ' ἡμῶν ὄντες ἔχου-
 σιν, τὰς δ' οὐ χαλεπὸν ἔστιν κτήσασθαι. Λυκίας δ' οὐδ' εἰς πώποτε
 162 Περσῶν ἐκράτησεν. Ἐκατόμωως δ' ὁ Καρίας ἐπίσταθμος τῇ μὲν
 ἀληθείᾳ πολὺν ἤδη χρόνον ἀφέστηκεν, ὁμολογήσει δ' ὅταν ἡμεῖς βου-
 ληθῶμεν. Ἀπὸ δὲ Κνίδου μέχρι Σινόπης Ἑλληνας τὴν Ἀσίαν παρ-
 οικοῦσιν, οὓς οὐ δεῖ πείθειν, ἀλλὰ μὴ κωλύειν πολεμεῖν. Καίτοι τοι-
 οῦτων ὀρμητηρίων ὑπαρξάντων καὶ τοσοῦτου πολέμου τὴν Ἀσίαν
 περιστάντος τί δεῖ τὰ συμβησόμενα λίαν ἀκριβῶς ἐξετάζειν; Ὅπου
 γὰρ μικρῶν μερῶν ἦττους εἰσίν, οὐκ ἄδηλον, ὡς ἂν διατεθεῖεν εἰ πᾶσιν

ἡρώων πού πολέμησαν γενναῖα τότε μέ τούς βαρβάρους. Γι' αὐτό ἀκριβῶς καί οἱ πρόγονοί μας θέλησαν νά τῆς δώσουν μιά τέτοια θέση τιμητική καί στούς ποιητικούς ἀγῶνες καί στήν ἐκπαίδευση τῶν νέων¹¹⁹: Γιά νά κρατοῦμε στήν ψυχῆ μας ἀσθηστο τό μίσος τό παλιό γιά τούς βαρβάρους, ἀκούγοντας ἀδιάκοπα τά ἔπη τοῦ Ὀμήρου, καί, ἔχοντας γιά ὑπόδειγμα τήν ἀρετή ἐκείνων πού πῆραν μέρος σ' αὐτήν τήν ἐκστρατεία, νά νιώθουμε τήν ἐπιθυμία νά ἐπιτελέσουμε καί ἐμεῖς παρόμοια κατορθώματα.

ΟΙ ΛΟΓΟΙ ΠΟΥ ΕΠΙΒΑΛΛΟΥΝ ΑΜΕΣΕΣ ΑΠΟΦΑΣΕΙΣ

Κατά τή γνώμη μου λοιπόν πολλοί εἶναι οἱ λόγοι πού μᾶς πιέ- 160 Ἡ κατάληξη
ζουν νά πολεμήσουμε μέ αὐτούς, κυρίως ὅμως ἡ σημερινή περίστα-
ση, πού εἶναι ὁ πιό ἰσχυρός παράγοντας. Αὐτή δέν πρέπει νά τήν
ἀφήσουμε νά πάει χαμένη. Εἶναι χωρίς ἄλλο ντροπή νά τήν ἀφήσουμε
ἀνεκμετάλλευτη, τώρα πού εἶναι μέσα στά χέρια μας, γιά νά τή θυ-
μηθοῦμε ὅταν θά γίνει παρελθόν. Τί ἄλλο λοιπόν θά θέλαμε νά συμβεῖ
ἀκόμα παραπάνω ἀπό τίς προϋποθέσεις πού ὑπάρχουν τώρα, προκει-
μένου νά ἀποφασίσουμε ἐπιτέλους τόν πόλεμο κατά τοῦ βασιλιᾶ;

Δέν ἔχει μήπως ἀποστατήσει ἀπό αὐτόν ἡ Αἴγυπτος καί ἡ Κύ- 161
προς; Δέν ἔχει γίνει ἄνω κάτω ἀπό τόν πόλεμο ἡ Φοινίκη καί ἡ Συ-
ρία; Τήν Τύρο¹²⁰, πού τόσο κόμπαζε γι' αὐτή, δέν τοῦ τήν πῆραν
μήπως οἱ ἐχθροί τους; Μά καί οἱ πιό πολλές πόλεις τῆς Κιλικίας
βρίσκονται πιά στά χέρια τῶν συμμάχων μας καί ὄσες ἀπομένουν δέν
εἶναι δύσκολο νά τίς κατακτήσουν. Ὅσο γιά τή Λυκία κανέννας ποτέ
Πέρσης δέν τῆς ἐπιβλήθηκε.

Καί ὁ Ἐκατόμωγος¹²¹ ὅμως, ὁ σατράπης τῆς Καρίας, πάει καιρός 162
πιά τώρα πού στήν πραγματικότητα ἔγινε ἀνεξάρτητος καί θά τό
ἐκδηλώσει καί ἐπίσημα ὅταν ἐμεῖς θελήσουμε. Καί ἀπό τήν Κυλδο ὡς
τῆ Σινώπη ὅσες ἔλληνες κατοικοῦνε τήν Ἀσία, καί αὐτούς δέ χρειάζεται
δέξαι νά τούς πείσουμε ἐμεῖς, παρά νά μήν τούς ἐμποδίσουμε νά
πολεμήσουν τούς βαρβάρους. Ὅστερα ἀπό ὅλα αὐτά, ὅταν τέτοια ὀρ-
μητήρια ὑπάρχουν καί ὁ πόλεμος ἀπό παντοῦ σχεδόν κυκλώνει τήν
Ἀσία, γιά ποιό λόγο τάχα νά λεπτολογοῦμε τόσο σχολαστικά τό κα-
θετί πού θά προκύψει ἀπό αὐτόν; Ἀφοῦ οἱ βάρβαροι νικιοῦνται ἀπό
ἀσήμαντες δυνάμεις, εἶναι ὀλοφάνερο τί ἔχουν νά τραβήξουν, ὅταν
θά ἀναγκαστοῦν νά πολεμήσουν μέ ὅλους μαζί τούς Ἕλληνες.

- 163 ἡμῖν πολεμεῖν ἀναγκασθεῖεν. Ἔχει δ' οὕτως. Ἄν μὲν ὁ βάρβαρος ἐρρωμενεστέρως κατάσχη τὰς πόλεις τὰς ἐπὶ θαλάττῃ, φρουρὰς μείζους ἐν αὐταῖς ἢ νῦν ἐγκαταστήσας, τάχ' ἂν καὶ τῶν νήσων αἱ περὶ τὴν ἠπειρον, οἷον Ῥόδος καὶ Σάμος καὶ Χίος, ἐπὶ τὰς ἐκείνου τύχας ἀποκλίνειαν· ἦν δ' ἡμεῖς αὐτὰς πρότεροι καταλάβωμεν, εἰκὸς τοὺς τὴν Λυδίαν καὶ Φρυγίαν καὶ τὴν ἄλλην τὴν ὑπερκειμένην χώραν οἰκοῦντας
- 164 ἐπὶ τοῖς ἐντεῦθεν ὀρρωμένοις εἶναι. Διὸ δεῖ σπεύδειν καὶ μηδεμίαν ποιεῖσθαι διατριβήν, ἵνα μὴ πάθωμεν ὅπερ οἱ πατέρες ἡμῶν. Ἐκεῖνοι γὰρ ὑστερίσαντες τῶν βαρβάρων καὶ προέμενοι τινος τῶν συμμάχων ἠγαγκάσθησαν ὀλίγοι πρὸς πολλοὺς κινδυνεύειν, ἐξὸν αὐτοῖς πρότεροις διαβᾶσιν εἰς τὴν ἠπειρον μετὰ πάσης τῆς τῶν Ἑλλήνων δυνάμεως ἐν μέρει τῶν ἐθνῶν ἕκαστον χειροῦσθαι. Δέδεικται γάρ, ὅταν τις πολεμῇ πρὸς ἀνθρώπους ἐκ πολλῶν τόπων συλλεγομένους ὅτι δεῖ μὴ περιμένειν ἕως ἂν ἐπιστῶσιν, ἀλλ' ἔτι διεσπαρμένοις αὐτοῖς ἐπιχειρεῖν. Ἐκεῖνοι μὲν οὖν προεξαμαρτόντες ἅπαντα ταῦτ' ἐπηρωθώσαντο καταστάντες εἰς τοὺς μεγίστους ἀγῶνας· ἡμεῖς δ' ἂν σωφρονῶμεν, ἐξ ἀρχῆς φυλαξόμεθα καὶ πειρασόμεθα φθῆναι περὶ
- 166 τὴν Λυδίαν καὶ τὴν Ἰωνίαν στρατόπεδον ἐγκαταστήσαντες εἰδότες ὅτι καὶ βασιλεὺς οὐχ ἐκόντων ἄρχει τῶν ἠπειρωτῶν, ἀλλὰ μείζω δύναμιν περὶ αὐτὸν ἐκάσταν αὐτῶν ποιησάμενος· ἥς ἡμεῖς ὅταν κρείττω διαβιβάσωμεν, ὁ βουλευθέντες ῥαδίως ἂν ποιήσασθαι, ἀσφαλῶς ἄπασαν τὴν Ἀσίαν καρπώσομεθα. Πολὸν δὲ κάλλιον ἐκείνω περὶ τῆς βασιλείας πολεμεῖν ἢ πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς περὶ τῆς ἡγεμονίας ἀμφισβητεῖν.
- 167 Ἄξιον δ' ἐπὶ τῆς νῦν ἡλικίας ποιήσασθαι τὴν στρατείαν, ἵν' οἱ τῶν συμφορῶν κοινωνήσαντες οὗτοι καὶ τῶν ἀγαθῶν ἀπολαύσωσι καὶ μὴ πάντα τὸν χρόνον δυστυχοῦντες διαγάγωσιν. Ἰκανὸς

Και νά τί θά συμβεί ἀκριβῶς: Ἄν ὁ βάρβαρος ἐνισχύσει τήν κα- 163
τοχή του στίς πόλεις τίς παραθαλάσσιες τοποθετώντας ἀκόμα ἰσχυρό-
τερες φρουρές ἀπό ὅσες τώρα, ἴσως καί τά νησιά κοντά στίς ἀσιατικές
ἀκτές, ὅπως ἡ Ρόδος, ἡ Σάμος καί ἡ Χίος, νά κλίνουν μέ τό μέρος
του· ἂν ὅμως τόν προλάβουμε ἡμεῖς καί καταλάβουμε τήν περιοχή
αὐτή, εἶναι φυσικό καί αὐτοί πού κατοικοῦνε τή Λυδία, τή Φρυγία,
ὡς καί τή χώρα πού ἀπλώνεται ἀκόμα παραμέσα, νά προσχωρήσουν
σ' ἡμᾶς, πού θά ἔχουμε πιά γιά ὀρμητήριο τήν περιοχή αὐτή.

Γι' αὐτό καί πρέπει νά διαστούμε, νά μήν καθυστερήσουμε σι- 164
γή, γιά νά μήν πάθουμε ὅ,τι καί οἱ πατέρες μας. Ἐκεῖνοι κινητο-
ποιήθηκαν ὕστερα ἀπό τούς βαρβάρους, ἄφησαν μερικούς ἀπό τούς
συμμάχους τους¹²² στήν τύχη, καί ὕστερα ἀναγκάστηκαν λίγοι αὐτοί
νά πολεμοῦνε μέ πολλούς· καί ὅμως ἦταν στό χέρι τους νά διαδοῦν
πρῶτοι στήν Ἀσία καί μέ ὅλες τίς ἑλληνικές δυνάμεις ἐνωμένες νά
ὑποτάξουν μέ εὐκολία ἕνα πρὸς ἕνα τά ἔθνη τῆς Ἀσίας.

Γιατί, ὅταν κανένας πολεμάει μέ ἀνθρώπους πού συναθροίζονται 165
ἀπό διάφορους τόπους, ἔχει ἀποδειχθεῖ ὅτι δέν πρέπει νά περιμένει
ὥσπου νά μαζευτοῦνε ὅλοι, ἀλλά νά ἐπιτεθεῖ ἀμέσως, ὅταν ἀκόμα θά
εἶναι σκορπισμένοι. Καί οἱ πρόγονοί μας βέβαια, πού ἔπεσαν στά
σφάλματα αὐτά, τά ἐπανόρθωσαν ἀργότερα, ἀλλά ἀντιμετώπισαν κιν-
δύνους φοβερούς. Ἐμεῖς ὅμως, ἂν ἔχουμε μυαλό, ἀπό τήν ἀρχή θά
πάρουμε τά μέτρα μας: Ἐγκαιρα θά ἐπιδιώξουμε νά ἐγκαταστήσουμε
στρατό στήν Ἰωνία καί τή Λυδία, ἀφοῦ ξέρουμε ὅτι ὁ Πέρσης βασι- 166
λιάς ἐξουσιάζει τούς κατοίκους τῆς Ἀσίας, ὅχι βέβαια μέ τή δική
τους θέληση, παρά ἀσφαλισμένος πάντα μέ στρατιωτικές δυνάμεις πύ-
ἰσχυρές ἀπό ὅσες μπορεῖ νά διαθέσει κάθε πόλη. Ἄν τώρα ἡμεῖς με-
ταφέρουμε δυνάμεις ἀκόμα ἰσχυρότερες ἐκεῖ — πράγμα εὐκολότατο
γιά μᾶς, ἀρκεῖ νά τό θελήσουμε — σίγουρα καί ἀκίνδυνα θά καρ-
πωθοῦμε ὅλη τήν Ἀσία. Καί ἀσφαλῶς εἶναι καλύτερα νά πολεμοῦμε
ἡμεῖς μ' ἐκεῖνον, γιά νά τοῦ καταλύσουμε τή βασιλεία, παρά νά ἀλ-
ληλοτρωγόμεσθε συνέχεια γιά τό ποιός θά πετύχει τήν ἡγεμονία στήν
Ἑλλάδα.

Εἶναι μάλιστα ἀνάγκη νά γίνει ἡ ἐκστρατεία στίς μέρες τοῦτες 167 Ἡ ἀνάγκη νά
τῆς γενιᾶς μας, γιά νά ἀπολαύσουν ἐπιτέλους καί τά ἀγαθὰ αὐτοί
πού ὡς τώρα γεύτηκαν μόνο τίς συμφορές καί νά μήν περάσουν τή
ζωή τους ὅλη μέσα στή δυστυχία. Φτάνει τό παρελθόν — τότε πού
ἀποκαταστα-
θοῦν τό γρη-
γορότερο οἱ
Ἕλληνες.

- γὰρ ὁ παρεληλυθώς, ἐν ᾧ τί τῶν δεινῶν οὐ γέγονεν; Πολλῶν γὰρ κα-
κῶν τῇ φύσει τῇ τῶν ἀνθρώπων ὑπαρχόντων αὐτοὶ πλείω τῶν ἀναγ-
168 καίων προσεξευρηκάμεν, πολέμους καὶ στάσεις ἡμῖν αὐτοῖς ἐμ-
ποιήσαντες, ὥστε τοὺς μὲν ἐν ταῖς αὐτῶν ἀνόμους ἀπόλλυσθαι, τοὺς
δ' ἐπὶ ξένης μετὰ παιδῶν καὶ γυναικῶν ἀλαῶσθαι, πολλοὺς δὲ δι' ἔν-
δειαν τῶν καθ' ἡμέραν ἐπικουρεῖν ἀναγκαζομένους ὑπὲρ τῶν ἐχθρῶν
τοῖς φίλοις μαχομένους ἀποθνήσκειν. Ὑπὲρ ὧν οὐδεὶς πώποτ' ἠγα-
νάκτησεν, ἀλλ' ἐπὶ ταῖς συμφοραῖς ταῖς ὑπὸ τῶν ποιητῶν συγκειμέ-
ναις δακρῦειν ἀξιοῦσιν, ἀληθινὰ δὲ πάθη πολλὰ καὶ δεινὰ γιγνόμενα
διὰ τὸν πόλεμον ἐφορῶντες τοσοῦτου δέουσιν ἔλεειν ὥστε καὶ μᾶλλον
χαίρουσιν ἐπὶ τοῖς ἀλλήλων κακοῖς ἢ τοῖς αὐτῶν ἰδίους ἀγαθοῖς.
- 169 Ἴσως δ' ἂν καὶ τῆς ἐμῆς εὐηθείας πολλοὶ καταγελάσειαν, εἰ δυστυ-
χίας ἀνδρῶν ὀδυροίμην ἐν τοῖς τοιοῦτοις καιροῖς, ἐν οἷς Ἰταλία μὲν
ἀνάστατος γέγονεν, Σικελία δὲ καταδεδούλωται, τοσαῦται δὲ πό-
λεις τοῖς βαρβάροις ἐκδέδονται, τὰ δὲ λοιπὰ μέρη τῶν Ἑλλήνων
ἐν τοῖς μεγίστοις κινδύνοις ἐστίν.
- 170 Θαυμάζω δὲ τῶν δυναστευόντων ἐν ταῖς πόλεσιν, εἰ προσή-
κειν αὐτοῖς ἠγοῦνται μέγα φρονεῖν, μηδὲν πώποθ' ὑπὲρ τηλικούτων
πραγμάτων μῆτ' εἰπεῖν μῆτ' ἐνθυμηθῆναι δυνηθέντες. Ἐχοῖν γὰρ
αὐτούς, εἴπερ ἦσαν ἀξιοὶ τῆς παρουσίας δόξης, ἀπάντων ἀφεμένους
τῶν ἄλλων περὶ τοῦ πολέμου τοῦ πρὸς τοὺς βαρβάρους εἰσηγεῖσθαι
171 καὶ συμβουλεύειν. Τυχὸν μὲν γὰρ ἂν τι συνεπέραναν· εἰ δὲ καὶ
προαπεῖπον, ἀλλ' οὖν τοὺς γε λόγους ὥσπερ χρησμούς εἰς τὸν ἐπιόντα
χρόνον ἂν κατέλιπον. Νῦν δ' οἱ μὲν ἐν ταῖς μεγίσταις δόξαις ὄντες ἐπὶ
μικροῖς σπουδάζουσιν, ἡμῖν δὲ τοῖς τῶν πολιτῶν ἔξεστηκόσιν περὶ
τηλικούτων πραγμάτων συμβουλεύειν παραλελοίπασιν.

καί ποιό κακό δέν έπεσε άπάνω τους! Πάντα είναι πολλές οι συμφορές στό φυσικό τοῦ ανθρώπου, έπινοήσαμε καί έμεις άκόμα περισσότερες άπό τίς άναπόφευκτες: Δημιουργήσαμε στόν ίδιο τόν έαυτό 168 μας πολέμους καί έπαναστάσεις, ώστε άλλοι νά χάνονται παράνομα μέσα στην ίδια τους τή χώρα, άλλοι σέ ξένους τόπους νά περιφέρονται άθλιοι μαζί μέ τά παιδιά καί τίς γυναίκες τους, τέλος πολλοί άπό τή φτώχεια καί τή στέρση νά ύποχρεώνονται νά ύπηρετοῦνε τόν έχθρό καί νά πεθαίνουν πολεμώντας μέ τούς φίλους. Για τήν κατάσταση αὐτή κανείς ποτέ δέν άγανάχτησε! Για τά φανταστικά θέβαια δράματα, πού συνθέτουν καί παρουσιάζουν οι τραγικοί ποιητές, όλοι νιώθουν τήν ύποχρέωση νά συγκινούνται καί νά κλαίνε· όταν όμως βλέπουν μπροστά στά μάτια τους νά διαδραματίζονται τραγωδίες άληθινές, φριχτές καί άναρίθμητες, αὐτές πού φέρνει τοῦ πολέμου ή κατάρα, τόσο μακριά βρίσκονται άπό τό νά νιώσουν λύπη, ώστε πιότερο χαίρονται για τό κακό πού προξενεί ό ένας στόν άλλο παρά για τήν προσωπική τους εύτυχία.

Δέν άποκλείεται ώστόσο καί νά γελάσουν μερικοί μέ τήν άφέ- 169 λειά μου, πού κάθομαι έδώ πέρα καί δδύρομαι για τή δυστυχία άτομικών περιπτώσεων σέ τέτοιες περιστάσεις, όπου ή Ίταλία όλη έχει γίνει άνω κάτω¹²³, ή Σικελία ύποδουλώθηκε¹²⁴, τόσες πόλεις έχουν παραδοθεί στό δάρβαρο¹²⁵ καί όλη ή ύπόλοιπη Έλλάδα βρίσκεται πιά μπροστά σέ έσχατους κινδύνους.

Άπορώ μάλιστα καί μέ τή στάση πού κρατοῦν οι διάφοροι ήγέ- 170 τες στις πόλεις τίς έλληνικές. Νομίζουν πώς έχουν τό δικαίωμα νά νιώθουν περηφάνια, τή στιγμή πού ποτέ δέν μόρεσαν ούτε νά πουν, μά ούτε καί νά στοχαστοῦν τίποτα για τό θέμα αὐτό πού έχει τόση σημασία. Έπρεπε δηλαδή αὐτοί, αν άξιζαν πραγματικά τή φήμη πού έχουν τώρα, νά αφήσουν κατά μέρος κάθε άλλο ζήτημα καί νά καταπιαστοῦν νά δώσουν γνώμη μονάχα για τόν πόλεμο μέ τούς βαρβάρους.

Δέν άποκλείεται νά έφερναν κάποιο θετικό άποτέλεσμα· καί στην 171 περίπτωση όμως πού θά ήταν ύποχρεωμένοι νά άπογοητευθοῦν, θά άφηναν τά λόγια τους χρησιμούς για τίς μέλλουσες γενιές. Τώρα όμως αὐτοί πού έχουν τή δόξα τή μεγάλη καταπιάνονται περισπούδαστα μέ τά άσήμαντα ζητήματα καί αφήνουνε σ' έμάς, πού δέν έχουμε σχέση μέ τήν πολιτική, τή φροντίδα νά δίνουμε συμβουλές για θέματα μέ τόση σπουδαιότητα.

- 172 Οὐ μὴν ἀλλ' ὅσω μικροφυχότεροι τυγχάνουσιν ὄντες οἱ προ-
 εστῶτες ἡμῶν, τοσοῦτω τοὺς ἄλλους ἐρρωμενεστέρως δεῖ σκο-
 πεῖν, ὅπως ἀπαλλαγσόμεθα τῆς παρουσίας ἔχθρας. Νῦν μὲν γὰρ
 μάτην ποιούμεθα τὰς περὶ τῆς εἰρήνης συνθήκας· οὐ γὰρ διαλυόμεθα
 τοὺς πολέμους, ἀλλ' ἀναβαλλόμεθα καὶ περιμένομεν τοὺς καιροὺς ἐν
 173 οἷς ἀνήκεστόν τι κακὸν ἀλλήλους ἐργάσασθαι δυνησόμεθα. Δεῖ δὲ
 ταύτας τὰς ἐπιβουλάς ἐκποδῶν ποιησαμένους ἐκείνοις τοῖς ἔργοις
 ἐπιχειρεῖν ἐξ ὧν τὰς τε πόλεις ἀσφαλέστερον οἰκήσομεν καὶ πιστότε-
 ρον διακεισόμεθα πρὸς ἡμᾶς αὐτούς. Ἔστι δ' ἀπλοῦς καὶ ῥάδιος ὁ λό-
 γος ὁ περὶ τούτων· οὔτε γὰρ εἰρήνην οἶόν τε βεβαίαν ἀγαγεῖν ἢν
 μὴ κοινῇ τοῖς βαρβάροις πολεμήσωμεν, οὔθ' ὁμοιοῦσαι τοὺς Ἕλληνας
 πρὶν ἂν καὶ τὰς ὠφελείας ἐκ τῶν αὐτῶν καὶ τοὺς κινδύνους πρὸς τοὺς
 174 αὐτούς ποιησόμεθα. Τούτων δὲ γενομένων καὶ τῆς ἀπορίας τῆς
 περὶ τὸν βίον ἡμῶν ἀφαιρεθείσης, ἢ καὶ τὰς ἐταιρίας διαλύει καὶ τὰς
 συγγενείας εἰς ἔχθραν προάγει καὶ πάντας ἀνθρώπους εἰς πολέμους
 καὶ στάσεις καθίστησιν, οὐκ ἔστιν ὅπως οὐχ ὁμοιοῦσομεν καὶ τὰς
 εἰνοίας ἀληθινὰς πρὸς ἡμᾶς αὐτούς ἔξομεν. Ὡν ἕνεκα περὶ παντός
 ποιητέον ὅπως ὡς τάχιστα τὸν ἐνθένδε πόλεμον εἰς τὴν ἡπειρον διο-
 ριοῦμεν, ὡς μόνον ἂν τοῦτ' ἀγαθὸν ἀπολαύσαιμεν τῶν κινδύνων τῶν
 πρὸς ἡμᾶς αὐτούς, εἰ ταῖς ἐμπειρίαις ταῖς ἐκ τούτων γεγενημέναις
 πρὸς τὸν βάρβαρον καταχρησασθαι δόξειεν ἡμῖν.
- 175 Ἄλλὰ γὰρ ἴσως διὰ τὰς συνθήκας ἀξίον ἐπισχεῖν, ἀλλ' οὐκ
 ἐπειχθῆναι καὶ θάπτον ποιήσασθαι τὴν στρατείαν. Δι' ἃς αἱ μὲν ἠλευ-
 θερωμένοι τῶν πόλεων βασιλεῖ χάριν ἴσασιν, ὡς δι' ἐκείνον τυχοῦ-
 σαι τῆς αὐτονομίας ταύτης, αἱ δ' ἐκδεδομένοι τοῖς βαρβάροις μάλιστα
 μὲν Λακεδαιμονίοις ἐπικαλοῦσιν, ἔπειτα δὲ καὶ τοῖς ἄλλοις τοῖς με-
 τασχοῦσι τῆς εἰρήνης, ὡς ὑπὸ τούτων δουλεύειν ἠναγκασμένοι. Καί-

Ἄλλά ὅσο πιά μικρόφυχοι εἶναι οἱ ἀρχηγοί μας, τόσο πιά σο- 172
 βαρά καί πιά ἀποφασιστικά πρέπει νά ἐξετάζουσι οἱ ἄλλοι τόν τρόπο
 πού θά ἀπαλλαγούμε ἀπό τίς ἐχθρες πού μᾶς βασανίζουν τώρα. Γιατί
 τώρα βέβαια μάταια κάνουμε συνθήκες γιά εἰρήνη! Στήν πραγματι-
 κότητα δέ ματαιώνουμε ὀριστικά τόν πόλεμο· μόνο τόν ἀναβάλλουμε,
 καί περιμένουμε τήν εὐκαιρία τήν καλή, πού θά ἔχουμε τή δύναμη νά
 καταφέρουμε ὁ ἕνας στόν ἄλλο κάποιο χτύπημα ἀνεπανόρθωτο!...

Ἐπίσης εἶναι ἀνάγκη νά θγάλλουμε ἀπό τή μέση τά σχέδια τά 173
 ὑποῦλα καί νά καταπιαστοῦμε ἐπιτέλους μονάχα μέ τά ἔργα πού θά
 μᾶς ἐπιτρέψουσι νά ζοῦμε μέσ στίς πόλεις μας μέ ἀσφάλεια μεγαλύ-
 τερη καί νά ἔχουμε ἀνάμεσά μας ἐμπιστοσύνη περισσότερη. Βέβαια
 νά ἀναπτυχθεῖ τό θέμα αὐτό εἶναι ἀπλό καί εὐκολο: Δηλαδή εἶναι
 ἀδύνατο νά ἐξασφαλίσουμε μιά σίγουρη εἰρήνη, ἅμα δέν πο-
 λεμήσουμε ὅλοι μαζί ὁμόφωνα τούς Πέρσες· ἀδύνατο νά ὁμονήσουν
 οἱ Ἕλληνας, προτοῦ πεισθοῦν καί τίς ὠφέλειες ἀπό τόν κοινό
 ἐχθρό νά ἐπιζητοῦν καί τούς πολέμους μέ τόν ἴδιο ἀντίπαλο νά
 κάνουν.

Καί ὅταν γίνουσι ὅλα αὐτά καί λείψι ἀπό τή μέση ἡ φτώχεια, 174
 πού καταστρέφει τίς φιλίες καί ὀδηγεῖ τούς συγγενεῖς σέ ἀμά-
 χες, ἀναστατώνει ὅλους τούς ἀνθρώπους καί φέρνει τούς πολέμους,
 δέν εἶναι δυνατό νά μήν ὁμονήσουμε καί νά μήν νιώθουμε ἀγάπη
 ἀληθινή ὁ ἕνας γιά τόν ἄλλο. Γιατί ὅλους αὐτούς τούς λόγους πρέπει
 νά κάνουμε τό πᾶν, γιά νά μεταφερθεῖ τό γρηγορότερο ἀπό δῶ ὁ
 πόλεμος στό χωρο τῆς Ἀσίας. Εἶναι τό μόνο ἀγαθό πού θά ἦταν
 δυνατό ἴσως νά θγάλλουμε ἀπό τούς ἀνόσιους πολέμους μεταξῦ μας,
 ἂν θά τό ἀποφασίζαμε ἐπιτέλους νά ἐκμεταλλευτοῦμε ἐγάντια στοῦς
 βαρβάρους γιά τό δικό μας τό καλό τήν πικρή πείρα πού μᾶς ἐξα-
 σφάλισαν ἐδῶ.

Ἄλλά, θά πεῖτε, θά πρέπει ἴσως ἐξαιτίας τῆς συνθήκης¹²⁶ νά 175 *Τό χρέος νά*
 συγκρατηθοῦμε, νά μήν βιαστοῦμε καί νά μήν κάνουμε τήν ἐκστρατεία *καταλυθεῖ ἡ*
 νωρίτερα ἀπό τήν ὥρα τῆς. Ἄλλωστε οἱ πόλεις πού ἀπόχτησαν *Εἰρήνη τοῦ*
 αὐτονομία μέ τή συνθήκη αὐτή νιώθουσι εὐγνωμοσύνη γιά τό βασιλιά, *Ἀνταλκίδα.*
 γιατί σ' αὐτόν χρωστοῦν αὐτή τή χάρη· καί ὅσες πάλι ἔχουσι παρα-
 δοθεῖ στά χέρια τῶν βαρβάρων δέν τά θάζουσι παρά μέ τούς Σπαρτιά-
 τες πρῶτα καί ὕστερα μέ τούς ἄλλους πού ὑπόγραψαν μαζί τους τούς
 ὅρους τῆς εἰρήνης, γιατί πιστεύουσι πῶς αὐτοί εἶναι ἡ αἰτία πού τούς

176 *τοι πῶς οὐ χρὴ διαλύειν ταύτας τὰς ὁμολογίας, ἐξ ὧν τοιαύτη δόξα γέγονεν, ὡς ὁ μὲν βάρβαρος κήδεται τῆς Ἑλλάδος καὶ φύλαξ τῆς εἰρήνης ἐστίν, ἡμῶν δὲ τινὲς εἰσιν οἱ λυμαίνόμενοι καὶ κακῶς ποιοῦν-*
176 τες αὐτήν; Ὁ δὲ πάντων καταγελαστότατον, ὅτι τῶν γεγραμμένων ἐν ταῖς ὁμολογίαις τὰ χεῖριστα τυγχάνομεν διαφυλάττοντες. Ἄ μὲν γὰρ αὐτονόμους ἀφήσι τὰς τε νήσους καὶ τὰς πόλεις τὰς ἐπὶ τῆς Εὐρώπης, πάλαι λέλυται καὶ μάτην ἐν ταῖς στήλαις ἐστίν· ἃ δ' αἰσχρόν ἡμῖν φέρει καὶ πολλοὺς τῶν συμμάχων ἐκδέδωκεν, ταῦτα δὲ κατὰ χώραν μένει καὶ πάντες αὐτὰ κύρια ποιοῦμεν, ἃ χρὴν ἀναιρεῖν καὶ μηδὲ μίαν ἑᾶν ἡμέραν, νομίζοντας προστάγματα καὶ μὴ συνθήκας εἶναι. Τίς γὰρ οὐκ οἶδεν, ὅτι συνθήκαι μὲν εἰσιν, αἵτινες ἂν ἴσως καὶ κοινῶς ἀμφοτέροις ἔχωσιν, προστάγματα δὲ τὰ τοὺς ἐτέ-
177 ρους ἐλαττοῦντα παρὰ τὸ δίκαιον; Διὸ καὶ τῶν πρεσβευσάντων ταύτην τὴν εἰρήνην δικαίως ἂν κατηγοροῖμεν, ὅτι πεμφθέντες ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ὑπὲρ τῶν βαρβάρων ἐποίησαντο τὰς συνθήκας. Ἐχρὴν γὰρ αὐτούς, εἴτ' ἐδόκει τὴν αὐτῶν ἔχειν ἐκάστους, εἴτε καὶ τῶν δοριαλώτων ἐπάρχειν, εἴτε τούτων κρατεῖν ὧν ὑπὸ τὴν εἰρήνην ἐτυγχάνομεν ἔχοντες, ἐν τι τούτων ὀρισσαμένους καὶ κοινὸν τὸ δίκαιον ποιη-
178 σαμένους, οὕτω συγγράφεσθαι περὶ αὐτῶν. Νῦν δὲ τῇ μὲν ἡμετέρῃ πόλει καὶ τῇ Λακεδαιμονίων οὐδεμίαν τιμὴν ἀπένειμαν, τὸν δὲ βάρβαρον ἀπάσης τῆς Ἀσίας δεσπότην κατέστησαν, ὥσπερ ὑπὲρ ἐκείνου πολεμησάντων ἡμῶν ἢ τῆς μὲν Περσῶν ἀρχῆς πάλαι καθεστηκυίας, ἡμῶν δ' ἄρτι τὰς πόλεις κατοικούντων, ἀλλ' οὐκ ἐκείνων μὲν νεωστὶ ταύτην τὴν τιμὴν ἐχόντων, ἡμῶν δὲ τὸν ἅπαντα χρόνον ἐν τοῖς Ἑλ-
179 λησι δυναστευόντων. Οἶμαι δ' ἐκείνως εἰπὼν μᾶλλον δηλώσειν τὴν τε περὶ ἡμᾶς ἀτιμίαν γεγενημένην καὶ τὴν τοῦ βασιλέως πλεονεξίαν.

ἀνάγκασε νά γίνουν οἱ σκλάβοι τῶν βαρβάρων. Μά ἕνας ἀκόμα λόγος παραπάνω νά διαλύσουμε ἀμέσως τή συμφωνία αὐτή, πού δημιούργησε μιὰ τέτοια γνώμη ἀπαράδεκτη: Ὅτι δῆθεν ὁ θάρβαρος νοιάζεται τήν Ἑλλάδα καί προστατεύει τήν εἰρήνην¹²⁷, ἐνῶ μερικοί ἀπό μᾶς εἶναι αὐτοί πού τή λυμαινόνται καί τήν καταστρέφουν.

Καί τό πιό κωμικό ἀπό ὅλα, ἀπό τά ἄρθρα τῆς συνθήκης περισσότερο σεβόμαστε ἐκεῖνα πού εἶναι τά χειρότερα γιά μᾶς: Αὐτά πού δίνουν στά νησιά μας καί στίς πόλεις τῆς Εὐρώπης τήν αὐτονομία ἀπό πολύν καιρό τώρα καταπατήθηκαν¹²⁸ καί ἄδικα ἀναφέρονται μέσα στίς στήλες¹²⁹ τῆς συνθήκης· ἐκεῖνα ὅμως πού εἶναι ἡ ντροπή μας καί πού πολλούς ἀπό τοὺς συμμάχους μας ἔχουν ρίξει στή σκλαδιά, μένουν στή θέση τους ἀκλόνητα καί τά σεβόμαστε ἀπόλυτα· καί ὅμως θά ἔπρεπε νά τά καταστρέψουμε ἀμέσως, νά μήν τά ἀφήσουμε οὔτε μιὰ μέρα, νομίζοντάς τα διαταγές τοῦ βασιλιᾶ καί ὄχι ἄρθρα ἰσοτιμίας συνθήκης. Ποίος τάχα δέν τό ξέρει ὅτι συνθήκη ἔχουμε, ὅταν ὑπάρχει ἀπόλυτη ἰσότητα¹³⁰ καί δικαιώματα κοινά καί γιά τίς δύο μερίδες πού συμβάλλονται, καί διαταγή, ὅταν τό ἕνα μέρος ἀπό τά δύο, ἀντίθετα στό δίκιο, μειονεκτεῖ γιά ὄφελος τοῦ ἄλλου;

Γι' αὐτό τό λόγο ἀκριβῶς ἔχουμε ὅλο τό δικαίωμα νά καταγγεῖλουμε τοὺς πρέσβεις πού διαπραγματεύτηκαν αὐτή τήν εἰρήνην, ἐπειδή, ἐνῶ τοὺς ἔστειλαν οἱ Ἕλληνες, ὑπόγραψαν συνθήκη πού μόνο τοὺς βαρβάρους εὖνοεῖ. Ὡστόσο, εἴτε πίστευαν πῶς ὁ καθένας ἔπρεπε νά διαφευγεῖ μόνο τή δικιά του πόλη εἴτε νά ἐξουσιάζει καί τίς χῶρες πού καταχτήθηκαν στόν πόλεμο ἢ καί νά ἀρκεστεῖ στίς κτήσεις πού εἶχε στά χρόνια τῆς εἰρήνης, αὐτοί εἶχανε χρέος νά ὀρίσουν μιὰ ἀπό τίς τρεῖς αὐτές λύσεις καί νά ὑπογράψουν τή συνθήκη μέ πνεῦμα ἀπόλυτης ἰσοτιμίας καί δικαιοσύνης.

Τώρα ὅμως τόσο στήν πόλη τῆ δικιά μας ὅσο καί στῶν Σπαρτιατῶν δέν ἀναγνώρισαν καμιά τιμή· ἀντίθετα ὄρισαν τό θάρβαρο δεσπότη ὅλης τῆς Ἀσίας, σά νά εἶχαμε πολεμήσει ἐμεῖς γιά λογαριασμό του ἢ σά νά ἤτανε πολύ παλιά ἡ ἐξουσία τῶν Περσῶν κι ἐμεῖς μόλις πού κατοικήσαμε στίς πόλεις μας· σά νά μήν πῆραν τήν τιμή αὐτή τώρα στά τελευταῖα καί σά νά μήν εἶχαμε ἐμεῖς ἀπό τά πανάρχαια χρόνια τήν ἐξουσία στήν Ἑλλάδα.

Ἔχω μάλιστα τή γνώμη ὅτι μέ αὐτά πού τώρα θά σᾶς πῶ θά ἀποδείξω καθαρά τόσο τήν προσβολή πού ἔγινε σ' ἐμᾶς ὅσο καί τά

Τῆς γὰρ γῆς ἀπάσης τῆς ὑπὸ τῷ κόσμῳ κειμένης δίχα τετμημένης
καὶ τῆς μὲν Ἀσίας, τῆς δ' Εὐρώπης καλουμένης, τὴν ἡμίσειαν ἐκ τῶν
συνθηκῶν εἴληφεν, ὥσπερ πρὸς τὸν Δία τὴν χώραν νεμόμενος, ἀλλ'
180 οὐ πρὸς ἀνθρώπους τὰς συνθήκας ποιούμενος. Καὶ ταύτας ἡμᾶς
ἠνάγκασεν ἐν στήλαις λιθίναις ἀναγράφοντας ἐν τοῖς κοινοῖς τῶν ἱε-
ρῶν καταθεῖναι, πολὺ κάλλιον τρόπαιον τῶν ἐν ταῖς μάχαις γιγνο-
μένων· τὰ μὲν γὰρ ὑπὲρ μικρῶν ἔργων καὶ μιᾶς τύχης ἐστίν, αὐταὶ
δ' ὑπὲρ ἅπαντος τοῦ πολέμου καὶ καθ' ὅλης τῆς Ἑλλάδος ἐστή-
κασιν.

181 Ὑπὲρ ὧν ἄξιον ὀργίζεσθαι καὶ σκοπεῖν ὅπως τῶν τε γεγε-
νημένων δίκην ληφόμεθα καὶ τὰ μέλλοντα διορθωσόμεθα. Καὶ γὰρ
αἰσχρὸν ἰδίᾳ μὲν τοῖς βαρβάροις οἰκέταις ἀξιοῦν χρῆσθαι, δημοσίᾳ
δὲ τοσοῦτους τῶν συμμάχων περιορᾶν αὐτοῖς δουλεύοντας, καὶ τοὺς
μὲν περὶ τὰ Τρωικὰ γενομένους μιᾶς γυναικὸς ἀρπασθείσης οὕτως
ἅπαντας συνοργισθῆναι τοῖς ἀδικηθεῖσιν ὥστε μὴ πρότερον παύσα-
σθαι πολεμοῦντας, πρὶν τὴν πόλιν ἀνάστατον ἐποίησαν τοῦ τολμήσαν-
182 τος ἐξαμαρτεῖν, ἡμᾶς δ' ὅλης τῆς Ἑλλάδος ὑβριζομένης μηδεμίαν
ποιήσασθαι κοινὴν τιμωρίαν, ἐξὸν ἡμῖν εὐχῆς ἄξια διαπράξασθαι.
Μόνος γὰρ οὗτος ὁ πόλεμος εἰρήνης κρείττων ἐστίν, θεωρία μὲν μᾶλ-
λον ἢ στρατεία προσεικώς, ἀμφοτέροις δὲ συμφέρων καὶ τοῖς ἡσυ-
χίαν ἄγειν καὶ τοῖς πολεμεῖν ἐπιθυμοῦσιν. Ἐξείη γὰρ ἂν τοῖς μὲν ἀδεῶς
τὰ σφέτερόν αὐτῶν καρποῦσθαι, τοῖς δ' ἐκ τῶν ἀλλοτρίων μεγάλους
πλούτους κατακτήσασθαι.

183 Πολλαχῆ δ' ἂν τις λογιζόμενος εὔροι ταύτας τὰς πράξεις μά-

πλεονεκτήματα πού ἀποκόμισε ὁ Πέρσης βασιλιάς. Δηλαδή εἶναι γνωστό πὼς ὅλη ἡ γῆ πού σκέπει ὁ οὐρανός εἶναι μοιρασμένη σέ δύο μεγάλα τμήματα¹³¹ — τό ἓνα τό λέν Ἀσία, τό ἄλλο Εὐρώπη. Ὁ βασιλιάς μέ τή γνωστή συνθήκη πῆρε στήν ἐξουσία του τό μισό μέρος ὀλόκληρης τῆς γῆς, σά νά ἔκαμνε τή μοιρασιά τοῦ κόσμου μέ τό Δία¹³² καί ὄχι ἰσότιμη συνθήκη μέ ἀνθρώπους. Καί ὕστερα αὐτή τή 180 θλιθερή συνθήκη μᾶς ὑποχρέωσε νά τή χαράξουμε σέ στήλες λίθινες καί νά τήν καταθέσουμε στά πανελλήνια ἱερά, σάν τρόπαιο πολύ λαμπρότερο γι' αὐτόν ἀπό ὅσα στήνονται στίς μάχες. Καί πράγματι, αὐτά τά τελευταῖα εἶναι γιά κατορθώματα περιορισμένης σημασίας καί ἀποτελέσματα μιᾶς ἴσως τυχερῆς στιγμῆς· οἱ στήλες ὅμως προβάλλουν τό ἀποτέλεσμα ἑνός πολέμου μακροχρόνιου σέ δῆρος ὅλης τῆς Ἑλλάδας.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Γιά ὅλα αὐτά θά πρέπει νά μᾶς πιάσει ἡ ἀγανάκτηση καί νά 181 κοιτάξουμε νά βροῦμε τρόπο νά πάρουμε ἐκδίκηση γιά ὅσα πάθαμε στό παρελθόν καί νά ταχτοποιήσουμε τά πράγματα στό μέλλον. Στό κάτω κάτω εἶναι ντροπή σάν ἰδιώτης ὁ καθένας νά ἔχουμε στά σπίτια μας γιά δούλους τούς βαρβάρους, καί ἀπό τήν ἄλλη ἐπίσημα σάν κράτος νά ἀφήνουμε τόσους ἀπό τούς συμμάχους μας νά εἶναι δούλοι ἐκείνων· εἶναι ντροπή αὐτοί πού ζήσανε στά χρόνια τοῦ Τρωικοῦ πολέμου, γιά τό χατήρι μιᾶς γυναίκας πού τούς κλέφανε, νά νιώσουν τόσο ὄλοι μαζί τήν προσβολή πού ἔγινε, ὥστε νά μήν σταματήσουν τόν πόλεμο, παρά μονάχα ἀφοῦ κατάστρεψαν ἀπ' τά θεμέλια τήν πόλη αὐτοῦ πού τόλμησε νά τούς προσβάλει, καί ἀπό τό ἄλλο μέρος 182 ἔμεῖς σήμερα, τή στιγμή πού καταξευτελίζεται ὀλόκληρη ἡ Ἑλλάδα, νά μήν τούς ἐπιβάλουμε ὄλοι μαζί μιᾶ τιμωρία — ἐνῶ εἶναι στό χέρι μας νά πραγματοποιήσουμε ἀκόμα καί τήν τολμηρότερη εὐχή μας. Ἐξᾴλλου μόνο ἓνας τέτοιος πόλεμος εἶναι ἀπό τήν εἰρήνην προτιμότερος: Μοιάζει μέ πανηγυρική πομπή¹³³ παρά μέ ἐκστρατεία καί εἶναι ὠφέλιμος καί γιά ὅσους θέλουν τήν ἡσυχία τους καί γιά κείνους πού ἐπιθυμοῦν τόν πόλεμο. Ἐξασφαλίζει, βλέπετε, τή δυνατότητα στούς πρώτους νά ἀπολαμβάνουν χωρίς φόβο τά ἀγαθὰ τους, στούς ἄλλους πάλι νά ἀποκτήσουν πλούτη πολλά ἀπό ξένες χῶρες.

Μά καί ἀπό κάθε ἀποψη ἂν τό συλλογιστεῖ κανεῖς στά σοβαρά, 183

181 Ὑλικά καί ἠθικά ὀφέλη ἀπό τήν ἐκστρατεία.

λιστα λωσιτελούσας ἡμῖν. Φέρε γάρ, πρὸς τίνας χρὴ πολεμεῖν τοὺς
 μηδεμιᾶς πλεονεξίας ἐπιθυμοῦντας, ἀλλ' αὐτὸ τὸ δίκαιον σκοποῦντας ;
 Οὐδ' πρὸς τοὺς καὶ πρότερον κακῶς τὴν Ἑλλάδα ποιήσαντας καὶ νῦν
 ἐπιβουλεύοντας καὶ πάντα τὸν χρόνον οὕτω πρὸς ἡμᾶς διακειμένους ;
 184 Τίσιν δὲ φθονεῖν εἰκὸς ἔστιν τοὺς μὴ παντάπασιν ἀνάνδρως δια-
 κειμένους, ἀλλὰ μετρίως τούτῳ τῷ πράγματι χρωμένους ; Οὐδ' τοῖς
 μείζους μὲν τὰς δυναστείας ἢ κατ' ἀνθρώπους περιβεβλημένοις, ἐλάτ-
 τονος δ' ἀξίοις τῶν παρ' ἡμῖν δυστυχοῦντων ; Ἐπὶ τίνας δὲ στρατεύειν
 [μᾶλλον] προσήκει τοὺς ἅμα μὲν εὐσεβεῖν βουλομένους, ἅμα δὲ τοῦ
 συμφέροντος ἐνθυμουμένους ; Οὐκ ἐπὶ τοὺς καὶ φύσει πολεμίους καὶ
 πατρικοὺς ἐχθροὺς, καὶ πλεῖστα μὲν ἀγαθὰ κεκτημένους, ἥκιστα δ'
 181 ὑπὲρ αὐτῶν ἀμύνεσθαι δυναμένους ; Οὐκοῦν ἐκεῖνοι πᾶσι τούτοις ἔνο-
 185 χοι τυγχάνουσιν ὄντες. Καὶ μὴν οὐδὲ τὰς πόλεις λυπήσομεν στρα-
 τιώτας ἐξ αὐτῶν καταλέγοντες, ὃ νῦν ἐν τῷ πολέμῳ τῷ πρὸς ἀλλή-
 λους ὀχληρότατόν ἐστιν αὐταῖς· πολὺ γὰρ οἶμαι σπανιωτέρους ἔσε-
 σθαι τοὺς μένειν ἐθελήσαντας τῶν συνακολουθεῖν ἐπιθυμησόντων.
 Τίς γὰρ οὕτως ἢ νέος ἢ παλαιὸς ῥαθυμὸς ἐστιν, ὅστις οὐ μετασχεῖν
 βουλήσεται ταύτης τῆς στρατιᾶς τῆς ὑπ' Ἀθηναίων μὲν καὶ Λακε-
 δαιμονίων στρατηγουμένης, ὑπὲρ δὲ τῆς τῶν συμμάχων ἐλευθερίας
 181 ἀθροισομένης, ὑπὸ δὲ τῆς Ἑλλάδος ἀπάσης ἐκπεμπομένης, ἐπὶ δὲ
 186 τὴν τῶν βαρβάρων τιμωρίαν πορευομένης ; Φήμην δὲ καὶ μνήμην
 καὶ δόξαν πόσῃν τινα χρὴ νομίζειν ἢ ζῶντας ἔξειν ἢ τελευτήσαντας
 καταλείπειν τοὺς ἐν τοῖς τοιούτοις ἔργοις ἀριστεύσαντας ; Ὅπου γὰρ
 οἱ πρὸς Ἀλέξανδρον πολεμήσαντες καὶ μίαν πόλιν ἐλόντες τοιούτων
 ἐπαίνων ἠξιώθησαν, ποίων τινῶν χρὴ προσδοκᾶν ἐγκωμίων τεύξε-
 σθαι τοὺς ὅλης τῆς Ἀσίας κρατήσαντας ; Τίς γὰρ ἢ τῶν ποιεῖν δυ-
 181 ναμένων ἢ τῶν λέγειν ἐπισταμένων οὐ πονήσει καὶ φιλοσοφήσει βου-

θά ὄρει πῶς τέτοιες πράξεις μᾶς ὠφελοῦν πάρα πολύ. Καί πράγματι, μέ ποιούς πρέπει νά πολεμοῦν οἱ ἄνθρωποι πού δέν κατέχονται ἀπό καμιά διάθεση πλεονεξίας, ἀλλά κοιτοῦν μόνο τό δίκαιο; Δέν πρέπει νά τά θάζουν μέ αὐτούς πού καί παλιότερα ἔδρασαν τήν Ἑλλάδα καί τώρα πάλι τήν ἔχουνε στό μάτι καί ὄλο τόν καιρό τρέφουν ἐναντίον μας αἰσθήματα μονάχα μίσους; Ποιούς εἶναι φυσικό νά φθογοῦν ὅσοι δέν ἔχουν χάσει ἀκόμα τό φιλότιμό τους ἐντελῶς, ἀλλά διατηροῦν μιά στάλα ἀξιοπρέπειας; Δέν πρέπει νά μισοῦν ἐκείνους πού ἔχουν φορτωθεῖ ἐξουσία μεγαλύτερη ἀπό ὅση γίνεται νά σηκώσει ἡ φύση ἡ ἀνθρώπινη, μῶλο πού ἡ ἀξία τους δέ φτάνει οὔτε τούς πιό ἄθλιους δικούς μας; Καί ἐναντίον τίνος ἔχουνε χρέος νά ἐκστρατεύουν αὐτοί πού θέλουνε νά δείχνουν εὐσέβεια, μά δέν ξεχωρῶν οὔτε στιγμή καί τό συμφέρο τους; Ὅχι ἐναντίον ἐκείνων πού εἶναι φυσικοί καί προαιώνιοι ἐχθροί, πού ἔχουν ἀποχτήσει ἀμέτρητα ἀγαθά, μά δέν εἶναι σέ θέση νά τά ὑπερασπίσουν; Ἐ λοιπόν, ὄλους αὐτούς τούς ὄρους τούς συγκεντρῶνουν ἀπάνω τους οἱ Πέρσες.

Ἄλλωστε οὔτε καί τίς πόλεις μας πρόκειται νά λυπήσουμε στρατολογώντας στρατιῶτες ἀπό αὐτές, πράγμα πού τώρα, στόν πόλεμο πού κάνουν μεταξύ τους, ἀναμφισβήτητα τούς εἶναι ὀχληρότατο. Εἶμαι μάλιστα βέβαιος ὅτι πολύ λιγότεροι θά θέλουνε νά μείνουν ἀπό ὄσους θά ἔχουν τή λαχτάρα νά πάρουν μέρος στήν ἐκστρατεία αὐτή. Ποιός τάχα νέος ἢ ἡλικιωμένος θά εἶναι τόσο ἀδιάφορος, ὥστε νά μή δεχτεῖ νά πάρει μέρος σ' αὐτό τό στράτευμα πού θά τό διευθύνουνε μαζί Σπαρτιάτες καί Ἀθηναῖοι, πού ὀργανώνεται γιά τήν ἐλευθερία τῶν συμμάχων, πού ξεκινάει μέ τίς εὐχές ὄλης ἀνεξαιρέτως τῆς Ἑλλάδας, πού ἔχει σκοπό νά τιμωρήσει τούς βαρβάρους; Ἀλλά καί πόση φήμη, τί θύμηση θαυμάσια, πόση δόξα πρέπει νά φανταστοῦμε ὅτι θά ἀποχτήσουν ὄσο θά εἶναι ζωντανοί, ἢ θά ἀφήσουν πίσω τους, ἂν θά πεθάνουν, ὄσοι θά ξεχωρίσουν σέ ἕναν ἀγῶνα τόσο ἱερό; Καί ἀφοῦ ἐκεῖνοι πού πολέμησαν μονάχα τόν Ἀλέξανδρο¹³⁴ καί δέν κῦριευσαν παρά μιά πόλη μόνο ἀξιώθηκαν τέτοιους λαμπρούς ἐπαίλους, ποιά ἀνείπωτα ἐγκώμια πρέπει νά περιμένομε πῶς θά δεχτοῦν αὐτοί πού θά κυριαρχήσουν σέ ὄλη τήν Ἀσία; Ποιός ἀπό τούς ποιητές ἢ ἀπό τούς ρήτορες δέ θά μοχθήσει καί δέ θά ἐξαντλήσει ὄλες του τίς δυνάμεις καί τίς γνώσεις του μέ τή φιλοδοξία νά ἀφήσει ἀθάνατο

λόμενος ἅμα τῆς θ' αὐτοῦ διανοίας καὶ τῆς ἐκείνων ἀρετῆς μνημεῖον εἰς ἅπαντα τὸν χρόνον καταλιπεῖν ;

- 187 Οὐ τὴν αὐτὴν δὲ τυχάνω γνώμην ἔχων ἔν τε τῷ παρόντι καὶ περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ λόγου. Τότε μὲν γὰρ ὤμην ἀξίως δυνήσεσθαι τῶν πραγμάτων εἰπεῖν· νῦν δ' οὐκ ἐφικνοῦμαι τοῦ μεγέθους αὐτῶν, ἀλλὰ πολλά με διαπέφευγεν ὧν διανοήθην. Αὐτοὺς οὖν χρῆ σνδιορᾶν, ὅσης ἂν εὐδαιμονίας τύχοιμεν εἰ τὸν μὲν πόλεμον τὸν νῦν ὄντα περὶ ἡμᾶς πρὸς τοὺς ἠπειρώτας ποιησαίμεθα, τὴν δ' εὐδαιμονίαν τὴν ἐκ τῆς
- 188 Ἀσίας εἰς τὴν Εὐρώπην διακομίσοιμεν, καὶ μὴ μόνον ἀκροατὰς γενομένους ἀπελθεῖν, ἀλλὰ τοὺς μὲν πράττειν δυναμένους παρακαλοῦντας ἀλλήλους πειρᾶσθαι διαλλάττειν τὴν τε πόλιν τὴν ἡμετέραν καὶ τὴν Λακεδαιμονίων, τοὺς δὲ τῶν λόγων ἀμφισβητοῦντας πρὸς μὲν τὴν παρακαταθήκην καὶ περὶ τῶν ἄλλων ὧν νῦν φλυαροῦσι παύεσθαι γράφοντας, πρὸς δὲ τοῦτον τὸν λόγον ποιεῖσθαι τὴν ἄμιλλαν καὶ σκοπεῖν ὅπως ἄμεινον ἐμοῦ περὶ τῶν αὐτῶν πραγμάτων ἐροῦσιν,
- 189 ἐνθυμουμένους ὅτι τοῖς μεγάλ' ὑπισχνουμένοις οὐ πρέπει περὶ μικρὰ διατρίβειν, οὐδὲ τοιαῦτα λέγειν ἐξ ὧν ὁ βίος μηδὲν ἐπιδιώσει τῶν πεισθέντων, ἀλλ' ὧν ἐπιτελεσθέντων αὐτοὶ τ' ἀπαλλαγίσονται τῆς παρούσης ἀπορίας καὶ τοῖς ἄλλοις μεγάλων ἀγαθῶν αἴτιοι δόξουσιν εἶναι.

μνημείο στους αιώνες τόσο για τή δικιά του Ικανότητα, όσο και για τήν ἀρετή ἐκείνων;

Τώρα πιά, πού βρίσκομαι στοῦ λόγου μου τό τέρμα, δέν ἔχω 187 τήν ἴδια γνώμη πού εἶχα ὅταν τόν ἀρχίζα. Τότε πίστευα πώς θά μπορέσω νά μιλήσω μέ τρόπο ἀντάξιο γιά ἓνα τέτοιο θέμα: τώρα ὅμως ξέρω καλά πώς δέν τά ἔχω καταφέρει νά φτάσω τή σπουδαιότητά του καί πώς πολλά πού εἶχα στό νοῦ μου νά σᾶς πῶ μοῦ ἔχουν διαφύγει¹⁸⁵. Δέν ἀπομένει παρά νά προσπαθεῖστε μόνοι σας νά συλλάβετε τήν εὐημερία πού θά ἀποκτήσουμε, ἐάν θά στρέψουμε πρὸς τοὺς βαρβάρους τῆς ἠπειροῦ τόν πόλεμο πού τώρα κάνουμε μεταξύ μας, ἐάν μεταφέρουμε τά πλοῦτη τῆς Ἀσίας στό χῶρο τῆς Εὐρώπης.

Καί νά μὴ μείνουν αὐτά πού τώρα ἀκούσατε λόγια μονάχα ἄδεια, 188 ἀλλά, ὅσοι μποροῦν νά τά μεταβάλουνε σέ πράξη θετική, νά ξεσηκώσουνε μέ ζήλο ὁ ἓνας τόν ἄλλο καί νά προσπαθήσουν μέ κάθε μέσο νά ἐπιτύχουν τή συμφιλίωση τῆς πόλης μας καί τῶν Σπαρτιατῶν: ὅσοι πάλι διεκδικοῦν μιὰ θέση ξέχωρη στό χῶρο τῶν ρητόρων, νά πάψουν πιά νά ἀσχολοῦνται μέ τό λόγο μου γιά τή γνωστή Παρακαταθήκη¹⁸⁶ καί νά ἀραδιάζουν καί τίς ἄλλες του γνωστές μικρολογίες: εἶναι καιρός νά βάλουνε τά δυνατά τους νά μέ ἀνταγωνιστοῦν σ' αὐτόν ἐδῶ τό λόγο καί νά σκεφτοῦν πῶς θά μιλήσουν μέ τρόπο ἰκανότερο γι' αὐτό τό ἴδιο θέμα, ἔχοντας στό μυαλό τους ὅτι αὐτοὶ πού δι- 189 νουνε μεγάλες ὑποσχέσεις δέν πρέπει νά ἐξαντλοῦνται στά μικροζητήματα, δέν ἔχουν τό δικαίωμα νά εἰσηγοῦνται μέτρα πού δέ θά ἐξασφαλίσουν καμιά προκοπή σ' αὐτούς πού θά πεισθοῦν, ἀλλά νά δίνουν συμβουλές πού, ἂν εἰσακουσθοῦν, καί οἱ ἴδιοι θά ἀπαλλαγοῦν ἀπό τή δυσπραγία πού ἔχουν¹⁸⁷, μά καί στοὺς ἄλλους θά φανοῦν πῶς πρόσφεραν λαμπρές ὑπηρεσίες.

¹⁸⁵ Ἀνακεφαλαίωση.
¹⁸⁶ Πρόσκληση τῶν ρητόρων γιά συνεργασία πάνω στό γνωστό θέμα τῆς ἐκστρατείας.

τοῦ ΙΣΟΚΡΑΤΗ

1. Οἱ ἐπισημότερες πανελλήνιες γιορτές ἦταν: Τά Ὀλύμπια, πού γίνονταν στήν Ὀλυμπία κάθε τέσσερα χρόνια πρός τιμήν τοῦ Ὀλυμπίου Διός, τά Πύθια στούς Δελφούς, κάθε πέντε χρόνια πρός τιμήν τοῦ Πυθίου Ἀπόλλωνα, τά Ἴσθμια στόν Ἴσθμό, κάθε τρία χρόνια πρός τιμήν τοῦ Ποσειδῶνα, καί τά Νέμεα στή Νεμέα, κάθε δύο χρόνια πρός τιμήν τοῦ Διός. Στίς γιορτές αὐτές, ἐκτός ἀπό τίς θυσίες καί τίς ἄλλες λατρευτικές ἐκδηλώσεις, γίνονταν καί κάθε λογῆς ἀγῶνες, πνευματικοί, καλλιτεχνικοί καί ἰδίως ἀθλητικοί. Οἱ νικητές ἀποχτοῦσαν τιμή καί δόξα πανελλήνια. Σέ τέτοιες ἑορταστικές συγκεντρώσεις, παναγηγύρις, ὅπως τίς ἔλεγαν (ἀπό τό πᾶν καί ἄγυρις = συνάθροιση), ἀπαγγέλλονταν συνήθως καί οἱ Παναγηγυρικοί λόγοι, πού εἶχαν γιά θέμα ἤ τήν κοινή γιορτή, πού γιόρταζε τό συγκεντρωμένο πλῆθος, ἢ τό λαό πού ἄκουε, τοὺς προγόνους καί τά κατορθώματά τους.

2. Ἡ λέξη σοφιστής στά ἔργα τοῦ Ἰσοκράτη καί γενικότερα στήν ἐποχή του δέν ἔχει φυσικά τή σημερινή της σημασία—τοῦ ἀνθρώπου δηλ. πού χρησιμοποιεῖ λογικοφανῆ ἐπιχειρήματα, γιά νά ὑποστηρίξει μιᾶ παράλογη θέση. Σημαίνει εὐρύτατα τόν ἄνθρωπο μέ τίς πνευματικές ἀνησυχίες, αὐτόν πού προσπαθεῖ νά ἀπαντήσῃ σέ προβλήματα φιλοσοφικά, ἠθικά, πνευματικά, θά μπορούσαμε ἴσως νά πούμε τόν φιλόσοφο, μέ πρακτική ἔμφως κατεύθυνση. Οἱ γνωστοί σοφιστές — Πρωταγόρας, Γοργίας, Πρόδικος, Ἴππίας καί ἄλλοι — δέν εἶναι γιά τήν ἐποχή τους παρά δάσκαλοι ἐκλεκτοί τῆς πολιτικῆς ἀρετῆς καί τῆς ρητορικῆς, πνευματικοί ἄνθρωποι καί ἔξοχοι στοχαστές.

3. Ὑπαιγιγμός στούς Ὀλυμπιακοὺς λόγους τοῦ Γοργία καί τοῦ Λυσία (ἀπό αὐτούς σώθηκαν μόνο ἐλάχιστα ἀποσπάσματα). Ὁ πρῶτος ἀπάγγειλε τό 392 π.Χ. στούς Ὀλυμπιακοὺς ἀγῶνες τόν «Ὀλυμπιακό» του λόγο, ὅπου καλοῦσε τοὺς Ἕλληνας σέ ὁμόνοια καί ὕστερα σέ πόλεμο κατά τῶν βαρβάρων, μέ σκοπό τήν κατάληψη τῆς χώρας τους καί τήν ἀποικιακή ἐπέκταση τῶν Ἑλλήνων. Στήν ἐπόμενη Ὀλυμπιάδα, τοῦ 388 π.Χ., ὁ Λυσίας φαίνεται πώς ἀπάγγειλε ἐπίσης λόγο καί καλοῦσε

τούς Ἕλληνες νά ἐνωθοῦν σέ πόλεμο κοινό κατά τοῦ Διονυσίου τῶν Συρακουσῶν. Οἱ δύο αὐτοί λόγοι ὀπωσδήποτε εἶχαν ἐπίδραση πάνω στόν Πανηγυρικό τοῦ Ἰσοκράτη, πού πραγματεύεται τό ἴδιο θέμα καί κυκλοφόρησε τό 380 π.Χ., μέ τήν εὐκαιρία πάλι μιᾶς Ὀλυμπιάδας.

4. Μέ τήν ἔκφραση *δικαστικά ἔγγραφα* — καί ὄχι μέ τή γνωστότερη *δικανικούς λόγους* — νομίζομε πώς ἀποδίδεται ὀρθότερα τό «τούς περί τῶν ἰδίων συμβολαίων» τοῦ κειμένου, διότι ἔτσι ἡ ἰδέα τοῦ Ἰσοκράτη προβάλλεται σαφέστερα καί γίνεται πιά κατανοητή. Ἄλλωστε πολλοί ἀπό τούς δικανικούς λόγους εἶναι δουλεμένοι μέ τέτοια τέχνη καί ἐπιμέλεια, ὥστε τίποτε δέν ἔχουν νά ζηλέψουν καί ἀπό τούς καλύτερους ἐπιδεικτικούς.

5. Οἱ *ἐκλεκτοί* εἶναι ὁ κύκλος τῶν μαθητῶν του. Σ' αὐτούς ἀπευθύνεται ὁ λόγος του καί ἔχει σκοπό νά τούς μορφώσει πολιτικά, μά καί νά τούς μυσήσει στά μυστικά τῆς ρητορικῆς τέχνης. Εἶναι ἀνάγκη λοιπόν νά προσέχει πολύ τόσο στή φραστική διατύπωση, ὅσο καί σέ ὅλη τήν ἀρχιτεκτονική δομή τοῦ λόγου του.

6. Τυπικό μοτίβο στά προοίμια τῶν πιά πολλῶν ρητορικῶν λόγων. Καί ὁ Ἰσοκράτης δέν πρωτοτυπεῖ ὄχι μονάχα στό προοίμιο, ἀλλά καί στή γενική ἐκτέλεση τοῦ θέματος. Οἱ ἰδέες — τό εἶπαμε — ἀποτελοῦν ἐπανάληψη ἀνάλογων ἰδεῶν καί προτάσεων τοῦ Γοργία, πού ὡστόσο προηγήθηκε ἀπό τόν Ἰσοκράτη δώδεκα ὀλόκληρα χρόνια, σημασία ὅμως ἔχει ὁ ιδιαίτερος τρόπος πού τίς προβάλλει ὁ τελευταῖος.

7. Εἶναι βέβαιο πώς ὁ Πανηγυρικός ἀπασχόλησε τόν Ἰσοκράτη περί τά δέκα χρόνια. Τόν δούλευε συνέχεια ἀπό τό 390 ὡς τό 380 π.Χ., καί μάλιστα στά πιά δημιουργικά του χρόνια, ἀπό 46 μέχρι 56 χρονῶν.

8. Αὐτό τό ἀναφέρει καί στόν Φίλιππο (§ 84). Ἐκεῖ ὅμως ντρέπεται γιά τήν ἔπαρση αὐτή καί παραδέχεται σχεδόν πώς ἕνας τέτοιος λόγος εἶναι τολμηρός καί ὀπωσδήποτε ἀποτέλεσμα μιᾶς κάποιας ἀπειρίας.

9. Γιατί τό ναυτικό τῶν Ἀθηναίων πρόσφερε ὑπηρεσίες ὕψιστες στήν κοινή ὑπόθεση τῶν Ἑλλήνων κατά τά Μηδικά. Ὑστερα ἡ διαγωγὴ τῶν Σπαρτιατῶν μετά τόν Πελοποννησιακὸν πόλεμο προκάλεσε τή δυσἀρέσκεια ὄλων τῶν ἑλληνικῶν πόλεων. Ὅλα αὐτὰ προετοιμάζουν τή δημιουργία τῆς δεύτερης Ἀθηναϊκῆς συμμαχίας καί ὁ λόγος τοῦ Ἰσοκράτη τή διευκόλυε ὀπωσδήποτε.

10. Ὁ Ἰσοκράτης θέλει νά ἀποδείξει πώς ἡ Ἀθηναϊκὴ ἡγεμονία εἶναι «πάτριος» ἀλλά καί «βελτίστη» πολιτεία μαζί.

11. Δηλαδή τούς Σπαρτιάτες.

12. Ὁ ὑπαινιγμός στρέφεται κατά τῶν Λακεδαιμονίων, πού κατέδθηκαν τελευταῖοι ἀπό τούς Ἕλληνες καί ἐγκαταστάθηκαν στήν περιοχή τῆς Λακωνίας, ἀφοῦ ἔδωξαν πρῶτα τούς παλιούς κατοίκους τῆς.

13. Ὁ μῦθος περί αὐτοχθονίας εἶναι κοινός στά ἐγκώμια τῶν Ἀθηνῶν. Τόν βρίσκουμε λ.χ. στό Θουκιδίδη (II, 36), στόν Πλάτωνα (Μενέξενος, 237) κ.λπ. Ἀλλά καί ὁ ἴδιος ὁ Ἰσοκράτης τόν χρησιμοποιεῖ καί ἄλλοῦ (Παναθηναϊκός, § 124—125).

14. Τό σιτάρι.

15. Ὁ μῦθος λέει ὅτι ἡ Δήμητρα, ὅταν ὁ Πλούτωνας τῆς ἔκλεψε τήν κόρη τῆς τήν Περσεφόνη, ἔτρεχε σά τρελλή ἀναζητώντας τήν. Κάποτε ἔφτασε καί στήν Ἀττική, στήν Ἐλευσίνα μάλιστα, καί ὁ βασιλιάς τῆς Κελεός τή φιλοξένησε στό παλάτι του. Γιά νά δείξει τήν εὐγνωμοσύνη τῆς γιά τή φιλοξενία, δίδαξε τή γεωργία στό γιό τοῦ βασιλιά Τριπτόλεμο. Τόν ἔστειλε μάλιστα μέ ἕνα ἄρμα, πού τό σέρνανε δράκοντες φτερωτοί, νά διαδώσει τούς χρυσούς σπόρους σέ ὅλη τήν οἰκουμένη καί νά δάξει τή γεωργία στούς ἀνθρώπους.

16. Ἐ λ ε υ σ ί ν ι α ἦταν γιορτή πού γινόταν στήν Ἐλευσίνα πρὸς τιμὴ τῆς Δήμητρας ἀπό πολύ παλιά κάθε τρία ἢ κάθε πέντε χρόνια. Στήν ἱστορική ἐποχὴ κάθε πέντε χρόνια γίνονταν τὰ μ ε γ ἄ λ α Ἐ λ ε υ σ ί ν ι α καί ἴσως κάθε χρόνο τὰ μ ι κ ρ ἄ. Οἱ γιορτές αὐτές δέν πρέπει νά συγχέονται μέ τὰ Ἐ λ ε υ σ ί ν ι α Μ υ σ τ ῆ ρ ι α. Γι' αὐτά δέν ξέρομε παρά ἐλάχιστα πράγματα — τόσο μυστήριο σκέπαζε τήν ὑπόθεση αὐτή, γνωστή μόνο στοὺς μυημένους, πού ποτέ δέν ἔδραζαν λέξη. Εἶναι ὥστόσο μάλλον βέβαιο πῶς αὐτοί, σέ κατάσταση ἔκστασης μυστικιστικῆς, ἕνα εἶδος καταληψίας, δέχονταν — ἢ φαντάζονταν πῶς δέχονταν — πληροφορίες γιά τό μέγα πρόβλημα πού συγκλόνιζε τόν ἄνθρωπο ἀπό τή στιγμή πού πρωτοφάνηκε στή γῆ: Γιά τό πρόβλημα τῆς ζωῆς μετά θάνατο. Ἡ Δήμητρα, ἡ Κόρη, ὁ Διόνυσος, πού λατρεύονταν στά Μυστήρια αὐτά, ἦταν, λέει, σέ θέση νά ἀπαντήσουν στά ἐναγώνια ἐρωτήματα τῶν ἀνθρώπων, ἀφοῦ καί οἱ τρεῖς εἶχαν ιδιαίτερες σχέσεις καί μέ τή ζωὴ καί μέ τόν Ἄδη, μέ τό θάνατο.

17. Πρόκειται γιά τὰ μ ι κ ρ ἄ Ἐ λ ε υ σ ί ν ι α.

18. Ἀ π α ρ χ ῆ ς εἶναι καί ἡ προσφορά στοὺς θεοὺς ἀπό τούς πρῶτους - πρῶτους καρπούς τῆς χρονιάς. Τό ἔθιμο εἶναι πολύ παλιό καί συναντιέται τόσο στήν ἐλληνική ὅσο καί στήν ἰουδαϊκὴ θρησκεία. (Ἐπιζεῖ

καί στις μέρες μας ένσωματωμένο στά χριστιανικά λατρευτικά ἔθιμα).

19. Πρόκειται γιά τόν πρῶτο ἑλληνικό ἀποικισμό, πού ἔγινε μετά τήν κάθοδο τῶν Δωριέων καί ἔφερε τούς Ἑλληνας σέ σύγκρουση μέ τούς βαρβάρους τῆς Ἀσίας. Ἡ λύση τοῦ οικονομικοῦ - κοινωνικοῦ προβλήματος μέ τόν ἀποικισμό ἀποτελεῖ πίστη βαθιά γιά τόν Ἴσοκράτη, πού τήν προβάλλει κάθε τόσο μέ ἐπιμονή καί πειστική ἐπιχειρηματολογία.

20. Ἐννοεῖ τό πολίτευμα πού καθιέρωσε ὁ Θησεύς. Αὐτός ἔκαμε καί τόν πρῶτο συνοικισμό τῆς Ἀττικῆς, πού ἀπέτελεσε τήν Ἀθήνα.

21. Στήν Ὀμηρική ἐποχή, ἀλλά καί ἀργότερα, στά φονικά ἐγκλήματα ἐφαρμοζόταν ὁ νόμος τῆς αὐτοδικίας, δηλαδή καθένas εἶχε τό δικαίωμα νά ἐπιβάλλει σ' αὐτόν πού τόν ἀδίκησε τήν τιμωρία πού ὁ ἴδιος ἔκρινε δίκαιη.

22. Μέ τήν ἀναπτυγμένη ὕλική καί πνευματική ζωή, μέ τά ἀφθονά μέσα ψυχαγωγίας πού διέθετε — μουσικούς καί δραματικούς ἀγῶνες, πανηγύρεις, θρησκευτικές τελετές, ἄνετα καί εὐχάριστα σπίτια κ.λπ. — μέ τά θαυμάσια ἔργα τέχνης πού τή στόλιζαν ἡ Ἀθήνα ἦταν πάντα ἡ λαμπρή πολιτεία, πού ἐξασφάλιζε ἄνεση, εὐδαιμονία καί περηφάνια στούς κατοίκους της.

23. Ἀπ' ὅλα τά μέρη τῆς Ἑλλάδας ἔρχονταν καθημερινά ἄνθρωποι στήν Ἀθήνα, γιά νά θροῦν δουλειά καί νά ζήσουν ζωή ἀνθρωπινή. Ἡ τάξη τῶν μετοίκων ἀποτελεῖ μάρτυρα ἀδιάφυστο γι' αὐτό.

24. Πρίν ἀπό τούς Ὀλυμπιακοὺς ἀγῶνες γινόταν πάντα σ' ὅλη τήν Ἑλλάδα ἡ γνωστή Ὀλυμπιακή ἐκκεχειρία. Σταματοῦσε δηλ. κάθε ἐχθροπραξία, γιά νά μποροῦν νά πάρουν μέρος στίς γιορτές ὅλοι οἱ Ἑλληνας. Ἡ ἀνακωχή αὐτή κρατοῦσε ἕνα μῆνα, γι' αὐτό λεγόταν καί ἱερομηνία.

25. Ἐκτός ἀπό τούς ἀθλητές πού ἀγωνίζονταν στίς πανελληνίες γιορτές, καί πρό παντός στήν Ὀλυμπία, συχνά παρουσίαζαν τά ἔργα τους καί γνωστοί πνευματικοί ἄνδρες ἀπό ὅλη τήν Ἑλλάδα. Ὁ Ἡρόδοτος λ.χ. διάβασε στήν Ὀλυμπία μέρος τῆς Ἱστορίας του, ἐνῶ ὁ Γοργίας, ὁ Λυσίας, ὁ Ἰππίας καί ἄλλοι πολλοί ἀγόρευσαν στόν ἱερό χῶρο.

26. Τά θέατρα, τά διάφορα ἔργα τέχνης — ἀρχιτεκτονικῆς, γλυπτικῆς, ζωγραφικῆς — κ.λπ.

27. Ἐκτός ἀπό τίς δημόσιες πνευματικές καί καλλιτεχνικές ἐκδηλώσεις, βοηθοῦσε πολύ καί ἡ ἰδιωτική πρωτοβουλία νά δίνει ἡ Ἀθήνα τήν εἰκόνα κέντρου πνευματικοῦ καί καλλιτεχνικοῦ μέ τρόπο μοναδικό: Τά διάφορα συμπόσια, ὅπου γίνονταν θαυμάσιες φιλοσοφικές καί φιλολογι-

κές συζητήσεις, τὰ ὀργάνωναν στὰ σπίτια τους ἰδιῶτες. Λένε πὼς τὸ σπίτι τοῦ Περικλῆ ἀποτελοῦσε διαρκῶς ἐστία τέτοιας πνευματικῆς τροφῆς.

28. Εἶπαμε πὼς τὰ Νέμεα γίνονταν κάθε δύο χρόνια, τὰ Ἴσθμια κάθε τρία χρόνια, τὰ Ὀλύμπια κάθε τέσσερα χρόνια καὶ τὰ Πύθια κάθε πέντε χρόνια.

29. Ὁ ὅρος Φιλοσοφία πού χρησιμοποιεῖ ἐδῶ ὁ Ἰσοκράτης, δέν ἔχει τὴν ἰδιαίτερη σημασία πού πῆρε στὸν Πλάτωνα καὶ στὸν Ἀριστοτέλη. Εἶναι ταυτόσημος μὲ τὴ λέξη παιδεία καὶ περιέχει τὴν καλλιέργεια τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ πνεύματος γιὰ σκοποὺς πρακτικούς, ἀνθρωπιστικούς, ὅπως ἴσως θὰ λέγαμε σήμερα.

30. Τὸ ἐγκώμιο τῆς πνευματικῆς Ἀθήνας εἶναι ἀγαπημένος στόχος γιὰ τὸν Ἰσοκράτη, καὶ χωρὶς ἀμφιβολία τὸ μέρος αὐτὸ τοῦ λόγου τοῦ ἀποτελεῖ μιά ἀπὸ τίς κορυφές του. Μᾶς ἔρχεται στό νοῦ ὁ περίφημος ὕμνος τῆς Ἀθήνας ἀπὸ τὸ Θουκιδίδη, ὁ Ἐπιτάφιος τοῦ Περικλῆ, ὅπου καὶ ἐκεῖ ἡ δάση τοῦ ἀθηναϊκοῦ μεγαλείου εἰσάγεται στὴν πνευματικὴ καὶ καλλιτεχνικὴ ἀνάπτυξη τῆς λαμπρῆς πόλης. Ἡ ἰδέα πάλι πὼς οἱ λέξεις Ἐλλάδα καὶ Ἑλληνες ταυτίζονται σχεδόν μὲ τὴν καλλιέργεια τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ψυχῆς εἶναι κοινὸς τόπος στὴν ἀρχαία γραμματεία.

31. Κατὰ τὴν ἀπτική παράδοση γιὰ τὸν Ἡρακλῆ, μετὰ τὸ θάνατο τοῦ ἥρωα, τὰ παιδιά του, καταδιωγμένα ἀπὸ τὸ βασιλιά τῶν Μυκηθῶν Εὐρυσθέα, ζήτησαν πρῶτα τὴ βοήθεια τοῦ βασιλιᾶ τῆς Τραχίνης καὶ ὕστερα τοῦ Θεσέα τῶν Ἀθηνῶν. Ὁ τελευταῖος ἀνάλαβε εὐχαρίστως πόλεμο κατὰ τοῦ Εὐρυσθέα, τὸν ἐπίασε αἰχάλωτο, ἀφοῦ τὸν νίκησε, καὶ τὸν παράδωσε στὰ παιδιά τοῦ Ἡρακλῆ, πού τὸν σκότωσαν. Μὲ τὴν ἐπέμβαση λοιπὸν τῶν Ἀθηναίων τὰ παιδιά τοῦ Ἡρακλῆ ἐξασφάλισαν τὴν κυριαρχία τους στὴν Πελοπόννησο. Στὸ μῦθο αὐτὸν οἱ τραγικοὶ ποιητὲς τῶν Ἀθηνῶν στήριξαν τίς τραγωδίες τους γιὰ τοὺς Ἡρακλειδῆς.

32. Πρόκειται γιὰ τὸν πόλεμο τῶν «Ἐπτὰ ἐπὶ Θήβας», πού ὑποκίνησε ὁ Πολυνεΐκης, γιὸς τοῦ Οἰδίποδα, κατὰ τοῦ ἀδελφοῦ του Ἐτεοκλῆ. Ὁ Ἄδραστος, ὁ βασιλιάς τοῦ Ἄργους, ἔδωσε τὴν κόρη του στὸν Πολυνεΐκη καὶ βοήθησε τὸ γαμπρὸ του στὴν ἐκστρατεία. Ὁ μῦθος αὐτός στὰ ἐγκώμια τῶν Ἀθηνῶν ἀναφέρεται συχνά καὶ σχεδόν πάντα σὲ συνδυασμὸ μὲ τὸ μῦθο τῶν Ἡρακλειδῶν.

33. Σύμφωνα μὲ τὴ μυθολογία ὁ Ἡρακλῆς ἦταν γιὸς τοῦ Δία καὶ τῆς Ἀλκμήνης.

34. Ὁ ὑπαινεγμός γιά τήν ὑποδούλωση τῆς Ἀθήνας ἀπό τό Λύσανδρο μετά τό τέλος τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου (404 π.Χ.).

35. Ξενοφερμένοι εἶναι οἱ Λακεδαιμόνιοι, οἱ Δωριεῖς, πού κατέθηκαν τελευταῖοι ἀπό τούς Ἑλληνας (1100 π.Χ.) καί κατάχτησαν χώρα ξένη.

36. Οἱ Ἀθηναῖοι, σύμφωνα μέ τήν ἀθηναϊκή παράδοση πού ἐπαναλαμβάνεται συνέχεια στά ἐγκώμια τῆς πόλης, εἶναι αὐτόχθονες, γηγενεῖς γέννημα - θρέμμα τῆς Ἀττικῆς γῆς. (Φυσικά ἢ ἱστορική πραγματικότητα διαφεύδει τήν παράδοση).

37. Σκύθες γιά τούς Ἑλληνας εἶναι ὁ λαός πού κατοικοῦσε πέρα ἀπό τό Δούναβη ὡς τό Β. Ὠκεανό. Μ' αὐτούς πολέμησαν καί οἱ Ἑλληνας καί οἱ Πέρσες. Οἱ Ἀθηναῖοι μάλιστα χρησιμοποιοῦσαν συχνά Σκύθες γιά ἀστυνομικούς, γιά κλητῆρες, γιά ὑπηρέτες κ.λπ.

38. Ὁ Ἰσοκράτης, ὅπως καί ὁ Εὐρυπίδης στόν «Ἐρεχθέα», θεωρεῖ τόν Εὐμόλπο Θράκα βασιλιά, πού ἦρθε νά καταχτήσει τήν Ἀττική μέ ἀμορφή νά βοηθήσει τούς Ἐλευσίσιους κατά τῶν Ἀθηναίων. Ὅμως σκοτώθηκε στόν ἀγώνα αὐτόν, ὅπως ἄλλωστε καί ὁ βασιλιάς τῶν Ἀθηναίων Ἐρεχθέας, καί οἱ Ἐλευσίτιοι ὑποτάχτηκαν στούς Ἀθηναίους.

Ἄλλη παράδοση θέλει τόν Εὐμόλπο ἰδρυτῆ τῶν Ἐλευσινίων Μυστηρίων, καί ἀπό αὐτόν κατάγονται οἱ Εὐμόλπιδες, τό περίφημο ἱερατικό γένος τῆς Ἐλευσίνας.

39. Πολεμόχαρες γυναῖκες πού τίς τοποθετοῦν στή Θράκη. — Διάφορες παραδόσεις γι' αὐτές προβάλλουν καί διάφορες ἐκδοχές. — Ἐκαμαν, λέει, πολλούς πολέμους καί πολεμοῦσαν συνήθως ἔφιππες μέ τόξα, ἀσπίδες στρογγυλές καί κυρίως μέ πελέκια ἀμφίστομα. Ὁ Ἡρακλῆς κάποτε ἔκαμε ἐκστρατεία ἐναντίον τους καί τόν συνόδεψε μάλιστα καί ὁ Θησεύς. Κατά τόν Ἰσοκράτη (Παναθηναϊκός) ἡ βασίλισσά τους Ἰπολύτη ἀγάπησε τό Θησεά καί ἐκεῖνος τήν πῆρε μαζί του. Λίγα χρόνια μετά, οἱ Ἀμαζόνες, γιά νά ἐκδικηθοῦν γιά τήν προσβολή καί νά τιμωρήσουν τή βασίλισσά τους πού τίς πρόδωσε, ἔκαμαν ἐκστρατεία κατά τῶν Ἀθηνῶν, ἔπαθαν ὅμως πραγματική πανωλεθρία.

40. Οἱ Σπαρτιάτες δηλαδή.

41. Ἐννοεῖ βασικά τόν Ἐπιτάφιο τοῦ Λυσία, πού τόν μιμεῖται σέ πολλά ὁ Ἰσοκράτης.

42. Ἡ ἔκφραση «οἱ ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος προκινδυνεύσαντες» χρησιμοποιεῖται κυρίως γιά τούς Μαραθωνομάχους.

43. Τό θέμα ἐπανερχεται καί σέ ἄλλους λόγους τοῦ Ἴσοκράτη (Ἐρεοπαγιτικός, Περί Εἰρήνης).

44. Δέν εἶναι ἡ πρώτη φορά πού ὁ Ἴσοκράτης δηλώνει ὅτι ἡ δόξα ἀποτελεῖ τήν ἀξία ἀνταμοιβῆς τῶν νεκρῶν ἡρώων καί μάλιστα ὅτι αὐτή ἀκριβῶς «ἡ μετά θάνατον εὐλογία» ἀποτελεῖ ἕνα εἶδος ἀθανασίας, ἃν δέν εἶναι ἡ πραγματική ἀθανασία. (Φίλιππος § 135, Εὐαγόρας § 3, Ἄρχιδαμος § 109, Εἰρήνη § 94).

45. Ὁ ὑπαινιγμός γιά τούς Σπαρτιάτες, πού στά χρόνια τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου κολάκευαν τούς Πέρσες, γιά νά πετύχουν τήν οἰκονομική βοήθειά τους ἐναντίον τῶν Ἀθηναίων. Γιά τήν κατάσταση αὐτή μάλιστα εἶχαν ἀγανακτήσει καί ἐπιφανεῖς Σπαρτιάτες μέ πανελλήνια αἰσθήματα, ὅπως ὁ ναύαρχος Καλλικρατίδας (Ξεν. Ἑλλην. I, IV).

46. Ἐννοεῖ τήν ἐκστρατεία τοῦ Δάτη καί τοῦ Ἄρταφέρρη (490 π. X.).

47. Ἡ ἱστορική πραγματικότητα, τό γεγονός δηλ. πώς οἱ Ἀθηναῖοι ἀμφιταλαντεύτηκαν ἐννέα μέρες, πρὶν νά συνάψουν μάχη, καί πώς οἱ Σπαρτιάτες περίμεναν τό καινούργιο φεγγάρι, γιά νά ξεκινήσουν, δέν ἐξυπηρετεῖ ἐδῶ τούς σκοπούς τοῦ ρήτορα, πού θέλει νά ἐξάρει τό ἐθνικό φιλότιμο τῶν Ἑλλήνων γενικά. Ἐξάλλου οἱ λεπτομέρειες αὐτές δέν ἀλλοιώνουν τήν πραγματικότητα, πού ὅπωςδήποτε δέν ἀπέχει ἀπό τήν εἰκόνα πού προβάλλει ἐδῶ ὁ Ἴσοκράτης.

48. Τ ρ ὀ π α ι ο ἦταν πρόχειρο μνημεῖο πού ἔστηναν οἱ νικητές στό πεδίο τῆς μάχης. Ἦταν συνήθως κορμός δέντρου στημένος κατακόρυφα σέ ὕψωμα καί πάνω του κάρφωναν ὀριζόντια ἄλλους κορμούς, ἀπό ὅπου κρεμοῦσαν ἀσπίδες, κράνη, θώρακες καί ἄλλα πολεμικά λάφυρα.

49. Τό στάδιο ἰσοδυναμοῦσε μέ 185 περίπου σημερινά μέτρα.

50. Τό 480 π. X.

51. Ὁ Ἡρόδοτος ἀναφέρει πώς στίς Θερμοπύλες οἱ Σπαρτιάτες ἦταν μόνο 300.

52. Κατά τόν Ἡρόδοτο 700 Θεσπιεῖς, κατά τόν Διόδωρο 3.000. Προφανῶς στήν ἀρχή οἱ μαχητές ἦταν συνολικά περίπου 4.000, ἀλλά τήν τελευταία μέρα δέν ἔμειναν παρά 300 Σπαρτιάτες καί 700 Θεσπιεῖς. — Ὁλος τούς ἄλλους τούς ἀπόλυσε ὁ ἴδιος ὁ Λεωνίδας.

53. Ὁ Ἴσοκράτης βρῖσκεται σέ ἀντίθεση μέ τόν Ἡρόδοτο (VIII, 2), πού μιλάει γιά 281 ἑλληνικά καράβια, ἀπό τά ὅποια 127 ἦταν ἀθηναϊκά.

54. Ὁ Ἡρόδοτος παραδίδει 1207 καράβια καί ὁ Ἰσοκράτης στόν Παναθηναϊκό (§ 49) τά ἀνεβάζει πάνω ἀπό τά 1300.

55. Ὁ Ἡρόδοτος ἀναφέρει σχετικά τόν ὑπερβολικό ἀριθμό τῶν 1.700.000 ἀνδρῶν, πού φυσικά ἦταν ἀδύνατο νά κινητοποιηθεῖ τήν ἐποχή ἐκεῖνη.

56. Τίς ὑποσχέσεις αὐτές δέν τίς εἶχε δώσει ὁ ἴδιος ὁ Ξέρξης, ἀλλά ὁ γαμπρός του ὁ Μαρδόνιος, καί μάλιστα μετά τή ναυμαχία τῆς Σαλαμίνας.

57. Γιατί ἐνδιαφέρονταν μόνο γιά τή δικιά τους σωτηρία καί ἀποσύρονταν στήν Πελοπόννησο.

58. Οἱ κάτοικοι τῆς Μήλου, τοῦ γνωστοῦ νησιοῦ τῶν Κυκλάδων, πού ἦταν ἀποικοι τῶν Λακεδαιμονίων, ἀρνήθηκαν νά ὑπακούσουν στίς ἐντολές τῶν Ἀθηναίων, πράγμα πού θεωρήθηκε ὡς ἀποστασία ἀπό τήν Ἀθηναϊκή Συμμαχία. Τότε, τό 416) 5 π.Χ., οἱ Ἀθηναῖοι κατέλαβαν μέ τή βία τό νησί, ἔσφαξαν ὅλο τόν ἀρσενικό πληθυσμό ἀπό τήν ἐφηβική ἡλικία καί πάνω, καί ὑποδούλωσαν τούς ἄλλους (Θουκυδ. Ε', 84 κ.έ.). Ἡ πράξη αὐτή εἶναι ἀπό τίς φρικτότερες τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου καί χαρακτηρίζει τήν ἠθική διάλυση πού ἔφερε ὁ πόλεμος.

59. Ἡ Σ κ ι ὠ ν η ἦταν σπουδαία πόλη στή σημερινή Κασσάνδρα τῆς Χαλκιδικῆς. Ἦταν μέλος τῆς Ἀθηναϊκῆς Συμμαχίας, ἀλλά ἀποστάτησε καί αὐτή στά χρόνια τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, καί τό 422 π.Χ. εἶχε τήν τύχη τῆς Μήλου ἀπό τούς Ἀθηναίους, δταν τήν ξανακατέλαβαν.

60. Ἡ πρώτη Ἀθηναϊκή Συμμαχία κράτησε γύρω στά 65 χρόνια, ἀπό τό 477 δηλ. π.Χ. μέχρι τήν ἐκστρατεία στή Σικελία (413 π.Χ.). Ὁ Ἰσοκράτης μιλάει καθαρά γι' αὐτό στόν Παναθηναϊκό (§ 56)· στόν Πανηγυρικό ὁμοῦ (§ 106) θά δώσει χονδρικά τόν ἀριθμό τῶν 70 χρόνων.

61. Ὁ ὑπαινεγμός φυσικά κατὰ τῆς σπαρτιατικῆς πολιτικῆς, πού παντοῦ ἐγκαθιστοῦμε ὀλιγαρχικά πολιτεύματα, τίς δεκαρχίες.

62. Οἱ μ ε τ ο ι κ ο ι ἦταν ξένοι πού κατοικοῦσαν μόνιμα στήν Ἀθήνα γιά λόγους ἐπαγγελματικούς. Στρατεύονταν ὑποχρεωτικά καί πλήρωναν εἰδικό φόρο, τ ὁ μ ε τ ο ἰ κ ι ο. Δέν εἶχαν πολιτικά δικαιώματα καί ἀπαγορεύονταν νά παντρεύονται Ἀθηναῖες ἢ νά ἀποχταῦν παρουσία ἀκίνητη. Κάθε μέτοικος ἦταν ὑποχρεωμένος νά ἔχει γιά προστάτη κάποιο Ἀθηναῖο πολίτη, πού τόν ἐκπροσωποῦσε στίς σχέσεις του μέ τό δημόσιο καί μέ τούς ἰδιώτες. Μέ τή λέξη μ ε τ ο ι κ ο ι ἐδῶ ὁ Ἰσοκράτης ἐννοεῖ τήν ἄχαρη ζωή στό περιθώριο τῆς δημόσιας ζωῆς.

63. Οἱ Ἀθηναῖοι στά μέρη πού καταχοῦσαν ἔφεραν Ἀθηναίους πολίτες ἄπορους καί τούς μοίραζαν μέ κλῆρο τά ἐδάφη. Αὐτοί λέγονταν κ λ η ρ ο ὕ χ ο ι καί διατηροῦσαν ὅλα τά δικαιώματα τοῦ Ἀθηναίου πολίτη.

64. Μετά τήν ἄλωση τῶν Πλαταιῶν ἀπό τούς Λακεδαιμονίους τό 427 π.Χ. καί μετά τήν καταστροφή τῆς πόλης ἀπό τούς Θηβαίους, ὄσους Πλαταιεῖς ἀπόμειναν οἱ Ἀθηναῖοι τούς ἐγκατέστησαν στή Σκιωνή.

65. Ἐδῶ ἔννοεῖ τούς λακωνίζοντες Ἀθηναίους. Οἱ δ ε κ α ρ χ ί ε ς ἦταν ὀλιγαρχικές κυβερνήσεις ἀπό δέκα ἄνδρες, πού ἐγκατέστησε ὁ Λύσανδρος μετά τό τέλος τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου στίς συμμαχικές πόλεις τῶν Ἀθηναίων, κυρίως στά παράλια τῆς Μ. Ἀσίας, γιά νά τίς κυβερνοῦν μέ τή βοήθεια πάντα ἑνός Σπαρτιάτη ἀρμοστή. (Ξεν. Ἑλλην. ΙΙΙ, 5, 13 — Φίλιππος § 95 — Παναθηναϊκός § 54 καί 68).

66. Μέ πραγματικά διπλωματική λεπτότητα ὁ Ἰσοκράτης ἀποφεύγει νά θίξει τούς Σπαρτιάτες, ἀφοῦ κηρύττει τήν ἀνάγκη νά ὁμονήσουν οἱ ἑλληνικές πόλεις. Πολύ εὐστοχα ἀποδίδει κάθε συμφορά, πού ἔγινε στήν Ἀθήνα τήν ἐποχή τῶν Τριάντα Τυράνων, μόνο στούς λακωνίζοντες συμπολίτες του.

67. Ἐννοεῖ τό Λύσανδρο, πού ἐγκατέστησε τίς δεκαρχίες. Ἦταν γιός τοῦ Ἀριστοκλείτου, ἀλλά ἀπό τή μάνα του ἦταν γνήσιος Σπαρτιάτης, γι' αὐτό λεγόταν «μόθαξ» ἢ «μόθων». Οἱ μόθακες ἦταν βέβαια ἐλεύθεροι, μά ὄχι γνήσιοι Σπαρτιάτες. Ἐδῶ τό εἰλωτες ἀποτελεῖ φυσικά ρητορική ὑπερβολή.

68. Οἱ Ἀθηναῖοι φημίζονταν σά φιλόδικοι.

69. Ὁ Ξενοφώντας ἀναφέρει σχετικά ὅτι οἱ Τριάντα Τύρανοι, μέσα σέ ὀκτώ μῆνες πού κράτησε ἡ ἐξουσία τους, σκότωσαν πιό πολλούς πολίτες ἀπό ὄσους οἱ ἐχθροί τῶν Ἀνηθῶν σέ διάστημα δέκα χρόνων.

70. Τό κατηγορητήριο τοῦ Ἰσοκράτη κατά τῶν δεκαρχῶν καί γενικότερα κατά τῆς ὀλιγαρχίας εἶναι ιδιαίτερα ἔντονο καί κρύβει ξεχωριστό πάθος. Γι' αὐτό ἴσως ὁ Παναθηναϊκός θεωρήθηκε ἀριστοῦργημα πολιτικῆς κριτικῆς.

71. Ὁ Ἰσοκράτης προσπαθεῖ νά ὑποβάλει τήν ἰδέα ἑνός διατάγματος, σάν αὐτό πού ψηφίστηκε τό 377 π.Χ. καί πού ἀπαγόρευσε τούς δασμούς στίς συμμαχικές πόλεις, καθώς καί τίς φρουρές, τίς κληρουχίες καί γενικά τήν ἀθηναϊκή ἰδιοκτησία σέ συμμαχικό ἔδαφος. Τό διάταγμα αὐτό θά θεμελιώσῃ τό δεύτερο ἀθηναϊκό συνασπισμό.

72. Ἡ Ἀνταλκίδειος Εἰρήνη, πού ἐγίνε τό 387 π.Χ. Ἔγινε μέ τίς προσπάθειες τοῦ Σπαρτιάτη ναύαρχου Ἀνταλκίδα καί ἀποτελεῖ συμφωνία πρωτάκουστη! Μέ αὐτήν ὁ Πέρσης βασιλιάς Ἀρταξέρξης κρατοῦσε τίς Μικρασιατικές πόλεις, τήν Κύπρο καί τίς Κλαζομενές. Οἱ Ἑλληνικές πόλεις θά ἔμεναν ἐλεύθερες καί ἀνεξάρτητες, ἐκτός ἀπό τά νησιά Λήμνο, Ἰμῆρο καί Σκύρο, πού θά ἀνήκαν, ὅπως καί πρὶν, στοὺς Ἀθηναίους, καί ἀπό τή Μεσσηνία, πού θά τήν κρατοῦσε ἡ Σπάρτη. Ἀπειλοῦσε ἀκόμα ὁ Πέρσης βασιλιάς ὅτι θά ἐπιβάλλει τοὺς ὅρους τῆς συνθήκης μέ τή βία στήν Ἑλλάδα καί ἀνάθετε τήν ἐφαρμογή της στοὺς Σπαρτιάτες, πού, ἀπό τό μῖσος τους γιά τήν Ἀθήνα, ἔγιναν ἡ αἰτία νά ὑπογραφεῖ αὐτή ἡ ἄθλια συνθήκη. Εὐτυχῶς ὅμως γιά τήν Ἑλλάδα, δέν κράτησε πολύ.

73. Στρατεύματα μισθοφορικά, πού ὄργαναν τίς πόλεις λόγω τῶν πολιτικῶν ταραχῶν, λυμαίνονταν τά πάντα καί δημιουργοῦσαν παντοῦ βαριά ἀτμόσφαιρα στρατοκρατίας.

74. Ἡ Φ ὸ σ η λ ι ε ς ἦταν πόλη παραλιακή στά σύνορα μεταξύ Λυκίας καί Παμφυλίας. Ἔνας ἀπό τοὺς ὅρους τῆς λεγόμενης «Κιμωνείου Εἰρήνης» (449 π.Χ.) — πού μᾶλλον ἦταν μιά ἀπλή συμφωνία — ἦταν ἡ ὑποχρέωση τῶν Περσῶν νά μὴν πλέουν πέρα ἀπό τή Φασήλιδα, δηλ. στήν ἀνοιχτή θάλασσα. Ἔτσι ἡ κυριαρχία τοῦ Αἰγαίου, θαυτέτερη αἰτία τῶν Μηδικῶν πολέμων, περνοῦσε πιά ἀδιαφιλονίκητη στόν ἀθηναϊκό στόλο.

75. Ἐννοεῖ τήν καταστροφή τοῦ ἀθηναϊκοῦ στόλου στοὺς Αἰγῶς Ποταμούς τό 405 π.Χ.

76. Τῆ ναυμαχία τῆς Κνίδου (394 π.Χ.), ὅπου ὁ περσικός στόλος, μέ ναύαρχους στό Φαρνάδαζο καί τόν Ἀθηναῖο Κόνωνα, νίκησε τό στόλο τῶν Σπαρτιατῶν.

77. Σύγκριση ἀνάμεσα στήν Κιμωνεῖο καί τήν Ἀνταλκίδειο Εἰρήνη.

78. Τό κείμενο ἔχει τή λέξη «ἐπίσταθμος», πού μᾶλλον ἀποτελεῖ μετάφραση στά ἑλληνικά τῆς περσικῆς λέξης σ α τ ρ ἄ π η ς. Σατράπες ἦταν οἱ διοικητές τῶν εἴκοσι μεγάλων διοικητικῶν περιφερειῶν, τῶν σατραπειῶν, τοῦ περσικοῦ κράτους. Ἡ αὐταρχικότητα καί ἡ αὐθαιρεσία πού συχνά τοὺς χαρακτήριζε ὀδήγησε στή σημασιολογική ἀλλοίωση τῆς λέξης, ὅπως τήν ξέρουμε σήμερα ἐμεῖς.

79. Τόν Πελοποννησιακό (431—404 π.Χ.).

80. Μέ τήν Εἰρήνην τοῦ Ἀνταλκίδα τοῦ 387 π.Χ.

81. Οἱ ἀγοραστοὶ δούλοι, οἱ «ἀργυρώνητοι», ἦταν πάντα σέ χειρό-

τερη μοίρα από εκείνους πού γεννιόνταν μέσ στό σπίτι τοῦ ἀφέντη τους, τούς «οἰκότριβες».

82. Ἡ κατάσταση τῶν δούλων στήν Ἀθήνα ἦταν ὀπωσδήποτε πιά ἀνθρωπινή· τό ἀφεντικό δέν εἶχε δικαίωμα ζωῆς ἢ θανάτου ἀπάνω τους καί ὀπωσδήποτε ἀπόφευγαν νά τούς κακοποιήσουν. Τούς ὀνόμαζαν μά-
λιστα π α ἰ δ α ς ἢ ο ἰ κ έ τ α ς. Ὁ δούλος εἶχε τό δικαίωμα, στήν περίπτωση πού ὁ κύριός του τοῦ φερόταν παράνομα ἢ βάρβαρα, νά καταφύγει στό νάό τοῦ Θεσεία ἢ σέ ἄλλο ἄσυλο ἀπαράβιαστο καί νά ζητήσει νά πουληθεῖ σέ ἄλλον ἀφέντη.

83. Ὑπαινιγμός πιθανόν γιά τό ρόλο πού ἔπαιξε ἡ Σπάρτη στό διώξιμο τῶν Πεισιστρατιδῶν ἀπό τήν Ἀθήνα. Ὁ Πλούταρχος ἄλλωστε ἀναφέρει πώς καμμιά πολιτεία δέν ἦταν τόσο «μισοτύραννος», σάν τήν πολιτεία τῶν Λακεδαιμονίων, πού ἔδιωξε τούς Κυφελίδες ἀπό τήν Κόρινθο, τό Πύργαμιν ἀπό τή Νάξο, τούς Πεισιστρατίδες ἀπό τήν Ἀθήνα, τόν Αἰσχίνη ἀπό τή Σικυώνα.

84. Ἡ Μαντινεία, πόλη τῆς ἀνατολικῆς Ἀρκαδίας, καταστράφηκε ἀπό τούς Σπαρτιάτες τό 385 π.Χ. καί οἱ κάτοικοί της διασκορπίστη-
καν στά χωριά.

85. Τήν Καδμεία, τήν ἀκρόπολη τῶν Θηβῶν, τήν κατέλαβε ὁ Φοι-
εΐδας, Λακεδαιμόνιος στρατηγός, τό 382 π.Χ.

86. Ἡ πολιορκία τῆς Ὀλύμπου κράτησε ἀπό τό φθινόπωρο τοῦ 382 ὡς τό καλοκαίρι τοῦ 379 π.Χ. καί τοῦ Φλιούντα ἀπό τό καλοκαίρι τοῦ 381 ὡς τήν ἀνοιξη τοῦ 379 π.Χ. Ἐπομένως τή χρονιά πού κυκλοφόρησε ὁ Πανηγυρικός ἡ πολιορκία συνεχίζεται. Ἡ Ὀ λ υ ν θ ο ς εἶναι ἡ γνωστή πόλη στή Χαλκιδική, πού κατὰστρεψε ὁ Φίλιππος τό 348 π.Χ., καί ὁ Φλιούντας θρῆσκῶταν στά Β.Δ. τῆς Νεμέας.

87. Ὁ Ἀ μ υ ν τ α ς, ὁ βασιλιάς τῆς Μακεδονίας καί πατέρας τοῦ Φιλίππου τοῦ Β', βοήθοῦσε τούς Σπαρτιάτες στόν πόλεμο κατά τῶν Ὀλυνηθίων. Ὁ Δ ι ο ν ὺ σ ι ο ς ὁ πρεσβύτερος πάλι ἦταν σύμμαχος τῆς Σπάρτης σέ ἄλλη σχεδόν τή διάρκεια τῆς ἐξουσίας του. Ἡ Σπάρτη τέλος ἀπό τό 392 π.Χ. καί κυρίως μετά τήν Εἰρήνην τοῦ Ἀνταλκίδα (387 π.Χ.) διατηροῦσε πάντα καλές σχέσεις μέ τούς Πέρσες, γιατί ὑπολόγιζε στή βοήθειά τους γιά τήν ἐπιβολή της στήν Ἑλλάδα.

88. Ἐπίτηδες ἐδῶ ὁ Ἰσοκράτης μεταχειρίζεται τίς λέξεις ε ἶ λ ω-
τ ε ς καί π ε ρ ἰ ο ι κ ο ι, γιά νά δώσει ἔμφαση στό λόγο του. Εἶ-
ναι γνωστό πώς εἰλωτες εἶναι οἱ παλιοί κάτοικοι τῆς Σπάρτης, πού ἀν-

τιστάθηκαν στους Δωριείς και τελικά ξέγιναν δούλοι τους, χωρίς να έχουν κανένα απολύτως δικαίωμα· περιοικοί πάλι είναι αυτοί που υποτάχτηκαν χωρίς αντίσταση και εγκαταστάθηκαν στην περιοχή γύρω από τή Σπάρτη διατηρώντας μερκιά προνόμια.

89. Ἡ Ἀνταλκίδειος Εἰρήνη παράδινε, ὅπως εἶπαμε, τήν Κύπρο στόν Πέρση βασιλιά, γι' αὐτό ὁ Εὐαγόρας, ὁ βασιλιάς τῆς Σαλαμίνας τῆς Κύπρου, κήρυξε τήν ἀνεξαρτησία του καί ἀγωνίστηκε σκληρό καί μακροχρόνιο ἀγώνα — βάσταξε πεντέξι χρόνια — κατά τῶν Περσῶν. Τέλος, μέ τή βοήθεια τῶν Σπαρτιατῶν πού πέτυχε, μπόρεσε νά δημιουργήσει εὐνοϊκές συνθήκες, πού τοῦ ἐπέτρεψαν νά υπογράψει μιᾶ ἔντιμη εἰρήνη. Τή στάση τοῦ Εὐαγόρα ὁ βασιλιάς τῶν Περσῶν τήν ἀντιμετώπισε, ὅπως μᾶς λέει ὁ Ἴσοκράτης, μέ μισθοφορικό στρατό Ἑλλήνων ἀπό τά ἰωνικά παράλια τῆς Μ. Ἀσίας.

90. Ὁ Πέρσης σατράπης πού διεύθυνε τίς ἐπιχειρήσεις κατά τοῦ Εὐαγόρα.

91. Μέ τή συνθήκη τοῦ Ἀνταλκίδα, πού ἀναγνώριζε στόν Πέρση βασιλιά τήν κυριαρχία στή Μ. Ἀσία, στίς Κλαζομενές καί στήν Κύπρο (Ἐεν. Ἑλλην. V, 1, 31), ὅπως ἀναφέραμε στό σχόλ. 72.

92. Ἡ Χίος ἦταν σύμμαχος πιστή τῶν Ἀθηναίων ὡς τό 412 π.Χ. Τότε, μετά τήν καταστροφή στή Σικελία, ἀποστάτησε καί προσχώρησε στή συμμαχία τῶν Λακεδαιμονίων. Ἀλλά μετά τήν νίκη τοῦ Κόνωνα στήν Κνίδο (394 π.Χ.) ξαναγύρισε στήν Ἀθηναϊκή συμμαχία καί ἔθεσε τό στόλο της στή διάθεση τοῦ νικητῆ.

93. Ἐγίνε ἐπί τοῦ βασιλιά τῆς Περσίας Ἀρταξέρξης τοῦ Μνημόνα (405—359 π.Χ.). Τό ἴδιο θέμα ἀναφέρεται καί στόν «Φίλιππο» (§ 101) : Ὁ βασιλιάς τῆς Αἰγύπτου Ἀχορις κατάφερε τό 382 π.Χ. νά ἐξαναγκάσει τοὺς Πέρσες νά υποχωρήσουν. Ὑστερα ἀπό αὐτό οἱ Αἰγύπτιοι πῆραν θάρρος καί ἄρχισαν ἐπιδρομές καί κατά τῶν γειτονικῶν λαῶν. Ἀναφέρεται σχετικά πῶς ἀπόσπασαν πολλές πόλεις τῆς Συρίας.

94. Ἡ ὑπόθεση τοῦ Εὐαγόρα εἶχε τελειώσει μᾶλλον ἀπό τό 381 π.Χ. Ἡ δέν ἔχει λοιπόν πληροποιηθεῖ τό γεγονός ὁ Ἴσοκράτης ἤ τό ἀπόσπασμα αὐτό γράφτηκε νωρίτερα καί δέν διορθώθηκε τό 380 π.Χ., ὅταν κυκλοφόρησε ὁ Πανηγυρικός.

95. Πρόκειται πάλι γιά τή γνωστή ναυμαχία τῆς Κνίδου, τό 394 π.Χ., ὅπου οἱ Πέρσες, μέ ναύαρχο τόν Κόνωνα, νίκησαν τοὺς Σπαρτιάτες καί ἀπό τότε ἡ Ἀθήνα ἀπόχτησε ξανά τήν ἡγεμονία στή θάλασσα. Τό

γεγονός αυτό τό είχε αναφέρει καί στήν § 119, τώρα ἔμωσ τό φωτίζει διαφορετικά, γιατί ἄλλοσ εἶναι ὁ στόχοσ του.

96. Ὁ περσικόσ στόλοσ δέν τολμοῦσε νά ἀνοιχτεῖ στό πέλαγοσ, γιατί φοβόταν τά 120 πλοῖα τῶν Λακεδαιμονίων. Ὁ Κόνωνασ πάλι μέ τά 40 πλοῖα του ὀπωσδήποτε ἔμεινε παγιδευμένοσ, ἄν ὄχι τρία, δυό τουλάχιστο χροῖνια.

97. Ἡ Κορινθιακή συμμαχία, πού ἀποτελοῦνταν ἀπό Ἀθηναίουσ, Βοιωτούσ Κορίνθιοουσ καί Ἀργεῖουσ, ἔγινε μέ σκοπό νά δημιουργηθεῖ κοινό μέτωπο κατά τῶν Σπαρτιατῶν. Ἀκολούθησε — τό 395 π.Χ. — ὁ Κορινθιακόσ πόλεμοσ, πού ἀνάγκασε τούσ Λακεδαιμονίουσ νά ἀνακαλέσουν τόν Ἀγησίλαο ἀπό τή Μ. Ἀσία. Μόνο τότε πήραν θάρροσ οἱ Πέρσεσ καί ἀποτόλμησαν τή ναυμαχία τῆσ Κνίδου.

98. Ἰκανότατοσ Σπαρτιατήσ ναύαρχοσ πού ἀντικατέστησε τό Θίβρωνα, ὅταν ἐκεῖνοσ τόν ἀνακάλεσαν στή Σπάρτη ὕστερα ἀπό τίσ κατηγορίεσ τῶν συμμαχικῶν πόλεων τῆσ Μ. Ἀσίου ὅτι ἄφηγε τά στρατεύματα του νά τίσ λεηλατοῦν (βλ. σχόλ. 101), καί πολέμησε στή Μ. Ἀσία ἀπό τό 399 ὄσ τό 397 π.Χ.

99. Ὁ Δράκοντασ ὁ Πελληνέασ ἦταν κάτω ἀπό τίσ διαταγέσ τοῦ Δερκυλῖδα καί ἔγινε κυβερνήτησ τοῦ Ἀταρνέα — εὐφορησ περιοχῆσ στά αἰολικά παράλια ἀπέναντι στή Λέσβο — μετὰ τήν ἄλωσή του ἀπό τό Δερκυλῖδα (Ξεν. Ἑλλην. III, 2, 11).

100. Χώρα τῆσ Β.Δ. Μ. Ἀσίου, κοντά στή Βιθυνία καί στήν Τρωάδα.

101. Σπαρτιατήσ στρατηγόσ, πού εἶχε σταλεῖ πρῶτοσ τήν ἀνοιξη τοῦ 399 π.Χ. στή Μ. Ἀσία, μέ 5.000 πεζούσ καί 300 Ἀθηναίουσ ἱππεῖσ, γιά νά ἐλευθερώσει τίσ ἑλληνικέσ πόλεισ ἀπό τόν περσικό ζυγό. Ὅμωσ τόν κατηγορήσαν οἱ Ἑλληνεσ ὅτι ἄφηγε τό στρατεύμα του νά λεηλατεῖ τίσ πόλεισ τουσ, κι οἱ Σπαρτιάτεσ τόν ἀνακάλεσαν καί τόν καταδίκασαν σέ ἐξορία, ἀφοῦ στό μεταξύ τόν ἀντικατέστησαν μέ τό Δερκυλῖδα.

102. Τό στρατεύμα τοῦ Κύρου, οἱ Κύριοι, ὅπωσ τούσ λέγανε, ἦταν 13.000 Ἑλληνεσ μισθοφόροι, πού εἶχαν πάρει μέρος στήν ἐκστρατεία τοῦ Κύρου τοῦ γεώτερου κατά τοῦ ἀδερφοῦ του Ἀρταξέρξη. Τούσ ἐνόμαζαν καί Μυριοῦσ μέ τό γενικό ἀριθμό τῶν 10.000. Ἀπό αὐτούσ, ὕστερα ἀπό πολλά δεινά καί ταλαιπωρίεσ τρομερέσ, μόνο 5—6 χιλ. περίπου ἔφτασαν στόν Εὐξεινο Πόντο, μέ ἀρχηγό τουσ τόν Ξενοφῶντα, καί μετὰ στήν Προποντίδα, ὅπου ἔσιμιζαν μέ τό στρατεύμα

τοῦ Θίβρωνα. (Ἡ ὑπόθεση εἶναι γνωστή ἀπό τήν «Κύρου Ἀνάβασις» τοῦ Ξενοφώντος, ὅπου μέ ἐξαιρετική παραστατικότητα γίνεται ἡ ἀφήγηση τῆς ἀτυχῆς ἐκστρατείας τοῦ Κύρου κατά τοῦ ἀδερφοῦ του Ἀρταξέρξη, ὁ θάνατός του καί κυρίως τά θάσανα καί οἱ ταλαιπωρίες πού ἀντιμετώπισαν οἱ Ἕλληνες, γιά νά γυρίσουν πίσω ἀπό τά θάθη τῆς Ἀσίας στά Μικρασιατικά παράλια).

103. Μεγάλος ποταμός τῆς Μ. Ἀσίας, πού πηγάζει ἀπό τόν Ἀντιταυρο καί χύνεται στόν Εὐξείνιο. Χρησίμευε γιά σύνορο ἀνάμεσα στή χώρα τῆς Λυδίας καί τῆς Περσίας.

104. Ὁ Ξενοφώντας λέει πώς οἱ Ἕλληνες πού πῆραν μέρος στή μάχη κοντά στά Κούναξα, ὅπου σκοτώθηκε ὁ Κύρος, ἦταν 12.900 ἄνδρες (Ξεν. Κύρ. Ἀνάβ. I, 7, 10). 6.000 ἦταν αὐτοί πού ἀπόμειναν τελικά καί γύρισαν ξανά στήν Προποντίδα (Ξεν. Κύρ. Ἀνάβ. VII, 7, 33).

105. Ἐννοεῖ τόν Ἀριαῖο, τόν ὑπαρχηγό τοῦ Κύρου, καί τούς ἄλλους Πέρσες, πού ἐγκατέλειψαν τούς Ἕλληνες μετά τό θάνατο τοῦ Κύρου καί πῆγαν μέ τό μέρος τοῦ Ἀρταξέρξη.

106. Ὁ Τισσαφέρνης, μέ δόλο καί παρά τή συνθήκη πού ὑπῆρχε, ἔπιασε ὅλους τούς στρατηγούς τῶν Ἑλλήνων καί τούς σκότωσε. Ὅλα τά γεγονότα αὐτά τά περιγράφει μέ κάθε λεπτομέρεια ὁ Ξενοφώντας — πού εἶχε πάρει καί ὁ ἴδιος μέρος στήν ἐκστρατεία τοῦ Κύρου — στήν «Ἀνάβασιν» του, ὅπως ἀναφέραμε στό σχόλιο 102.

107. Ὑπαινιγμός γιά διάφορα συμβάνα ἀπροσδόκητα, ὅπως ἡ σύλληψη τοῦ Κόνωνα τό 392 π.Χ. κατά διαταγή τοῦ σατράπη Τειριδάζου.

108. Στή Μυκάλη τό 479 π.Χ., ἀπό τόν Κίμωνα στόν Εὐρυμέδοντα κ.λ.π.

109. Στό Μαραθώνα τό 490 π.Χ., στή Σαλαμίνα τό 480 π.Χ. καί στίς Πλαταιές τό 479 π.Χ.

110. Ὁ Εἰρήνης, μετά τήν καταστροφή τοῦ στόλου του στή Σαλαμίνα, γύρισε πανικόβλητος σέ ἄθλια κατάσταση στή χώρα του.

111. Ἀπό τούς Ἕλληνες μισθοφόρους τοῦ Κύρου, τούς Μυρίους, πού στά Κούναξα τό 401 π.Χ. νίκησαν τούς βαρβάρους πού ἦταν ἀπέναντί τους καί τούς κατατρόπωσαν. Ἀλλά καί ὕστερα, παρά τήν ἄθλια κατάσταση πού βρέθηκαν οἱ Ἕλληνες, οἱ Πέρσες δέν τόλμησαν νά τούς ἀντιμετωπίσουν ἀνοιχτά.

112. Μέ ἀληθινό πάθος ὁ Ἰσοκράτης προβάλλει τίς ἰδέες του γιά τήν ἠθική ἀνύψωση τοῦ ἀτόμου καί τῶν πολιτειῶν. Ἡ ἐλευθερία, ἡ ἀν-

θρώπινη αξιοπρέπεια, ὁ αὐτοσεβασμός, τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὸ κοινὸ καλὸ αποτελοῦν ἀξίες ἀπαράδρατες, πού χαρακτηρίζουν τίς πολιτισμένες κοινωνίες. Ἡ σύγκριση ἀνάμεσα στὴν ἀξεστη καὶ ἀνελεύθερη περσικὴ κοινωνία καὶ τὴν πολιτισμένη, τὴν ἐλεύθερη, τὴ θρεμμένη μὲ τὰ μεγάλα ἀνθρωπιστικά ἰδεώδη ἑλληνικὴ πολιτεία εἶναι φανερὴ καὶ τὰ συμπεράσματα ἀπὸ αὐτὴ χαρακτηριστικά καὶ πολὺ πειστικά.

113. Ἐνας ἀπὸ τοὺς σατράπες τῆς Περσίας, ὁ Τιθραύστης, τὸ 395 π.Χ. ἔδωσε στὸν Ἀγησίλαο 30 τάλαντα, γιὰ νὰ τὸν ἀπομακρύνει ἀπὸ τὴ σατραπεία του. Τὸ τάλαντο ἦταν μονάδα νομισματικῆ, πού ἰσοδυναμοῦσε μὲ 6000 ἀττικὲς δραχμὲς.

114. Μικρὴ πόλη τῆς Μυσίας ἀπέναντι στὴ Λέσβο.

115. Πρόκειται γιὰ ὑπερβολή. Στὴν πραγματικότητα ὁ Κόνωνας πιάστηκε τὸ 392 π.Χ. ἀπὸ τὸ σατράπη Τειρίδαζο καὶ φυλακίστηκε, γιατί ἐνεργοῦσε ἀντιδρώντας στὰ σχέδια τῶν Περσῶν. Μπόρεσε ὅμως νὰ δραπετεύσει καὶ βρῆκε καταφύγιο στὴν Κύπρο, ὅπου καὶ πέθανε, κοντὰ στὸν Εὐαγόρα.

116. Ὁ Θεμιστοκλῆς, καταδιωγμένος ἀπὸ τὴν πατρίδα του μὲ διαβολές τῶν Σπαρτιατῶν, πῶς δῆθεν βρισκόταν σὲ μυστικὴ συνεννόηση μὲ τὸν Πausanία, γιὰ νὰ παραδώσουν τὴν Ἑλλάδα στοὺς Πέρσες, πῆγε στὴν αὐλὴ τοῦ Ἀρταξέρξη, γιοῦ τοῦ Ξέρξη. Τοῦ θύμισε τίς δῆθεν ὑπηρεσίες πού πρόσφερε στὸν πατέρα του κατὰ τὰ Μηδικὰ καὶ ἐκεῖνος τὸν δέχτηκε πρόθυμα, τὸν φόρτωσε δῶρα πολὺτιμα καὶ τοῦ χάρισε μάλιστα τρεῖς πόλεις: τὴ Μαγνησία, τὴ Λάμψακο καὶ τὴ Μιούντα, καὶ ζοῦσε ἀπὸ τὰ εἰσοδήματά τους πλουσιοπάροχα ὡς τὸ θάνατό του.

117. Ὁ Διόδωρος ὁ Σικελιώτης καὶ ὁ Λυκοῦργος (στὸ λόγο του κατὰ τοῦ Λεωκράτους) παραδίδουν πῶς ὅλοι γενικά οἱ Ἕλληνες ὀρκίστηκαν μετὰ τὴ μάχη τῶν Πλάταιων νὰ μὴν ἀνοικοδομήσουν ποτέ τὰ ἱερά, πού κἀηκαν ἢ γκρεμίστηκαν κατὰ τὰ Μηδικὰ, νὰ τὰ ἀφήσουν ὅπως εἶναι, γιὰ νὰ θυμίζουν στίς μελλοῦμενες γενιές τὴν ὠμότητα καὶ τὴν ἀσέθεια τῶν βαρβάρων. Ἡ ἀποψη τοῦ Ἰσοκράτη ὅμως φαίνεται ἀκριδέστερη, γιατί εἶναι γνωστὸ πῶς στὴν Ἀθήνα ἀνοικοδομήθηκαν ὅλα τὰ ἱερά.

118. Οἱ Εὐμόλιπιδες καὶ οἱ Κήρυκες εἶναι δὺο παλιές ἱερατικὲς οἰκογένειες ἀπὸ τὴν Ἀθήνα, ἀπὸ τίς ὁποῖες ἐξγαῖναν οἱ ἱερεῖς τῆς Δήμητρας στὴν Ἐλευσίνα. Συνδέονται κατὰ κανόνα, ὅταν γίνεται λόγος γιὰ μυστήρια, καὶ εἶχαν χωρὶς ἄλλο πολὺ μεγάλη δύναμη, πού ἐπεκτείνονταν πανίσχυρη ἀκόμα καὶ σὲ θέματα πολιτικά.

119. Είναι βέβαιο πώς τά ποιήματα τοῦ Ὀμήρου, πού ἔχουν ἀφθο-
νο ἠθικοπλαστικό καί παιδαγωγικό ὕλικό, διδάσκονταν συστηματικά στά
παιδιά τῆς Ἀθήνας. Γνωστή εἶναι ἡ λατρεία τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου γιά
τὴν Ἰλιάδα, πού τὴν κουβαλοῦσε πάντοτε μαζί του.

120. Πολύ πλούσια πόλη τῆς Φοινίκης, ἐμπορικό κέντρο ὄλου τοῦ
τότε γνωστοῦ κόσμου. Φαίνεται ὅτι πρὸς στιγμὴν ὁ Εὐαγόρας τῆς Κύ-
πρου ἔγινε κύριος τῆς Τύρου.

121. Φαίνεται πώς ὁ Ἐκατόμνωσ ὑποστήριξε κρυφά μέ χρήματα τὴν
προσπάθεια τοῦ Εὐαγόρα νά ἀπαλλαγεῖ ἀπὸ τὸν περσικό ζυγό — ἢ τουλάχιστο
κράτησε μιὰ εὐνοϊκή γιά τὸν Εὐαγόρα οὐδετερότητα. Ἕνας ἀπὸ
τοὺς ἀπογόνους του ἀργότερα, ὁ Ἰδριέας, (Φίλιππος, § 103), ἦταν πρό-
θυμος, κατὰ τὸν Ἰσοκράτη, νά βοηθήσει τὸν ἑλληνικό ἀγῶνα ἐνάντια
στοὺς βαρβάρους.

122. Ἔγνωσε τοὺς Ἴωνες, πού τοὺς ἐγκατέλειψαν οὐσιαστικά οἱ
Ἕλληνες κατὰ τὴν Ἴωνική Ἐπανάσταση: Οἱ Ἀθηναῖοι καί οἱ Ἐρε-
τριεῖς τοὺς πρόσφεραν βοήθεια ὑποτονική, ἐνῶ οἱ Σπαρτιάτες ἀρνήθη-
καν καθαρὰ νά τοὺς ἐνισχύσουν. Τὸ ἀποτέλεσμα ἦταν νά ὑποκύψουν οἱ
Ἴωνες καί νά ὑποταχθοῦν στοὺς Πέρσες.

123. Ἀπὸ τὸ Διονύσιο, τὸν τύραννο τῶν Συρακουσῶν, πού τὸν βο-
ηθοῦσαν καί οἱ Σπαρτιάτες (§ 126).

124. Στὸ Διονύσιο καί στοὺς Καρχηδονίους.

125. Μέ τὴν εἰρήνην τοῦ Ἀνταλκίδα (387 π.Χ.). Ὁ Ἰσοκράτης δέν
κουράζεται νά κάνει διαρκῶς δριμύτατη κριτικὴ γιά τὴν «εἰρήνην τῆς
ντροπῆς», ἀφοῦ ὁ σκοπὸς του εἶναι νά παρουσιάσει τοὺς Σπαρτιάτες σάν
ὑπονομιευτές τῆς τιμῆς καί τῆς ἀξιοπρέπειας τῶν Ἑλλήνων.

126. Τῆς συνθήκης τοῦ Ἀνταλκίδα τοῦ 387 π.Χ.

127. Ὁ βασιλιάς τῆς Περσίας ὡς ἐπιτηρητής εἶχε τὸ δικαίωμα νά
παρακολουθεῖ καί νά ἐλέγχει μήπως παραβιαστεῖ κανένα ἀπὸ τὰ ἄρθρα
τῆς συνθήκης.

128. Μέ τὴν τακτικὴ τῶν Σπαρτιατῶν, πού κατέλαβαν τὴν ἀκρό-
πολη τῶν Θηβαίων καί ἄνοιξαν πόλεμο στὴν Ὀλυνθο μέ κάποιο πρόσχη-
μα: Οἱ Ὀλύνθιοι πιέζαν τὴν Ἀκανθο καί τὴν Ἀπολλωνία νά πολεμή-
σουν μαζί τους κατὰ τοῦ βασιλιᾶ Ἀμύντα τῆς Μακεδονίας, Οἱ δύο πό-
λεις, γιά νά ἀπαλλαγοῦν ἀπὸ τίς πιέσεις, ζήτησαν τὴ βοήθεια τῶν Σπαρ-
τιατῶν, πού ὄρθκαν ἀφορμὴ νά κηρύξουν τὸν πόλεμο στὴν Ὀλυνθο.

129. Οἱ συνθήκες, γιά νά ἔχουν πιὸ πλατιά δημοσιότητα, χαράσ-

σονταν από τούς ἀρχαίους πάνω σέ στήλες λίθινες καί τοποθετοῦνταν στά πανελλήνια ἱερά καί σέ ἄλλα ἐπίσημα καί πολυσύχναστα μέρη.

130. Ἡ ἔννοια αὐτή τῆς «ἀπόλυτης ἰσοτιμίας» θά θεωρηθεῖ βασική ἀρχή γιά τήν δημιουργία τῆς δευτέρας ἀθηναϊκῆς συμμαχίας τό 377 π.Χ.

131. Οἱ γεωγραφικές γνώσεις τῶν ἀρχαίων εἶναι περιορισμένες. Τήν Ἀφρική λ.χ. δέν τήν θεωροῦσαν ξεχωριστή ἥπειρο, ἀλλά ἓνα τμήμα πότε τῆς Ἀσίας καί πότε τῆς Εὐρώπης.

132. Ὑπαινιγμός γιά τή διανομή τοῦ κόσμου ἀνάμεσα στό Δία, τόν Ποσειδῶνα καί τόν Πλούτωνα: Ὁ Δίας πῆρε, λέει, τόν οὐρανό, ὁ Ποσειδῶνας τή γῆ καί ὁ Πλούτωνα τόν Ἄδη.

133. Γιατί ὁ σκοπός του εἶναι ἱερός. Εἶναι ἔμμονη ἰδέα τοῦ Ἰσοκράτη, πίστη βαθιά καί ἰδανικό, ἡ ἀνάγκη νά ἐκστρατεύσουν ὅλοι μαζί οἱ Ἕλληνες κατά τῶν Περσῶν, ἰδέα πού τόν φώτιζε πάνω ἀπό 40 χρόνια ὡς τό θάνατό του καί σημάδευε ὅλα τά βήματά του. Τό 346 π.Χ., πού γράφτηκε ὁ «Φίλιππος», ὁ ἴδιος πόθος φλογίζει τήν ψυχή του καί τό ἴδιο θέμα θά ἀναπτύξει διεξοδικά προσαρμόζοντας μόνο τίς λεπτομέρειες στίς νέες συνθήκες.

134. Ἄλλο ὄνομα τοῦ Πάρη. Τό Ἄ λ έ ξ α ν δ ρ ό ς ἦταν, φαίνεται, πολεμικό ὄνομα καί τό Π ά ρ ι ς βουκολικό.

135. Πάρα πολύ ἀνθρώπινο: Οἱ προθέσεις καί οἱ ἐπιθυμίες μας ξεπερνοῦν πάντοτε τίς δυνατότητές μας. Ἐξάλλου τό θέμα τοῦ Πανηγυρικοῦ — ἡ σύνθεση μιᾶς ταραγμένης ἐποχῆς, ὅπως τήν εἶχε συλλάβει ἡ φαντασία τοῦ ρήτορα, ἡ ἀνατομία, ἡ ἀξιολόγηση καί προπαντός ἡ ἀντιμετώπιση τῶν πολλῶν καί σοβαρῶν προβλημάτων πού παρουσίαζε — ὀπωσδήποτε δέν ἦταν εὐκόλο ἐγχείρημα. Πέρα ὅμως ἀπό αὐτά ὁ χειρισμός τοῦ θέματος, τόσο στήν ἀρχή ὅσο καί στό τέλος, εἶναι σωστός καί ἔξυπνος ἀπό ρητορική καί ψυχολογική ἄποψη : Στήν ἀρχή ἔπρεπε νά ἐξασφαλιστεῖ τό ἐνδιαφέρο τῶν ἀκροατῶν ἢ τῶν ἀναγνωστῶν — καί ἦταν ἓνας θαυμάσιος τρόπος — στό τέλος πάλι· ἔπρεπε νά ἀποκατασταθοῦν τά πράγματα στά πλαίσια τοῦ μέτρου καί νά ἐπιτευχθεῖ ἔτσι ἡ συμπάθεια καί ἡ εὐνοια τοῦ ἀκροατηρίου.

136. Ὑπαινιγμός κατά τοῦ ρήτορα Ἀντισθένη. Αὐτός εἶχε γράψει κατά τοῦ «Πρός Εὐθύβουν ἀμαρτύρου» λόγου τοῦ Ἰσοκράτη, γιά κάποιον «Εὐθύβουν», πού εἶχε καταχραστεῖ χρήματα πού τοῦ δόθηκαν νά τά φυλάξει (πρός παρακαταθήκη).

137. Χλευάζει τή φτώχεια καί τή μιζέρια ὀρισμένων σοφιστῶν ἰδίως.

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΟΝ ΙΣΟΚΡΑΤΗ.....	σελ.	5— 17
2. ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΟΝ ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΟ.....	»	19— 21
3. ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΟΣ (Ἀρχαῖο κείμενο—Μετάφραση)	»	22—107
4. ΣΧΟΛΙΑ ΣΤΟΝ ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΟ	»	109—125

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

17 ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΟΝ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟ
21 ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΟΝ ΠΑΝΤΟΠΟΙΚΟ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟ
103 ΠΑΝΤΟΠΟΙΚΟΣ (Αρχαίοι Έλληνες - Μεσαιωνικοί)
125 ΣΥΜΠΛΗΡΩΣΤΙΚΟ ΠΑΝΤΟΠΟΙΚΟ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟ

024000025596

ΕΚΔΟΣΗ Ε', 1977 (VII) - ΑΝΤΙΤΥΠΑ 90.000 - ΣΥΜΒΑΣΗ 2843 / 16-4-77

Έκτύπωση : Δ. ΑΒΡΑΜΟΠΟΥΛΟΣ & ΣΙΑ Ο.Ε

Βιβλιοδεσία : Α. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ & ΥΙΟΣ Ο.Ε.

